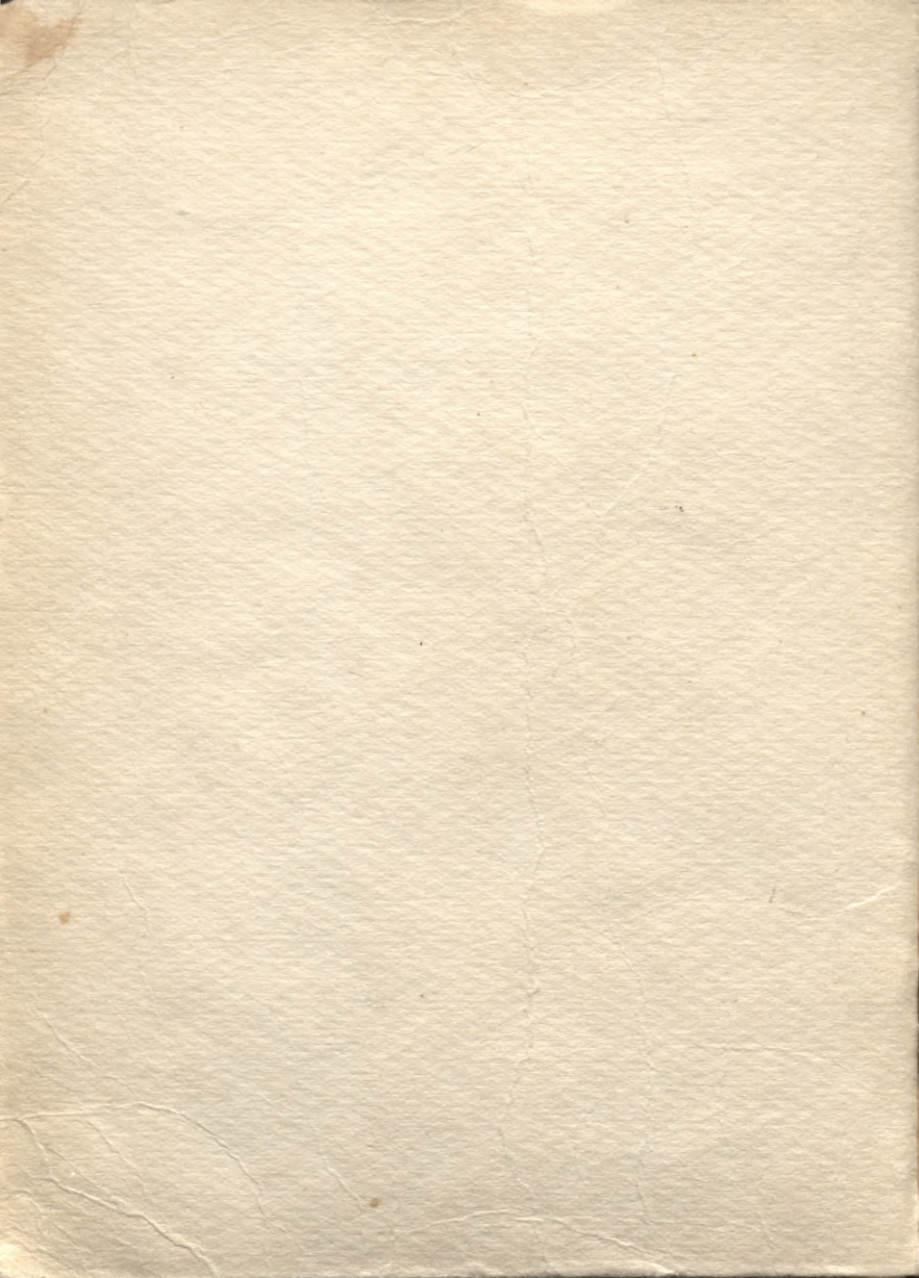

L 68-2
3 v
1

Latviešu
VALODAS
KULTŪRAS
jautājumi

1969

Defekt.

41

L $\frac{68-2}{3}$

LATVIJAS PSR ŽURNĀLISTU SAVIENĪBAS
VALODAS KULTŪRĀS SEKCIJA

LATVIJAS PSR ZA VALODAS UN LITERĀTURAS INSTITŪTA
VALODAS KULTŪRĀS GRUPA

LATVIEŠU VALODAS KULTŪRĀS JAUTĀJUMI

(Rakstu krājums)

5. laidziens

IZDEVNIECIBA «LIESMA»
RIGĀ 1969

1
2
3
P-1

4L
La 802

0306061024

Vija Lāča Latv. PSR

Valsts bibliotēka

~~71-39.882~~

pārb. 5. III 98.

Redakcijas kolēģija:

H. Bendiks (atb. redaktors), *L. Ceplītis*, *I. Freidenfelds*, *H. Grase*,
A. Gūtmanis (atb. red. vietnieks), *J. Kārklīšs*, *T. Porīte* (atb. red.
vietniece), *V. Strazdiņa*.

7-1-3
69-VIII-90

Sajā «Latviešu valodas kultūras jautājumu» laidienā, kas ir piektais pēc kārtas, aplūkoti daži stila (īpaši — publicistikas stila) un leksikas jautājumi, plašāk iztīrīti zinātnisko terminu darināšanas paņēmieni. Sava vieta ierādīta citvalodu īpašvārdu pareizrakstības normām un praksei, vēlamajam frazeoloģismu izlietojumam mūsdienās un dažām gramatikas kategorijām. Sniegtas arī atbildes uz lasītāju vēstulēm.

Redakcijas kolēģija

Atsauksmes un ierosinājumus par šo krājumu un iepriekšējo gadu laidieniem lūdzam adresēt Žurnālistu savienības Valodas kultūras sekcijai (Rīgā, Padomju bulv. 24, izdevniecības «Liesma» Vārdnīcu redakcijai) vai ZA Valodas un literatūras institūta Valodas kultūras grupai (Rīgā, Turgeņeva ielā 19).

CEĻĀ UZ MŪSDIENU RAKSTIBU

Viena no iesīkstējušajām uzbāzīgās vācu aizgādības izpausmēm latviešu kultūrā vēl 20. gs. sākumā bija mūsu toreizējās praktiskās rakstības, t. s. vecās ortogrāfijas nesaderība ar latviešu valodas fonoloģisko savdabību, reizē neatbilstme racionālas ortogrāfijas pamatiem, izolācija no latīņrakstību internacionālās kopības gan burtu tipa, gan grafēmu — fonēmu apzīmējumu — izveides ziņā.

Latviešu valodas rakstību tās iedibinātāji un pirmie lietotāji vācu garīdznieki bija pielāgojuši savas dzimtās valodas ortogrāfijai, savām vāciskajām rakstīšanas un lasīšanas iemaņām. Ar to arī skaidrojamas vecās ortogrāfijas spilgti vāciskās iezīmes: latīniskās antīkvas gotiskais pārveidojums — fraktūra — iespaidumā; **h** patskaņu garumu norādēs; trīs, pat četrus burtu kopas, t. s. čupu burti šņāceņu apzīmējumos; divskaņu |ie|, |uo| izrunai neatbilstošie savstarpēji nesaderīgie atveidi ee, o.¹

¹ Šeit un turpmāk taisnajās iekavās ietvertas fonēmu norādes, bet grafēmas norādītas ar trekninājumu.

Tiesa, šis tas gadsimtu gaitā vēl pašas vecās ortogrāfijas ietvaros tomēr bija paregulēts, sākotnējais (anti)-ortogrāfiskais haoss stingri bija ierobežots. Un tieši daļējā rakstības reglamentācija vēl skaidrāk izcēla tās vāciskās pamatvainas — tā bija neērta praksē, neprecīza latviešu valodas pierakstam valodniecībā.

Nepārprotamai latviešu valodas skanējuma uzrādei lingvistiskās apcerēs, kā arī kapitālākās rokasgrāmatās — vārdnīcās un gramatikās — paši vācieši centās radikālāk labot latviešu rakstību. Tādu uzdevumu sev izvirzīja vāciskā Latviešu literārā biedrība (LLB) jau 19. gs. 20. gados, un tās «Magazīnās» 30.—60. gados ievietoti gan īpašu ortogrāfisku aptauju apkopojumi, gan individuāli ieteikumi, kas nereti turpat arī īstenoti kādā paraugrakstā.

Šo projektu autori parasti netiecās aizstāt gotiskos burtus ar latīniskajiem, bet centās tikai racionālāk izmantot toreizējo latviešu alfabētu un tajā jau pazīstamās diakritiskās zīmes — jumtiņu, vēlākā posmā arī pusjumtiņu — patskaņu garuma un zilbju intonācijas norādei, retāk svelpeņu un šņāceņu apzīmējumiem, kuros savukārt ieteica reducēt **ch** uz **h** vai aizstāt ar **j**, dažs vēl ierosināja atmest iepriekšējā patskaņa īsuma norādei lietotos līdzskaņu burtu divkāršojumus, t. s. divklaudžus.

Vecās ortogrāfijas tradicionālisms tos pašus stieptās un nestieptās zilbju intonācijas šķīrējus palaikam bija spiedis samierināties ar piedēkļu patskaņu garuma ortogrāfisko ignorēšanu — tātad pretruna pašos runas un raksta attieksmju izpratnes pamatos.

Ar latviešu valodas fonoloģiskās savdabības izpratni šo rakstības reformatoru vidū izceļas J. Bārs. Savā rak-

stā «Magazīnās» (G. Baar. „Über die in der lettischen Sprache vorkommenden Laute und deren einfache Bezeichnung durch die Schrift“, Mag. IX—1, Jelgavā, 1847, 21.—48. lpp.) viņš ieteic veidot latviešu rakstības grafēmas, pielāgojot internacionāli vispārinātos antīkvas burtus mūsu valodas savdabībai ar diakritiskām palīgzīmēm — |š|ś, |ž|ž, |č|ć, |ļ|ļ (tagadējais **dž**); garajiem patskaņiem veidojami intonatīvi diferencēti apzīmējumi, piemēram, |ā|ā, |à|, |â|â, tāpat intonācijas uzrādāmas divskaņiem, kā arī īsa patskaņa un tautosillabiska sonanta savienojumiem, piemēram, |iē|iā, |iè|, |iè|ià, |uō|uā, |ùò|, |uô|uā. J. Bārs noraidīja arī divklaudžus, uzsvēra etimoloģiskā, īsti morfoloģiskā principa lietderību.

Gadsimta otrajā pusē latviešu kultūras attīstību un arī tai noderīgas praktiskās rakstības izveidi sāka virzīt jaunlatvieši. LLB rakstības projekti palika tikai projektos, atsevišķos īstenojuma aizsākumos, bet arī jaunlatviešu pirmie mēģinājumi — atsevišķi raksti periodikā, viena otra jaunajā ortogrāfijā izdota grāmata — rakstības praksi kaut cik plašāk neietekmēja. Nozīmīga gan bija divklaudžu atmešana vēl vecajā ortogrāfijā, sākot ar 70. gadiem.

Šiem racionālākas rakstības aizsākumiem pievienojami vēl mēģinājumi, pat vecās ortogrāfijas grafēmas — **h**, čpu burtus, divklaudžus — paturot, aizstāt gotiskos burtus tajās ar latīniskajiem, visvairāk valodnieciskos darbos, kur tas ļāva latvisko valodas materiālu grafiski uzskatāmi nošķirt no vāciskā teksta gramatikās vai vāciskā tulkojuma vārdnīcās. Tādējādi Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijai bija pietiekami priekšdarbu, lai kolektīvi apspriestu un izlemtu jaunās ortogrāfijas pirmmetus («Par latviešu rakstību», ZK 1. rakstu

krājums², R., 1876, 45. un 46. lpp.): 1) gotiskie burti arī iespieddarbos aizstājami ar latiniskajiem burtiem; 2) svelpeņu apzīmējumos |z| ſ vietā liekams z, |s| ſ, s — s, tamlīdz |c|z — c; 3) šņāceņu čupu burti vienkāršojami — zem attiecīgā svelpeņa burta liekama analogi vidmēleņiem mīkstinājuma zīme — |ž| ſch pārveidojams par z, |š| ſch — par s, |č| tſch — par č; 4) balsīgās afrikātas apzīmējamās ar atbilstīgajām burtkopām — |ʒ| dſ vietā liekams dz, |ž| dſch — dž; 5) h kā garumzīme atmetams, un patskaņu garums saknēs, kā arī galotnēs, kurās īsums vai garums diferencē morfoloģisko nozīmi, apzīmējams ar slīpu vai gulu svītriņu; paturams jumtiņš lokatīvā, nav arī jāšķir zilbju intonācijas; 6) atstājami |ie|, |uo| apzīmējumi ee, o, bet [o] norādāms ar īpašu īsuma zīmi — ō; 7) nemainīts paliek |v| apzīmējums w.

Šeit vienkopus izklāstītas jaunās ortogrāfijas kā latviešu rakstības kvalitatīvi augstākās attīstības pakāpes nepieciešamās un pietiekamās pazīmes — latiņu burti, diakritiski patskaņu garumu apzīmējumi, vienkāršas grafēmas šņāceņu fonēmām ar vienkāršām diakritiskām zīmēm, kas tās atšķir no attiecīgo svelpeņu grafēmām, diakritiskas patskaņu garuma norādes. Pats krājums, laikam taču tipogrāfiskās nevarības pēc, gan iespiests latinizētā vecajā ortogrāfijā — ar čupu burtiem un h kā garumzīmi.

Rakstības prakse joprojām bija vecās ortogrāfijas varā. Laiku pa laikam uzpeldēja jauni priekšlikumi un pārspriedumi par vēlamo rakstību. Pretestība burtam h kā garumzīmei bija veicinājusi domu, ka labam latviešu valodas pratējam vispār nevajagot nekādu patskaņu

² Turpmāk Zinību komisijas rakstu krājums apzīmēts ar ZK RKr.

garumu apzīmējumu, ja nu vislielais dažās galotnēs, kur citādi rastos kontekstā vien nenoskaidrojami pārpratumi.

ZK vadītājs A. Vēbers savā apcerē «Latviešu rakstība» (ZK 2. RKr., Jelgavā, 1884, 1.—53. lpp.) ierosināja garumu apzīmējumus minimalizēt. Pēc ZK 1884. g. un 1885. g. vasaras sapulces lēmuma (sk. A. Vēbera «Kādās galotnēs, jauno rakstību rakstot, būtu jāliek garuma zīmes», ZK 3. RKr., R., 1885, 48.—56. lpp.) tika pieņemta Zinību komisijas izdevumos īstenojamā, visai valodas praksei iesakāmā rakstība, kurā garumus (ar pusjumiņu) apzīmēja tikai dažās galotnēs, īsti tais pašās, kurās vecās ortogrāfijas beigu posmā bija lietojams pusjumiņš vai jumiņš. Sakņu patskaņu garumus neapzīmēja nemaz.

Šķiet, ka tieši orientēšanās uz pilnīgu latviešu valodas prašanu, uz prasmi izsecināt rakstījuma nozīmi no konteksta bija galvenais šķērslis šai it kā visērtākajai bezgarumzīmju rakstībai ceļā uz plašo praksi. Veco ortogrāfiju, lai cik tas paradoksāli liktos, balstīja tieši neveiklās, sarežģīti un nekonsekventi lietojamās garumu norādes — burts **h**, pusjumiņš un jumiņš, kas tomēr ļāva rakstīto vieglāk uztvert.

Patskaņu kvantitātes ortogrāfiskā šķīruma semantisko nozīmi saziņā, literārās valodas vienveidē, rakstības apgaves racionālās metodikas izstrādē Zinību komisija īsti aptvēra tikai pēc diviem gadu desmitiem, kad tās sastāvā sāka darboties īpaša Ortogrāfijas komisija, kuras priekšsēdētājs bija K. Milenbahs. 1908. g. šās komisijas sēdē J. Endzelīna vadībā apstiprināja jaunās ortogrāfijas pamatprincipus, kurus komisija vēl papildināja un precizēja sakarā ar prakses darbinieku iebildumiem un ierosinājumiem. 1911. gadā rakstā «Jaunās

pareizrakstības lietā» (ZK 15. RKr., R., 1911, 3.—10. lpp.) to izklāstīja P. Šmits.

Principiāli nozīmīga šī 1908.—1911. g. ZK ortogrāfija mūsu praktiskās rakstības izveidē ir ar to, ka nu reiz bija teorētiski atrisināti latviešu valodas racionālās praktiskās rakstības pamatjautājumi. Pats galvenais — latīņu burti ar diakritiskām zīmēm, turklāt starptautiski pazīstamā lietojumā, bija pielāgoti latviešu valodai: pat-skaņu garumus norādīja gula svītriņa, šņaceņus apgāztais jumtiņš virs burta. Divskaņiem [ie], [uo] bija izvēlētas to izrunai relatīvi atbilstīgas, savstarpēji saderīgas burtkopas **ie, uo**.

Tiesa gan, kompromisam ar vecās ortogrāfijas aizstāvjiem praktiskajā rakstībā (pagaidām) bija pieļauti agrākie divskaņu apzīmējumi **ee, o**. Nebija atrisināta svešvārdu rakstība, tāpat tradicionālās burtkopas **st** ortogrāfiskā interpretācija pēc morfoloģiskā principa par **st** vai **zt**. Tie gan bija tikai turpmākās rakstības prakses kārtējie uzdevumi.

Tomēr šī racionālā ortogrāfija nespēja tik drīz pārņemt savā ziņā rakstības praksi. Grāmatniecībā un periodikā aizvien vēl valdīja vecā ortogrāfija — izdevējiem latīņburtu iegāde nozīmētu neražīgus izdevumus, rakstītājus un lasītājus saistīja tradīcijas vara. Tālab pārliecināt par jaunās ortogrāfijas priekšrocībām varēja tikai tās lietojums atsevišķos rakstos, arī mazākos literāros darbos zinātnei, tāpat literatūrai un mākslai veltītajos žurnālos, piemēram, «Domās», «Druvā», «Izglītībā», jau retāk avīzēs. Latīņburtus popularizēja, tos lasīt radināja arī t. s. mistra ortogrāfija, jau iepriekš minētā latinizētā vecā ortogrāfija.

Zinību Komisija savos Rakstu krājumos (15.—1911,

16.—1912, 17.—1914) lietoja **ie** un **uo**, apzīmēja visus, arī piedēkļu patskaņu garumus tiklab latviešu cilmes vārdu, kā arī svešvārdu rakstījumos, valodnieciskajos rakstos norādīja trejādās zilbju intonācijas, palaikam šķīra arī šauro |e|, |ē| e, ē un plato |e|, |ē| e, ē.

Tāda rakstība bija domāta arī K. Milenbaha gatavojamai «Latviešu valodas vārdnīcai», kas J. Endzelīna rediģēta, papildināta un turpināta iznāca 1923.—1946. g. Te vismaz šķirkļu vārdos, ja vien bijusi droši zināma to izruna, īstenota iepriekš minētā rakstība, kas uzlūkojama par fonoloģiskās transkripcijas (intonāciju norādes!) un praktiskās rakstības (morfoloģiskais princips!) apvienojumu. Tātad tā būtu atzīstama par transkriptīvu ortogrāfiju vai par ortografizētu transkripciju. Tā kā šāda tipa rakstība nereti tiek lietota literārās valodas rokasgrāmatās — pareizrūnas vārdnīcās, arī gramatiskās, tad nebūtu lieki tai dot īpašu nosaukumu, varbūt visparocīgāk to dēvēt par ortoskripciju.

Radikāliem praktiskās rakstības pārveidojumiem izdevīgus apstākļus rada radikāli pārveidojumi sabiedrības sociālajā struktūrā, jaunu šķiru izvirzīšanās sabiedrības vadībā. Iepriekšējais rakstībā ietvertais kultūras mantojums tad tā vai tā atsijājams jaunizdevumiem saskaņā ar tā atbilstmi jaunajiem uzdevumiem. It īpaši tādus pārkārtojumus atvieglina vienota, valstiski vadīta rīcība izglītības un pārvaldes iestādēs, visā ekonomikā un kultūrā.

Tauta ņēma varu savās rokās 1919. gadā, un skaidrs bija tas, ka valsts un nācija visā savā politiskajā un ekonomiskajā darbībā, vēl jo vairāk kultūras dzīvē nevar un nevarēs iztikt bez izkoptas nacionālās valodas, bez ērti un nepārprotami lietojamas literārās valodas rakstu formas, kam turklāt jābūt efektīvam normatīvās

izrunas izplatīšanas un valodas sekmīgas mācīšanas līdzeklim.

Un, kaut tolaik izsludinātajā aplenkuma stāvoklī vispirms bija risināmi politiski, ekonomiski un militāri «būt vai nebūt» jautājumi, arī optimālas rakstības izveide neizslīdēja no todienu valsts vadītāju uzmanības loka. Tāpēc reizē tik pārsteidzošs un dabisks liekas Latvijas Sociālistiskās padomju valdības «Ziņotāja» 1919. gada 21. marta numurā lasāmais (vēl vecajā ortogrāfijā iespiests)

Izglītības komisariāta rīkojums Nr. 37 par latviešu valodas rakstību skolās.

Visās Latvijas skolās neatliekami ievedams latīņu «šrifts» un «jaunā» ortogrāfija, kuras pamatlikumi ir sekošie:

- 1) čupu burti **Ńch, ņch, tŃch** apzīmējami ar **š, ž, č**;
- 2) patskaņu garums kā vārdu saknēs, tā galotnēs, lokatīvu neizslēdzot, apzīmējams ar vienādu garuma zīmi — gulošu strīpiņu; garums apzīmējams arī sieviešu kārtas daudzskaitļa datīvā (*māsām, upēm, acīm*);
- 3) atstājami līdzšinējie divskaņu apzīmējumi **ee, o**.

Rīkojumu parakstījis, kā tas redzams publicējumā nākamās dienas «Cīņā», izglītības komisāra biedrs E. Eferts.

Mūsu praktiskās rakstības un visas literārās valodas vēsturē principiāli svarīgs ir tas, ka jauno ortogrāfiju pirmo reizi bija atzinusi valsts. Padomju vara kā iepriekšējo laikmetu progresīvo ieceru mantiniece un īstenotāja savā aizgādībā bija ņemusi tieši K. Milenbaha un J. Endzelīna vadībā kolektīvi izstrādātos lat-

viešu valodnieku un prakses darbinieku ieteikumus, kas turklāt bija kaut cik jau pārbaudīti pašas tautas pieredzē.

Rīkojums par jaunās ortogrāfijas mācīšanu skolās reizē nozīmēja, ka uzlabotā rakstība iespējami drīz tiks ieviesta visos iespieddarbos. Pagaidām gan jaunajā ortogrāfijā, arī latinizētajā vecajā ortogrāfijā parādījās tikai atsevišķi raksti periodikā, piemēram, «Latvijas Zemkopī», «Sarkanajā Strēlniekā», sīkāki iespieddarbi — uzsaukumi, teātru programmas u. tml., arī grāmatu vāki un titullapas. Apkārt mutuļoja karš, tipogrāfiju tehniskā pārkārtošana bija atstājama mierīgākiem laikiem.

Salīdzinājumam der atcerēties, ka buržuāziskajā Latvijā pēc vairākkārtējiem valdības un izglītības ministrijas rīkojumiem saskaņā ar īpašo Satversmes sapulces 1922. gada 24. maijā pieņemto likumu jauno ortogrāfiju, tāpat bez vēlamā |uo| **uo**, skolās viscaur sāka mācīt tikai tā paša gada rudenī, bet valsts un pašvaldības iestādes to ieviesa tikai ar 1923. gada 1. janvāri. Grāmatniecībā un presē vecā ortogrāfija šur tur vēl turējās līdz 20. gadu beigām, bet visvairāk lasītā avīze «Jaunākās Ziņas» veco ortogrāfiju galīgi atmeta tikai 1936. gada maijā.

Aizvadīti 50 gadi, kopš valsts sākusi ietekmīgi virzīt latviešu literārās valodas attīstību ar mērķtiecīgu praktiskās rakstības izveidi. Jo sevišķi atzīmējams, ka visas literārās valodas normas, kas tieši atspoguļojamas rakstījumos, piemēram, patskaņu kvantitāte, aizvien vairāk nostiprinās arī izrunas praksē. Tās vienveidība savukārt atvieglo rakstības apguvi, pašu rakstīšanas procesu.

Krietns palīgs normētās izrunas apgūvē, vēl jo vairāk nevainojamu ortogrāfisku iemaņu izveidē ir mērķtiecīgi izstrādāta, pareizrakstības vārdnīca. Tajā katrs

šķirkļa vārds jāsniedz ar nepieciešamajām pamatformām, norādot īpašā pielikumā, kā pēc tām rakstāma jebkura šā vārda forma.

Latviešu rakstība 20. un 30. gados attīstījusies uz 1908.—1911. g. jaunās ortogrāfijas pamatiem, taču kompromisam ar veco ortogrāfiju, kā arī divskaņa [uo] un patskaņu [o], [ō] šķirumaniecīgās komunikatīvās slozdes dēļ un rakstīšanas ērtības labad paturēts [uo] apzīmējums o. Šīs ortogrāfiskās normas viskonsekventāk atspoguļotas E. Ozoliņa sakārtotajā, J. Endzelīna rediģētajā «Latviešu pareizrakstības vārdnīcā» (1. izd. R., 1924, 2. — 1929, 3. — 1932), vēlāk — V. Rūķes sagatavotajā, J. Endzelīna vadībā kolektīvi precizētajā «Latviešu valodas pareizrakstības vārdnīcā» (1. izd. R., 1942, 2. — 1944). Latviešu cilmes vārdu un senāko aizguvumu rakstījumi te galīgi nostabilizēti un atbilst mūsdienai lietojumam. Svešvārdi parādās, sākot ar 1929. gada izdevumu; to rakstījumi iespējami tuvināti oriģinālīzrunai, kaut arī jau vērojamas dažas atkāpes latviskās izrunas virzienā. Lakoniskas un pietiekamas te ir norādes par latviešu pareizrakstību vispār, par vārdu pamatformām, no kurām viennozīmīgi izriet visu pārējo formu rakstījumi. Norādes par pareizrunu, kur tā tieši neizriet no rakstījuma, gan dotas tikai kā izņēmumi.

Pašlaik mums nav plašas, racionāli izveidotas pareizrakstības vārdnīcas, kas vienkop dotu tiklab latviešu cilmes vārdu un senāko aizguvumu, kā arī svešvārdu rakstījumus. «Latviešu valodas pareizrakstības vārdnīca» (R., 1951, red. A. Jankevics) novecojusi svešvārdu rakstījumu ziņā — te nav patskaņu garumu norāžu; lietots **ch**; tā, gluži dabiski, neietver paplašu jaundarīnājumu slāni. «Svešvārdu pareizrakstības vārdnīca» (R., 1958, sak. H. Bendiks) neatspoguļo 1966./68. gadā

izdarītos precizējumus, nedod arī pēdējā laika aizguvumus un daudzus nepieciešamus speciālajā literatūrā lietojamus vārdus. Tātad vajadzīga jauna, optimāli izveidota pareizrakstības vārdnīca.

Tāda vienlaikus varētu būt arī ērta pareizrūnas rokasgrāmata — blakus šķirkļa vārdam (iekavās, citādā salikumā) dodamas norādes par izrunu tur, kur tā tieši neizriet no burtiem, arī no to pozīcijām, piem., o |uo| vai |o|, |ō|, e, ē |e|, |ē| vai |e|, |ē|. Literārās izrunas apguvei noderīgas būtu uzsvērti zilbju, arī visu priedēkļvārdu un salikteņu sakņu garo zilbju intonāciju norādes pēc ležzemnieku stieptās un nestieptās intonācijas sadalījuma. Blakus šim intonāciju divdalījumam savas tiesības saglabātu arī stieptās, krītošās un lautzās intonācijas trejdaļījums. Cik vērojams, vidus dialekta izrunas paradumus aizvien noteiktāk pārņem arī augšzemnieki.

Valodnieki un prakses darbinieki jau vienojušies par nule izklāstītajiem vislietderīgākās pareizrakstības un pareizrūnas vārdnīcas izveides principiem. Tās gatavošana un jo drīza klajā laišana ir viens no aktuālajiem uzdevumiem. Literārā valoda ir kļuvusi par pilnvērtīgu latviešu nācijas saziņas līdzekli visos dzīves novados, taču vēl ne mazums darāms, lai tā kļūtu aizvien bagātāka, lokanāka, skaidrāka.

LITERĀRĀS VALODAS UN IZLOKŠŅU MIJIEDARBĪBA

Latviešu valodu runā samērā nelielā teritorijā, bet atšķirības dažādu novadu ļaužu runā mūsdienās vēl ir diezgan lielas, kaut arī daudziem ikdienas valoda ir tuva literārajai valodai. Izloksnes un literārā valoda atrodas pastāvīgā mijiedarbībā. Visas tautas kultūras un sadzīves līmenim nemitīgi ceļoties, literārā valoda iespēžas visnomaļākajos nostūros. Sakarā ar to izloksnes pamazām izzūd.

Izloksņu īpatnības nenivelējas visur vienādi. Dažos apvidos iedzīvotāji samērā ātri apgūst literāro valodu. Citur pat jaunieši, kas prot runāt literāri, ikdienā dod priekšroku izloksnei. Piemēram, ja salīdzina augšzemnieku un dziļo tāmnieku izloksnes, jāsecina, ka augšzemnieki savas valodas īpatnības saglabā konsekventāk nekā dziļie tāmnieki. Tā ap Ventspili sarunvalodā jau zudušas spilgtākās izloksņu iezīmes, bet daudzos Latgales apvidos ar svešinieku sāk runāt izloksnē un tikai tad, ja tas nesaprot, mēģina saprasties literārajā valodā. Nav vienādas arī visu cilvēku spējas iemācīties runāt literāri. Daži ļoti turas pie bērnībā ierastajām valodas skaņām un formām, citi tās samērā viegli aizmirst.

Izloksņu likteni lielā mērā nosaka iedzīvotāju migrācija. Ienācēju pieplūdums ārdā izloksni, bet tur, kur iedzīvotāju sastāvs nemainās, izloksne saglabājas ilgāk, jo to ietekmē tikai literārā valoda.

Izlokšņu īpatnību zušanā sava loma ir literārās valodas un izlokšņu runātāju kontaktam. Nepārtrauktai sakarei pastāvot, ietekme var būt abpusēja, bet parasti zaudētāja ir izlokšne.

Vērojams arī, ka izlokšņu runātāji cenšas literāri izteikties, kārtojot dažādas darīšanas iestādēs vai uzstājoties sapulcēs. Jo biežāk literāro valodu lieto šādām vajadzībām, jo drīzāk tā kļūst par saziņas līdzekli arī ikdienā.

Dažas izlokšņu īpatnības izzūd ātri, bet citas ne. Sevišķi noturīgas ir fonētiskās iezīmes. Pievērsīsimies tām un to attieksmēm ar literāro valodu.

Ļoti ilgi saglabājas ierastās zilbju intonācijas. Dažos apvidos valodā ir trīs intonācijas: stieptā, lauztā un krītošā. Bet liela iedzīvotāju daļa visas tās nerunā. Kurzemē, Zemgales un Vidzemes rietumu daļā izšķir stiepto un nestiepto (t. i., sakritušo lauzto un krītošo), Augšzemgalē un Vidzemes dienvidaustrumos — krītošo un kāpjšo, bet Latgalē un Vidzemes ziemeļaustrumos — krītošo un lauzto intonāciju. Literārās valodas runātāji parasti lieto bērnībā apgūtās intonācijas. Tas sevišķi sakāms par tiem, kas dzīvo savā dzimtajā pusē un ikdienā runā literāri. Dažkārt cilvēki nespēj saklausīt viņiem svešu intonāciju. Ja, piemēram, kāds vārdus intonē krītoši un lauzti, viņam ir grūti uztvert starpību starp krītošo un stiepto intonāciju.

Lai gan bērnībā apgūtās intonācijas ir noturīgas, daudzi iemācās lietot arī citas. Vispirms te jāmin tādi literārās runas meistari kā aktieri un diktori, arī skolotāji.

Noturīga ir dažu izlokšnēm raksturīgu skaņu izruna. Tas sakāms, piemēram, par divskani *au* lībiskajās izlokšnēs, kur labializē *a*-skaņu, izrunājot to gandrīz kā

patskani *o*. Jāatzīmē, ka jaunieši, kas runā jau literāri, šo *au* labializē pat vairāk nekā vecākie ļaudis. Tāpēc domājams, ka šī izlokšņu īpatnība vēl ilgi paliks.

Raksturīga augšzemnieku izlokšņu īpatnība ir tāda, ka *šķ* vietā runā *šk* (*škirt*, *škēps*). Tādos vārdos kā *puškot*, *briniški*, *seviški* šī skaņu kopa ir sastopama arī daudzās vietās Vidzemē un Kurzemē. Bez tam Kurzemes lībiskajās izloksnēs *šķ* vietā stājas *št* ar *t* palatalizāciju (*št'ēres*, *št'aidīt*) vai pat *šč* (*ščūnis*).

Augšzemnieku izloksnēs, tāpat kā krievu valodā, palatālo patskaņu un divskaņu priekšā palatalizē līdzskaņus (*kak'is*, *p'iel'ikt*, *z'il'it'e*, *izn'ic'ināt*). Tas šo izlokšņu runātājiem apgrūtina literārās valodas apguvi.

Vairāk vai mazāk noturīgas ir arī citas izlokšņu īpatnības, it sevišķi literārās valodas normām neatbilstošais šaurās un platās *e*-skaņas lietojums. Tā, piemēram, gandrīz trešdaļā izlokšņu nenoteiksmē, tāpat arī verbos ar *-ināt* lieto plato *e*-skaņu, tāpēc daudziem grūti iemācīties pareizu izrunu. Daļā izlokšņu ir saglabājušās tādas verbu formas kā *cerē*, *pelē*, *perē*, *vēlē*, daudzās tās saīsinātas, bet paturēta saknes šaurā *e*-skaņa (*cer*, *pel*, *vēl*). Šauro *e*-skaņu šais formās lieto gandrīz pusē izlokšņu, tāpēc to dzird arī literārajā runā.

Daudzās izloksnēs otrās konjugācijas verbu tagadnes 3. personas formu (*cienī*, *tirdī*, *vēti*) vietā lieto trešās konjugācijas formas (*viņš ciena*, *tirda*, *vēta*), bet daļai šo verbu ir tikai otrās konjugācijas formas (*viņš medī*, *mežģī*, *sunī*). Pāreju no otrās uz trešo konjugāciju veicina vienādi veidotā nenoteiksme (*mērit*, *gaidīt*). Bez tam runātāji vairās no vienādības tagadnes un pagātnes formās (*es cieniju* tagadnē un pagātnē), kas varētu radīt pārpratumus. Arī literārajā valodā daļai otrās konjugācijas verbu lieto trešās konjugācijas formas, lai

tagadne krasāk atšķirtos no pagātnes. Līdz ar to tagadnē ir platā *e*-skaņa (*pēta, mēra*), taču ļaužu vairākums tā nerunā, jo izlokšnēs minētajos verbos ir tikai šaurā *e*-skaņa un tāda ir arī to pašu verbu garākajās — otrās konjugācijas formās.

Verbu *trūkt* un *vajadzēt* lietojumā ar lietvārdu locījumu izlokšņu ietekme ir tik spēcīga, ka pat rakstos ir novirzes no literārās valodas normām: *trūkt* lieto ar nominatīvu (*trūkst nauda, trūkst lopbarība*), *vajadzēt* — reizēm arī ar nominatīvu (*vajag maize, vajag piens*). Visbiežāk tā saka cilvēki, kas dzimuši Ziemeļkurzemē.

Samērā neskarta saglabājas izlokšņu leksika. Rakstnieki to bieži izlieto, lai raksturotu tēlojamo apvidu vai cilvēkus. Tā daži no šiem vārdiem ir iekļāvušies literārās valodas vārdu krājumā (piemēram, Raiņa lietotie *tāle* un *baisma*), bet daudzi nav ieviesušies. Ja daiļliteratūrā sastopamā izlokšņu leksika pazīstama tikai dažos apvidos, vajadzīgi skaidrojumi, lai lasītāji teikto saprastu. Tā viens otrs vārds varbūt ātrāk iekļautos literārajā valodā, bagātinot tās izteiksmes līdzekļus. Šādu leksisko bagātību izlokšnēs ir ļoti daudz, un to derētu apzināties.

Visātrāk zūd tās izlokšņu īpatnības, ko runātāji paši uzskata par neliterārām. Tā, piemēram, Ziemeļkurzemē ļaudis vairās no īso gala zilbju patskaņu zuduma (*liela meita* — izl. *liel meit*), cenšas teikt literāro *-ir-* izlokšņu *-ier-* vietā (*dzird* — izl. *dzierd*), kā arī lokatīvā lietot pareizas galotnes (*laukā, laukos, pļavā, pļavās* — izl. *lauke, laukes, pļave, pļaves*). Tālab minētās izlokšnes tagad ir stipri tuvākas vidus izlokšnēm nekā gadsimta sākumā. Vērojams pat hipernormālisms; jo īsos gala zilbju patskaņus izrunā pārlietu skaidri. Arī sēlisko izlokšņu runātāji tagad vairās no palatālās pārskaņas

(*māete, uipe, raedi*), ļoti reti saka *mun* (man) u. c., jo minētās izrunas īpatnības jau pašiem liekas esam nepareizas. Bet zemgalieši savus *citūr, visūr* vai *gājūse, bijūse* par neliterārām formām neuzskata. Vispār jāatzīst, ka vidus dialekta izloksnes, kas ir literārās valodas pamatā, pārveidojas relatīvi vismazāk.

Noturīgākās izlokšņu īpatnības reizēm rada atkāpes no literārās valodas izrunas normām. Tas jāzina, lai varētu celt valodas kultūru.

R. VEIDEMANE

PUBLICISTIKAS STILA SPECIFIKA UN IZTEIKSMES LĪDZEKĻU IZVĒLE

Publicistikas stils ir viens no literārās rakstu valodas stiliem. Nav nemaz vajadzīgs īpaši pētīt, lai pamanītu, ka tā saucamā publicistika aptver žanru ziņā ļoti dažādus sacerējumus. Informatīvi ziņojumi, korespondences, apraksti, feļetoni — šis uzskaitījums vēl neatklāj visu publicistikas žanru daudzveidību. Katrs no šiem žanriem prasa atšķirīgus izteiksmes līdzekļus. Tādējādi publicistikas stils vispār būtībā ir teorētiska abstrakcija. Iespēju robežās tomēr mēģināsim raksturot dažas vispārīgas šī stila iezīmes, tai pašā laikā norādot arī uz biežāk sastopamajām stilistikajām kļūdām. Teksta analīze no stilistikas viedokļa prasa citādu pieeju nekā tā raksturojums no gramatiskās sistēmas, no valodas normu viedokļa.

Valodas normas ir valodas sistēmas nosacītas un sinhroniskā aspektā nemainīgas. Valodas normas pārkāpumu tādējādi iespējams konstatēt samērā izolētā valodas vienībā. Analizēt tekstu no stilistikas viedokļa

nozīmē aplūkot valodas faktus kā strukturālas organizācijas rezultātu, katru atsevišķu parādību vērtēt tikai uz visa veseluma fona.

Publicistikas stils atrodas it kā vidū starp daiļliteratūras stilu, no vienas puses, un zinātnisko un lietišķo rakstu stilu, no otras puses. Šajos stilos ir dažāds subjektīvās un objektīvās informācijas, lietišķuma un emocionalitātes samērs. Viena no daiļliteratūras galvenajām funkcijām ir iedarboties uz lasītāja emocijām, tāpēc daiļliteratūras stilā subjektivitātes un emocionalitātes pakāpe ir visaugstākā. Lietišķo un zinātnisko rakstu stilā (šeit nerunāsim par populāri zinātnisko stilu) turpretī subjektivitātes un emocionalitātes izpausme nav vēlama. Publicistikas uzdevums ir ne vien sniegt informāciju par dažādiem faktiem, bet arī ietekmēt lasītāju, pārliecināt viņu. Tas nosaka daiļliteratūras stilam raksturīgo izteiksmes līdzekļu ieviešanos publicistikas stilā. Vārdi ar poētisku nokrāsu, metaforas, tēlaini salīdzinājumi — ja to lietojums motivēts — ir ne tikai pieļaujami publicistiskajā stilā, bet pat uzlūkojami par elementiem, kas tieši piedalās šī stila specifikas radīšanā.

Taču konkrētā tekstā atsevišķi ekspresijas elementi var arī būt neiederīgi.

Kāds autors šādi iesāk informāciju par bērnodārza darbu: *Sniega kupenās tērptajiem Skrīveru dārziem ir pavasarīgs maigums. Baltā sagsā tinušies ceriņi arī ciemata bērnodārza pagalmā.* (Raj. laikr. Komunisma Uzvara). Pret šiem teikumiem nevar būt nekādu iebildumu no valodas normas viedokļa, bet stilistiski tie neiederas visā tālākajā vēstījumā. Pirmais teikums neatspoguļo reālo īstenību, bet izsaka autora subjektīvās izjūtas. Taču tās šeit paustas nevietā vai vismaz pārāgri. Iepazīšanās ar bērnodārzu, kas varētu izraisīt jūsmu, vēl

nāv notikusi (informācija vēsta, ka tā notiek vēlāk), bet, ja autora jūsmīgais noskaņojums saistīts ar ko citu, tas lasītāju šai situācijā nevar interesēt.

Pacilātā tonī mēģināts paust pavisam prozaisku saturu arī sekojošos piemēros:

Vaļu mednieku flote jau ilgāku laiku v a g o okeānu. Trauksmes signāls: kašaloti! Paiet vēl kāds laiks, un speciālisti a p m i e r i n ā t i s m a i d a: ar notvertā dzīvnieka taukiem varēs piepildīt ne vienu vien mucu. (Cīņa.)

Vislielāko l i k s m i par darbaļaudim izpildīto pasūtījumu allaž pārdzīvo ražošanas pirmrindnieki, lieliskie sava aroda meistari. (Raj. laikr. Zarja Komunizma.) (Korespondencē runāts par apavu labošanas darbnīcas kolektīvu.)

Stila vienotību var izjaukt pat viens nevietā lietots vārds. Īpaši uzmanīgi jāizvēlas vārdi ar stilistisku vai emocionālu nokrāsu (poētismi, sarunvalodas vārdi u. tml.).

Piemēram, teikumā *Jubilejas apsveikumu straume p a l o arvien plašāk* (Cīņa) kopīgajā noskaņā neiederas poētisms *palo*.

Sarunvalodas vārds *tupuļo* savukārt rada nevajadzīgu familiaritāti sekojošā piemērā:

Ari te 60 ha gaida racējus. Pagaidām tie sagaidījuši tikai dažas sieviņas, kas t u p u ļ o ar vienjūga arklu atvāztajās vagās. (Cīņa.)

Lietvārds *armāda* latviešu valodas runātājiem palaiķam asociējas ar zināmu cildinājumu, ar ko ir pretrunā šāds izlietojums:

Hitlerieši raidīja uzbrukumā visjaunākos tankus. Ar šim tērauda a r m ā d ā m tad nu mēs sadūrāties pie Prohorovkas. (Raj. laikr. Stars.)

Salīdzinājums ir viens no spilgtākajiem un (blakus metaforai) viens no emocionāli iedarbīgākajiem tēlainās izteiksmes līdzekļiem, bet tas prasa vislielāko meistarību. Īpaši tur, kur salīdzinājums ir izvērsts, nepieciešams, lai tas izrietētu no konteksta, organiski saistītos ar to. Aplūkosim šai sakarā dažus dzejas piemērus:

Pār ogļu ostu

Jau bīra krēsla kā pelni

Un krājās kaktos. (O. Vācietis. Elpa.)

Krēslu var salīdzināt ar daudz ko citu, ne tikai ar pelniem, bet dzejnieks šeit izvēlas tieši šo salīdzinājumu, lai tas neizdalītos no kopīgās asociāciju plūsmas. Rakstīts taču par ogļu ostu.

Līdzīgs piemērs ir A. Skalbes dzejolī, kurā dzejnieks runā par izjūtām, ko rada no Kubas atvestā dāvana:

Un siltums ieplūda mani

Bez izolētājas sienas,

Tas ienāca zils un skanīgs

Tik strauji kā Havannā diena. (A. Skalbe. Atskalas.)

Kā pretstats veiksmīgiem atradumiem noder divi citi piemēri, kuri liecina par tukšas oriģinalitātes meklējumu:

Kā ugunī izšaujas zilās liesmas, tā sirdī iezogas sāpes. (Padomju Latvijas Sieviete.) Rakstā stāstīts par kāda zvejas kuģa apkalpi.

Tāpat kā agram pavasarim ir raksturīgi pirmie bērzu pumpuri, Jānim ir raksturīga jautriība un asprātība. (Raj. laikr. Liesma.) Visā aprakstā salīdzinājuma pirmā daļa ir vienīgais dabas tēls.

Jebkuri valodas elementi konkrētā izlietojumā tiek

pakļauti vienam no diviem procesiem — aktualizācijai vai automatizācijai. Abi procesi parasti ir savstarpēji saistīti. Aktualizācija ir elementu izcēlums, automatizācija — to elementu nozīmīguma pavājināšanās, kuri veido aktualizācijai nepieciešamo formu.

Ja, piemēram, dzejolī autora uzmanības centrā ir rindas vai panta skanējums, ritmika, melodija, tad līdz ar to mazāka nozīme tiek pievērsta vārdu atļasei, frāzes semantiskajam saturam u. tml. Tātad, kad aktualizē fonētiskos elementus, pārējie elementi automatizējas.

Zinātniskajā un it īpaši lietišķo rakstu stilā raksturīga formas automatizācija vispār. Aktualizēts tiek vieni saturs. Arī publicistikas stilā dažkārt vērojama šāda parādība. Tiek automatizēti atsevišķi vārdi vai veselas frāzes. Bieži vien to vidū ir tādi elementi, kas citos stilos vēl var pretendēt uz neparastumu un izteiksmes svaigumu, piemēram, *vētrains* (vētraini aplausi, vētrainas ovācijas), *kvēls* (kvēli apsveikumi, kvēli vārdi), *drudžains* (drudžaina bruņošana) u. c. Veselu frāžu automatizācija ir par cēloni tam, ka konkrētais tiek aizstāts ar vispārīgo. Visvairāk automatizētu vieniību ir oficiālos ziņojumos, ievadrakstos, informācijās:

Pienācis tik labvēlīgs laiks reālistiskiem soļiem atbruņošanās laukā. (Cīņa.)

Fakultātes absolventi... kārtējo reizi sanāks kopā, lai atskatītos uz gūtajiem panākumiem, vērtētu tos un pārrunātu jaunus uzdevumus, kuri veicami mūsu republikas plašajai juristu saimei. (Padomju Students.)

Šāda automatizācija publicistikas stilā dažkārt ir neizbēgama parādība. Jāņem vērā darba apstākļi un tempi, satura atkārtošana (jo bieži atkārtojas reālās īstenības notikumi) u. tml. Atsevišķi būtu jārunā par tiem gadī-

jumiem, kad automatizētās frāzes stilistiski neiederas pārējā kontekstā.

Piemēram, kādā aprakstā par brīvprātīgo kārtības sargu vienības darbu teikts, ka viņi ... *organizē patruļas uz ceļiem, kur stingri pārbaudīs transportēto Jaungada eglīšu ieguves likumību*. (Raj. laikr. Komunisma Uzvara.)

Publicistikas stila tendence uz metaforisku izteiksmes veidu ir pamatā īpatnējam procesam, ko pieņemts saukt par terminu metaforizāciju.

Jebkurš termins parastajā izlietojumā ir cieši saistīts ar noteiktu terminoloģisku sistēmu. Pārnesot to citā sistēmā, tiek laužta parastā norma, rodas jauna — metaforiska — izteiksmes forma.

Latviešu valodā ļoti bieži veido metaforas uz sporta terminoloģijas bāzes, piemēram:

Ar lielisku finišu septiņgadi noslēdza rajona rūpniecības uzņēmumu, kolhozu un sovhozu novatori. (Padomju Jaunatne.)

.. nodot revolucionāro ciņu stafeti. (Literatūra un Māksla.)

Līdzīgi veidojumi rodas arī citās terminoloģiskās leksikas jomās:

.. siltumu, kas pa tērauda artērijām atplūst uz rīdzinieku dzīvokļiem. (Cīņa.)

.. rūpniecības iekšējo resursu mobilizēšana. (Padomju Jaunatne.)

Metaforizācija ir viens no aktualizācijas paņēmieniem, taču publicistikas specifika nosaka arī metaforu drīzu automatizēšanos. Tās tiek pārņemtas un lietotas no raksta rakstā un zaudē savu svaigumu un izteiksmes spēku.

Metafora nereti automatizējas tik tālu, ka iegūst jaunu patstāvīgu leksisko nozīmi. Tā, piemēram, vārds *atmosfēra* tagad jau uzlūkojams par sinonīmu vārdiem *situācija* vai *apstākļi* (starpautiska saspilējuma atmosfēra, sirsnīga un draudzīga atmosfēra u. c.).

Tendence veidot gatavas shēmas noved pat pie poētisku metaforu automatizācijas. Metaforas būtība ir tēlainība. Taču biežā lietojuma rezultātā tā zūd. Tā metaforas *jūras arāji*, *druvu kuģi*, *melnais zelts* (nafta), *lauku darba rūķi* u. c. publicistikas stilā jau atgādina tādus stabilus, stilistiski neitrālus vārdu savienojumus kā, piemēram, *saule lec*, *naglas galva* u. tml. Turpretī ārpus publicistikas stila vismaz potenciāli saglabājas to tēlainība, kas neļauj metaforiskajam izlietojumam nostiprināties par atsevišķu vārda nozīmi (kā terminu metaforizācijas gadījumos).

Nosaukto un tām līdzīgu metaforu lietošana nekādi nav uzlūkojama par oriģinalitāti. Pēdējā laikā, kad publicistikas stilā to savairojies tik daudz, drīzāk oriģināli un svaigi skan tiešajā nozīmē lietotie reāliju nosaukumi: *zvejnieki* (ne jūras arāji), *kombaini* (ne druvu kuģi), *nafta* (ne melnais zelts) u. c.

Mākslota, pārprasta oriģinalitāte publicistikā ir tikpat bīstama un tikpat bieži sastopama parādība kā visu stila īpatnību nivelēšana. Vieni un tie paši izteiksmes līdzekļi dažādos stilos veic atšķirīgas funkcijas, tāpēc nedrīkst mehāniski pārnest uz publicistikas stilu tādus valodas elementus, kas lietojami tikai daiļliteratūras vai tikai lietišķo rakstu stilā.

Saglabāt publicistikas stila specifiku nozīmē ievērot pareizu samēru starp tēlainību un lietišķumu, emocionalitāti un precizitāti, starp subjektīvo un objektīvo informāciju.

PIEZĪMES PAR VALODU UN STILU PUBLICISTIKĀ

Avīzēs ievieto dažādu profesiju pārstāvju rakstus. Parasti to valodā ir izmantots bagātīgs, daudzpusīgs vārdu krājums, arī stils ir labs. Taču nereti tajos sastopami nepareizi izraudzīti vārdi vai aplam veidoti vārdu savienojumi.

Izteikšu dažas piezīmes par atsevišķu vārdu, vārdu savienojumu un sintaktisko konstrukciju lietojumu Valmieras un Cēsu rajona laikrakstos «Liesma» un «Padomju Druva».

Publicistikā viena no galvenajām prasībām ir lakonisms, mērķtiecīgums, skaidri un precīzi izteikta doma. Laikrakstos nereti vērojama liekvārdība. Rakstīts *vasaras periodā*, lai gan varētu būt tikai *vasarā*, *martā mēnesī* — vajadzētu *martā*, *gada laikā* — *gadā*, *līdz šim laikam* — *līdz šim*, *lauksaimniecības, kultūras, sadzīves jomā* — *lauksaimniecībā, kultūrā, sadzīvē*. Ja liekos vārdus atmestu, izteiksme kļūtu spriegāka, dinamiskāka.

Ne vienmēr īstajā vietā ir lietoti svešvārdi. Nav iebildumu pret svešvārdiem vispār, tomēr bieži vien izteiksme būtu labāka un skaidrāka, ja viena vai otra svešvārda vietā mēs izraudzītos latviešu valodas vārdu. Avīzē «Padomju Druva» rakstīts: *saimniekot ar vislielāko efektu*; vienkāršāk un saprotamāk būtu: *teicami saimniekot* vai citādi. Citā vietā lasām: *Jurijs nebija priekšzīmes etalons*; te domāts, ka Jurijs nebija priekšzīmīgs, nebija paraugs citiem. Teikumu *Šo eksperimentu var uzskatīt par .. beigu etapu* (Padomju Druva) lasītājs saprastu labāk, ja *etapa* vietā būtu *posms*.

Ja runājam par kādu priekšmetu labošanu, ne katreiz ir vietā vārds *remonts*. Šis vārds būtu attiecināms uz lieliem priekšmetiem, piemēram, mašīnām, celtnēm. Turpretim, runājot par sīkiem priekšmetiem, vajadzētu lietot latviskās cilmes vārdu *labošana*. Varam nodot labošanā apavus, somas, portfelus, tiek laboti arī apģērbi, rotaļlietas, zeķes. Avīzē «Padomju Druva» iedzīvotājiem ieteikts *nodot apavus remontam*. Pareizi būtu: *nodot apavus labošanā vai labošanai*.

Vārds *remonts* nav lietojams daudzskaitlī apzīmētāja funkcijā. Kā «Liesmā», tā «Padomju Druvā» diezgan bieži ir sastopami savienojumi *remontu meistars* (pareizi *remonta meistars*), *remontu darbu strādnieki* (pareizi *remonta darbu strādnieki*), *autoremontu rūpnīca* (*autoremonta rūpnīca*) u. c.

Vajadzētu šķirt vārdu *tēma* un *temats* lietošanu. Par tēmu pieņemts runāt it īpaši mūzikā. Tāpēc būtu jāsaka nevis *materiāli par medicīniskās profilakses tēmām* (Padomju Druva), bet gan *materiāli par medicīniskās profilakses tematiem*; nevis *runātājs pievērsās sadzīves tēmai* (turpat), bet *runātājs pievērsās sadzīves tematam*.

Bieži vien avīzēs atrodami citu valodu ietekmē darināti saliktieņi, kam pirmajā daļā ir sakne *vet-*, *san-* u. c. Skaidrības un precizitātes labad jāsaka *veterinārārsts* (nevis *vetārsts*), *sanitārais tehniķis* (nevis *santehniķis*).

Laikrakstā «Liesma» nav ievērots, ka nosaukumos, ko veido vārdkopas, piemēram, *Leņina kolhozs*, *Raiņa kolhozs*, pirmais komponents vienmēr lietojams kopā ar apzīmējamo vārdu *kolhozs*, nevis atsevišķi viens pats — *Leņina*, *Raiņa*.

Dažkārt nevietā tiek lietots vārds *nozīmēt*. Būtu jāsaka nevis *tika nozīmēta komisija* (Liesma), bet *tika izrau-*

dzīta komisija, nevis mani nozīmēja par tipogrāfijas galveno inženieri (Liesma), bet gan mani norīkoja vai iecēla par galveno inženieri, es kļuva par galveno inženieri.

Nepareizi tiek lietots darbības vārds *pārpildīt*. Šā vārda nozīme saistās ar *telpiskumu, ietilpību*. Laikrakstā «Liesma» rakstīts: *Pārpildīts uzdevums arī dzīvsvara pieaugumu palielināšanā*. Uzdevumu nevar pārpildīt, bet to var pārsniegt, veikt ar uzviju. Tātad pareizi būtu: *Pārsniegts uzdevums arī dzīvsvara pieaugumu palielināšanā*.

Palaiķam īstajā vietā nav lietots darbības vārds *sastādīt*. Var, piemēram, sastādīt bilanci, bet nevajadzētu rakstīt *izslaukumi no katras brūnaļas sastāda 8,5 kg diennaktī* (Liesma). Šo domu iespējams izteikt ļoti vienkārši: *no katras brūnaļas izslauc 8,5 kg dienā*. Teikumā *Saimniecības automašīnu parka izstrāde pērn gad sastādīja vairāk nekā pusmiljonu tonnkilometru* (Liesma) vārda *sastādīja* vietā ieteicams lietot *bija*.

Publicistikā ļoti uzmanīgi jārikojas ar sintaktiskajām kalkām — burtiskiem tulkojumiem no citām valodām. Ja iespējams iztikt ar citiem izteiksmes līdzekļiem, no šīm kalkām jāizvairās. Pēc krievu *руководиться* parauga avīzēs tiek lietots *vadīties no*, piemēram: *Ieteikumi sastādīti, vadoties no novērojumiem* (Liesma). Vajadzētu: *Ieteikumi izstrādāti, pamatojoties uz novērojumiem (saskaņā ar novērojumiem)*.

Krievu *несмотря на* ietekmē ir radies *neskatoties uz*. Piemērs: *Imanta Sudmaļa kolhozā, neskatoties uz lauksaimniecības kultūru ražības celšanos, .. pieļauta produkcijas ražošanas sadārdzināšanās* (Liesma). Latviskāk šis pats teikums skanētu tā: *Kaut arī Imanta*

Sudmaļa kolhozā cēlusies lauksaimniecības kultūru ražība, produkcijas ražošana sadārdzinājusies.

Svarīga nozīme ir teikuma locekļu saskaņai. Arī šai ziņā laikrakstos ir kļūdas. Tā, piemēram, teikumā *Kādā dienā, noklausījies lekciju par starptautisko stāvokli, viņam radās doma dzirdēto atstāstīt skolas audzēkņiem* (Liesma) divdabim *noklausījies* te nav saistījuma ar *viņam*. Teikumu varētu pārveidot šādi: *Kad skolotājs bija noklausījies lekciju, viņam radās doma dzirdēto atstāstīt skolas audzēkņiem vai arī Noklausījies lekciju, skolotājs nolēma dzirdēto atstāstīt saviem audzēkņiem.*

Pienācīga uzmanība jāveltī prievārdiem. Tie lietojami savienojumos ar deklinējamo patstāvīgo vārdu locījumu formām. Latviešu valodā prievārdu *no* parasti lieto, lai norādītu vietu (*no ziemeļiem uz dienvidiem*), laiku (*no rīta līdz vakaram*), veidu, kādā notiek darbība (*mīlēt no visas sirds*). Avīzē «Liesma» rakstīts: *Sienas avīze iznāk no gadījuma uz gadījumu*. Šai teikumā konstrukcija ar prievārdiem *no* un *uz* nav pareiza. Varētu teikt *Sienas avīze neiznāk regulāri vai iznāk tikai reizēm*. Aplam prievārdi *no* un *uz* lietoti arī teikumā *No izrādes uz izrādi viņa (aktiera) tēlojums kļūst . . . pārliecinošāks* (Liesma). Vajadzētu teikt: *Ar katru izrādi aktiera tēlojums pārliecina arvien vairāk.*

Prievārds *zem* lietojams vietas nozīmē. Teikumā *Zem šādas devīzes notika . . . kultūras darbinieku konference* (Padomju Druva) nav domāta vieta, bet gan veids, kādā notiek darbība. Darbības norises veidu palīdz izteikt prievārds *ar*. Tātad pareizi būtu teikt: *Ar šādu devīzi notika . . . kultūras darbinieku konference.*

Jāiebilst pret divu saikļu lietošanu blakus, piemēram: *Nolikums . . . paredz, ka, ja kolhoza biedrs . . . nostrādājis sabiedriskajā saimniecībā divus gadus . . .*

(Padomju Druva). Saikļa *ka* vietā varētu likt kolu: *Nolikums paredz: ja kolhoza biedrs nostrādājis* . .

Laikrakstu redakcijām arvien jāatceras, ka ne vien daiļliteratūrā, bet arī publicistikā jākopj, jāveido un jānostiprina valodas kultūra.

I. NISELOVICS

VAI TIKAI IZRAISĪT

Lai izteiktu domu 'būt par cēloni kam', agrāk lietoja verbu *izsaukt*, piemēram, *izsaukt apjukumu*. Tā kā pārnestā nozīme šim verbam nav raksturīga, no šāda lietojuma sāka vairīties. Verba *izsaukt* atstātās pozīcijas ieņēma verbs *izraisīt*.

Patlaban *izraisīt* daudziem jo daudziem tā iepaticies, ka tas stājas jebkura sinonīma vietā. Par to liecina vārdkopas *izraisīt interesi, izraisīt domu apmaiņu, izraisīt ēstgribu, izraisīt smieklus* un citas, kaut gan pirmais komponents te varētu būt arī kāds cits verbs. Interesi taču var arī *modināt, radīt*, domu apmaiņu *ierosināt, ēstgribu radīt, smieklus sacelt*.

Universāla aizstājēja lomā verbs *izraisīt* kļūst par standartvārdu, kas nonivelē, precīzāk — noplicina izteikuma valodisko ietēru.

Tā pret valodu nevērīgs lektors, gribēdams uzsvērt kāda konstatējuma vai apgalvojuma pareizību, saka: *Par to nekādas šaubas nevar izraisīties*. Parastāk te būtu: *nevar rasties*. Varētu arī teikt: *Par to nav ko šaubīties* vai *par to nevar būt šaubu*.

Līdzīgi piemēri sastopami ne tikai runā, bet arī rakstos. Šādos gadījumos jāapsver, vai kāds sinonīms nebūtu trāpīgāks.

Dažkārt verbs *izraisīt* ietilpst smagnējā konstrukcijā.

Pārveidojot tekstu, šo verbu var atņemt vai aizstāt ar sinonīmu.

Piemēri:

[*Mātes tēls*] *veidots kā tāds tautas gudriības un humānisma iemiesojums, taču izraisa estētiskas nepatīesības momentu...*

Vienkāršāk: ... *taču nav estētiski patīess.*

... *šo darinājumu vienveidība ir funkcionāli pamatojama un principiālus iebildumus neizraisa.*

Labāk: ... *principiālus iebildumus nerada vai ... pret to principā nevar iebilst.*

Kādas atbalsis reakcijas spēkos bija izraisījusi «Laika šalku» publicētā daļa, liecina H. Visendorfa sūdzība Galvenajai preses pārvaldei...

Labāk: *Kādu atbalsi «Laika šalku» publicētā daļa bija radusi reakcijas spēkos, liecina...*

Būtu aplam domāt, ka verbs *izraisīt* visur skaužams. Tam jāpaliek vārdkopās, kur citi sinonīmi neiederas, piemēram, *izraisīt sadursmi, karu, bruņotu konfliktu* u. tml.

Izraisīt nav ne vienīgais verbs, ne vispār vienīgais vārds, kas tiecas nomākt savus sinonīmus. Nepieļaut šādu praksi nozīmē saglabāt valodas kuplumu un izteiksmīgumu.

N. LAUCE

IZRĀDĀS...

Darbības vārda *rādīt* atgriezeniskajai formai *rādīties* resp. *izrādīties* teikumā var būt gan personiska izpausme, gan vispārinātas personas izpausme.

Piemērs: *Viņš rādījās bargs*, tas ir, '*viņš rādīja sevi bargu*'. Šai gadījumā *rādīties* lietots personiskā nozīmē. Ļoti bieži atgriezeniskā forma *izrādās* tiek lietota vispārinātas personas nozīmē. Piemērs: *Izrādās, ka šī plānā plēvīte var šahtās labi noturēt ūdeni*. 3. personas forma *izrādās* vispārinātā nozīmē šai gadījumā ir virsteikuma izteicējs, kam pakārtots palīgteikums. Vispārinātas personas nozīmē atgriezenisko darbības vārdu *izrādīties* var lietot arī tad, ja vispārinājumu izsaka divdabis. Piemērs: *Apkopojojot pagājušās ziemas uzskaites datus, izrādījās, ka Latvijā ziemu pārlaiduši vairāk nekā 7400 putnu, no tiem iekšējos ūdeņos ap 5300, pārējie jūrā*.

Bet ir lasīti arī šādi teikumi: *Kad apsūdzība izrādījās viltota, Brauhiču pasludināja par ārprātīgu; ..apsūdzība izrādījās viltota..* nozīmē '*izrādīja sevi par viltotu*'. Neskaidrības nebūtu, ja teikums būtu šāds: *Kad izrādījās, ka apsūdzība viltota, Brauhiču pasludināja par ārprātīgu*. Skaidrs nav arī šāds teikums: *Vienam kabatā izrādījās astoņas kapeikas, otram divpadsmit* (Literatūra un Māksla). Pareizi būtu bijis darbības vārdu *izrādījās* lietot kā iespraustu vārdu — *Vienam kabatā, izrādījās, bija astoņas kapeikas, otram divpadsmit*.

Runājot par lietām, nevis dzīvām būtnēm, šādi teikumi varbūt pārpratumus nerada, tomēr par literāri pareiziem atzīt tos nevar, jo atgriezeniskā darbības vārda *izrādīties* leksiskā nozīmē '*sevi izrādīt tādu vai citādu esam*' mūsdienu valodā ir dzīva.

Atgriezeniskais darbības vārds *izrādīties* vispārinātā nozīmē nekādā ziņā nav lietojams, runājot par dzīvām būtnēm. Tā, piemēram, ārpus konteksta var pārprast šādu teikumu: *Daļa no tiem izrādījās revolūcijas*

ienaidnieki. Teikums rakstāms šādi: *Daļa no tiem, izrādījās, bija revolūcijas ienaidnieki.*

Atgriezeniskais darbības vārds *izrādīties* var radīt pārpratumus arī šādā gadījumā: *Vai maskavieši būs atsaucīgi? Izrādījās gan, jo mūsu republikas pārstāve dabūja atļauju apmeklēt šo pasauleslaveno mācību iestādi.* Te iespējama asociācija — izrādījās gan, bet varbūt patiesībā nebija. Atbilde uz jautājumu varētu būt šāda: *Jā gan, jo mūsu republikas pārstāve dabūja atļauju apmeklēt šo pasauleslaveno mācību iestādi.*

L. EZERIŅA

PRIEVĀRDS *PIE* NAV NEAIZSTĀJAMS

Gribu izteikt dažas piezīmes sakarā ar M. Endzelīnas rakstu «Par kādu prievārda *pie* lietošanas gadījumu» (Latviešu valodas kultūras jautājumi. R., 1966, 134.—136. lpp.).

Nepiekrītu apgalvojumam, ka, lietojot prievārdu *pie* nosacījuma nozīmē, iespējams panākt racionālu, īsu un precīzu izteiksmi. Tiesa gan, šāds prievārda *pie* lietojums ir ieviesies mediķu sarunu un rakstu valodā, tomēr nav nekāda pamata atzīt to par visvairāk piemērotu un pat neaizstājamu.

Prievārdu *pie* latviešu valodā lieto vietas nozīmē. Krievu *npu* lieto vairākās nozīmēs, norādot gan uz vietu, gan uz pakļautību, noteiktiem apstākļiem, laiku. Attiecīgi tas arī jātulko. Turklāt iespējas ir daudz plašākas, nekā minēts M. Endzelīnas rakstā.

Salīdzināsim konstrukcijas ar prievārdu *pie* un bez tā (piemēri ņemti no M. Endzelīnas raksta).

Ši anafilaktiskā šoka fāze pēc sava mehānisma atgā-

dina reakcijas, kas norisinās organismā *pie imunitātes, tāpēc to arī sauc par imūno stadiju.*

Vai nebūtu labāk runāt par reakcijām, kas noris imūnā organismā? Tātad minēto teikumu varētu pārveidot šādi:

Ši anafilaktiskā šoka fāze pēc sava mehānisma atgādina reakcijas, kas noris imūnā organismā, tāpēc to (skaidrāk: šo fāzi) arī sauc par imūno stadiju.

Minēšu vēl šādu M. Endzelīnas piemēru:

*Nav kaut kāda viena medikamenta vai ārstēšanas metodes, kas būtu efektīva *pie visām alerģiskām (pareizi: alerģiskajām) slimībām.* Šeit *pie neder, jo zāles lieto pret slimībām.* Tāpēc jāsaka: *Nav kāda viena medikamenta vai kādas vienas ārstēšanas metodes, kas būtu efektīva pret visām alerģiskajām slimībām.**

Prievārds *pie* nebūt nav nepieciešams arī garos teikumos, kuros uzskaitītas daudzas slimības vai to pazīmes.

*Stipras sāpes sānos rodas *pie* plaušu plēves kairinājuma, plaušu karsoņa, sevišķi asas — *pie* plaušu infarkta, plaušu audzēja, sevišķi tad, ja tas attīstījies plaušu augšējā daivā, skar pleiru vai spiež uz nerviem.* Te labāk iederas prievārds *no* vai *dēļ*:

*Stipras sāpes sānos rodas *no* plaušu plēves kairinājuma, plaušu karsoņa, sevišķi asas — *no* plaušu infarkta, *no* plaušu audzēja, *it īpaši* tad, ja tas attīstījies plaušu augšējā daivā, skar pleiru vai spiež uz nerviem.*

Dažkārt izteiksme kļūst vienkāršāka, skaidrāka, ja izraugāmies citu saistījuma veidu.

*Muskuļu sāpes parasti novēro *pie* infekcijas slimībām — gripas, vēdertīfa, aknu iekaisuma, Veila, Botkina slimības, kā arī *pie* cukurslimības, hroniskas alkohola intoksikācijas, podagras.*

Ieteicamais variants: *Muskuļu sāpes raksturīgas*

infekcijas slimībām — gripai, vēdertīfam, aknu iekaisumam, Veila, Botkina slimībai, kā arī cukurslimībai, hroniskai alkohola intoksikācijai, podagrai.

Līdzīgi iespējams pārveidot arī citus M. Endzelīnas rakstā minētos teikumus.

A. EGLĒ

NELATVISKI PĀRCĒLUMI

Ir jau vairākkārt rakstīts gan rakstu krājumos, gan arī periodikā par dažādām kļūdām tulkojumos no krievu valodas latviešu valodā. Gribētos šeit pievērsties tulkojumiem uzrakstiem, jo nepareizības tajos visvairāk duras acīs.

Sevišķi daudz kļūdu mēdz būt tulkotos uzrakstos, kuros atveidoti no lietvārdiem darināti krievu valodas īpašības vārdi. Tā, piemēram, uzraksti uz automašīnām *служебная, учебная* tiek tulkoti ar vārdiem *dienesta mācību*. Tā vien liekas, ka aiz šā ģenitīva kaut kā trūkst te nav otra lietvārda, uz ko tas attiecas. Labāk taču būtu *dienesta mašīna, mācību mašīna*. Arī datīva forma *dienestam, mācībām* nav peļama.

Nelatvisks ir arī uzraksts, kas redzams uz elektriskā vilciena pirmā vagona, — *bērnu*. Krievu valodas īpašības vārdu *детский* var lietot bez lietvārda, turpretī latviešu valodā ar lietvārda ģenitīvu vien nepietiek. Ja grib tulkot ar vienu vārdu, lietvārdam jābūt datīvā. Tātad pareizi būtu *bērnu vagon*s vai arī *bērniem*.

Tāpat vafeļu apzīmējums *детские* jātulko *bērnu vafeles*, konfektes *чайная* — *tējas konfektes*. Konfektes *вишневая* nosaukums varētu būt *ķiršu konfektes* vai *ķirsis*.

Ir ļoti svarīgi celt valodas kultūru tieši uzrakstos, jo tie saista daudzu jo daudzu cilvēku uzmanību.

LESIKA UN FRAZEOLOĢIJA

I. EDELMANE

VĀRDA LEKSISKĀS NOZĪMES PĀRNESUMS

Strauji attīstoties zinātnei, teknikai un kultūrai, nemitīgi pieaug informatīvais materiāls, ko saņem cilvēki. Rodas jaunas reālijas un jēdzieni, kuru apzīmēšanai un izteikšanai nepieciešami jauni vārdi un nosaukumi. Tālab valodā ienāk jaunvārdi un jau pazīstamiem vārdiem veidojas jaunas nozīmes. Tā, piemēram, vārda *amfībija* divām nozīmēm — 1) *dzīvnieks, kas dzīvo gan ūdenī, gan uz sauszemes; abinieks* un 2) *augšs, kas aug gan ūdenī, gan uz sauszemes*, — pievienojusies trešā nozīme — *mašīna (automašīna, tanks, lidmašīna), kas var pārvarēt arī ūdensšķēršļus*. Līdzīgi arī vārds *elevators* — *liela labības noliktava* — ieguvis vēl citas nozīmes, piemēram: *kuļmašīnas sastāvdaļa, kas savāc un aizvada izkultos graudus; ceļamā ierīce kūdras ieguvei un dažādu lauku un meža darbu veikšanai* u. c.

Valodā ļoti bieži uz vienas vārda leksiskās nozīmes pamata veidojas jaunas nozīmes. Svarīgs faktors te ir pārnēsums. Tā, piemēram, vārda *āmurs* leksisko nozīmi varētu definēt apmēram tā: *roku darba rīks (kātam piestiprināts attiecīgi darināts masīvs dzelzs vai koka veidojums) sišanai, trieciena došanai; veseris*. Šī nozīme parādās vārdkopās *galdnieka āmurs, kurpnieka āmurs, āmura kāts* u. c. Bez tam vārdam *āmurs* izveidojusies otra nozīme: *mehāniskais darba rīks — ierīce trieciena došanai; šī nozīme parādās vārdkopās tvaika āmurs, pneimatiskais āmurs* u. c.

Jaunu vārda leksisko nozīmju veidošanās uz pārnesuma pamata valodā ir bieži novērojama, jo vienu jēdzienu ļoti viegli asociē ar citu. Šāda asociēšana redzama arī vārda **elkonis** divās nozīmēs: 1) *rokas daļa — locitava starp augšdelma un apakšdelma kauliem* un 2) *apgērba piedurkne rokas locitavas vietā*.

Bieži vien jau vārda tiešajā nozīmē ietverta pārnesuma veidošanas iespēja. Tā, piemēram, vārda **dzīvsudrabs** tiešā nozīme ir *ķīmisks elements*. Dzīvsudrabs ir ļoti «kustīgs» metāls, tas viegli līst, ātri rit. Šis apstāklis, acīm redzot, ir pamatā tam, ka blakus tiešajai nozīmei vārdam *dzīvsudrabs* veidojies arī nozīmes pārnesums — *ļoti kustīgs, dzīvs cilvēks (visbiežāk bērns)*, kas sastopams šādā lietojumā: *meitene ir īsts dzīvsudrabs, gatavais dzīvsudrabs, rimsties taču, mazais dzīvsudrabs!*

Pārnesuma iespēja ietverta arī vārda **eņģelis** nozīmē. *Eņģelis* reliģiskos ticējumos ir *ar labām īpašībām apveltīta būtne, kas mit debesīs*. Parāleli šai tiešajai nozīmei lietojams arī tās pārnesums — *ļoti labs, godīgs (ar skaistu) cilvēks* (vārdkopās *viņš ir tirais eņģelis, skaistākā eņģelis* u. c.).

Līdzīga ir vārda **ēdamkarote** semantiskā struktūra. Blakus vārda tiešajai nozīmei sastopams nozīmes pārnesums — *tilpuma mērs (šās karotes apjomā)* (vārdkopās *dzert zāles pa ēdamkarotei, pievienot (ēdienam) ēdamkaroti miltu* u. c.).

Jāpiebilst, ka bieži ir grūti nošķirt jau izveidojušos pārnestu nozīmi no nozīmes pārnesta lietojuma. Katrā pārnestā nozīmē, pirms tā kļūst par patstāvīgu semantisko vienību, figurē kā pamatnozīmes pārnestā lietojums. Ja nozīmes pārnestais lietojums ir nostiprinājies

dažādos kontekstos, to var uzlūkot par atsevišķu pārnesto nozīmi.

Vārda nozīmes paplašinājums, ko radījis pārnesums, ar laiku var iegūt patstāvību. Tā tas noticis, piemēram, ar vārda *fabrika*¹ nozīmes paplašinājumu. Līdzās šā vārda nozīmei *rūpniecības uzņēmums, kas pamatojas uz mašīnu sistēmas lietošanu*, pēdējos gados aizvien biežāk sastopami tās tāli pārnesumi. Vārdu *fabrika* attiecina ne tikai uz rūpnieciskās ražošanas nozarēm, kur no izejvielām vai detaļām gatavo jaunu produkciju, bet arī uz lauksaimniecisko ražošanu. Savas tiesības presē un oficiālajos nosaukumos jau ieguvis termins *putnu fabrika*, kur vārda *fabrika* nozīme ir identa ar vārda *ferma* nozīmi. Tas redzams šādos piemēros: *Balvu rajonā ar labu vārdu piemin Viļakas padomju saimniecības putnu fermu. Tās kolektīvs jau daudzus gadus audzē un piegādā patērētājiem tūkstošiem piļu* (Cīņa, 1969, 104), un *Iecavas putnu fabrika viena pati gadā piegādās Rīgas un Jūrmalas iedzīvotājiem 70 miljonus olu* (Cīņa, 1964, 214).

Par *putnu fabriku* tiešajā nozīmē var runāt tad, ja pie fermas ir arī kautuve un gaļas pārstrādāšanas ierīces. Piemēram: *Putnu fabrikā būs noslēgts ražošanas cikls, sākot ar cāļu inkubāciju un beidzot ar putnu pārstrādāšanu gaļā* (Cīņa, 1964, 214).

Pārnesums *putnu fabrika*, liekas, veidojies uz asociācijas pamata sakarā ar lielo putnu skaitu un darba procesu mehanizāciju fermā.

Līdzās *putnu fabrikām* presē sāk rakstīt par *fabriku — virtuvi ar 800 vietām VEF saimei* (Cīņa, 1964, 232), par kūti, kurai *jāklūst par istu bekonu fabriku, tādu,*

¹ Sk. rakstu «Par vārda *fabrika* lietošanu mūsdienu latviešu valodā» krājumā *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. R., 1965.

kas gadā ražo 900 t cukgaļas (Cīņa, 1964, 214), par dārzeņu fabrikām — lielām siltumnīcām ar mehānizētiem darba procesiem, par fašistu nāves fabrikām — koncentrācijas nometnēm u. tml. Vārds *fabrika* lasāms arī šādos piemēros: *Redzat šo milzīgo ēku? Tā ir saldētava, īsta aukstuma fabrika* (Cīņa, 1964, 234). *Ari katlu mājai jau sadzīti pāļi, pašlaik uzstāda kolonas. Taisnību sakot, šo celtni neērti saukt par katlu māju. Tā būs īsta siltuma fabrika* (Cīņa, 1966, 69). Un vēl šāds piemērs, kur vārds *fabrika* likts pēdējās: *Viela, kas izsauc drudzi, tiek izstrādāta arī pašā organismā. Tur šo «fabriku» pārstāv leukocīti — baltie asins ķermeņi* (Cīņa, 1964, 290).

Šie un līdzīgi lietojumi liecina par tendenci *fabrika* vārda nozīmi aizvien vairāk paplašināt. Te gan jāievēro likumība: jo lielāks kļūst reāliju vai jēdzienu skaits, un kuriem kādu vārdu attiecina, jo lielāku slodzi iegūs vārda semantiskā struktūra.

Šādos gadījumos rūpīgi jāapsver, vai pārnesuma lietojums netraucē satura uztveri. Katrā ziņā jācenšas izsargāties no ļoti tāliem pārnesumiem, kas dažkārt var radīt neizpratni vai pat pārpratumus.

I. NISELOVIC

IEGŪT VAI APGŪT?

Kuldīgas rajona avīzes «Padomju Dzimtene» 1968. gada 133. numurā lasāms šāds norādījums:

«Ja kādā ģimenē izveidojušies ārkārtēji apstākļi un pusaudzīm nepieciešams iesaistīties ātrāk darbā un iegūt profesiju, tad jāmeklē ceļš uz profesionāli tehnisko

skolu, kur mācoties visi audzēkņi ir pilnā valsts apgādībā un pēc profesijas apgūšanas ir iespējas jau kā speciālistam iesaistīties darbā.»

Lasītājam te rodas jautājums: kā tad īsti būtu pareizi — *iegūt* vai *apgūt profesiju*? Varbūt abējādi?

Tālāk tai pašā avīzes numurā teikts:

«Lielākā daļa šo jauniešu atsakās turpināt izglītību vai iegūt arodu . . .»

Arī šeit var jautāt: vai tiešām *arodu iegūt*? Varbūt *apgūt*?

Tā kā šos verbus palaikam lieto pārmaiņus, derētu pāanalizēt to semantiku.

Verbam *iegūt* ir daudzas nozīmes un nozīmju niansas. To rāda raksturīgas vārdkopas, kurās tas ietilpst kā pirmais komponents.

Nozīmes

Piemēri

dabūt, iegādāties, pārņemt savā īpašumā	<i>iegūt</i> vērtīgu kolekciju
dabūt zināma darba rezultātā	<i>iegūt</i> kūdru, <i>iegūt</i> no ogām sulu
dabūt savā rīcībā, kļūt spējīgam izmantot	<i>iegūt</i> laiku, atelpu, priekšrocības
panākt [kādu stāvokli], nokļūt [kādā stāvoklī]	<i>iegūt</i> brīvību, rīcības brīvību, brīvas rokas, patstāvību, neatkarību
iemantot	<i>iegūt</i> popularitāti, slavu, simpātijas, uzticību, piekrišanu, labvēlību, autoritāti

Nozīmes	Piemēri
kvalificējoties dabūt	<i>iegūt</i> [darba] kategoriju, sporta klasi, dienestpakāpi, izglītību, zinātnisku grādu, kvalifikāciju, specialitāti, profesiju
izpelnīties izcīnīt	<i>iegūt</i> atzinību <i>iegūt</i> pirmo vietu, konkursa laureāta diplomu, uzvaras laurus
rast	<i>iegūt</i> draugus, piekritējus, atbalstītājus
kļūt [nozīmīgam, svarīgam]	<i>iegūt</i> nozīmi, īpatnējus svaru

Minētie piemēri neaptver visus konstatētos vai iespējamos verba *iegūt* savienojumus ar lietvārdiem.

Verbam *apgūt* ir šaurāka lietojuma sfēra. Pamatojoties nozīmē 'izprast, iemācīties lietderīgi izmantot', piemēram: *apgūt kādu mācību priekšmetu, programmu, nodaļu, zinātnes nozari*.

Bieži verbs *apgūt* sastopams savienojumā ar lietvārdu, kas apzīmē konkrētu jēdzienu, piemēram: *apgūt kādu mašīnu, mašīniekārtu* vai vispār *tehniku, apgūt neskartās zemes* vai vispār *kādu teritoriju*.

Nav grūti verbus *iegūt* un *apgūt* diferencēt, kad tie saistīti ar lietvārdiem, kas apzīmē abstraktus jēdzienus, piemēram: *iegūt darba pieredzi* un *apgūt darba pieredzi*. Darba pieredzi var *iegūt*, ilgi strādājot. Darba pieredzi *apgūt*, mācoties no citiem vai studējot attiecīgus aprakstus un apkopojumus. Saka: *Jaunais strādā*

nieks vēl nav ieguvis darba pieredzi. Kolektīvs veiksmīgi apgūst pirmrindnieku pieredzi.

Sevišķu uzmanību pelna vārdkopas *iegūt zināšanas* un *apgūt zināšanas*. Zināšanas var *iegūt*, t. i., uzzināt daudz faktu un datu, lasot grāmatas, klausoties lekcijas, runājot ar dažādu nozaru speciālistiem, ceļojot u. tml. Toties *apgūt* zināšanas nozīmē tās ne tikai *iegūt*, bet arī nostiprināt un iemācīties mērķtiecīgi izlietot praksē. Katrā ziņā apguve saistīta ar dziļāku izpratni un praktiskā darba iemaņu izveidi. Viena no pedagogijas pamatprasībām ir panākt, lai skolēni mācību procesā *apgūtu* zināšanas, prasmes un iemaņas. Skolās audzēkņi mācoties *apgūst* programmā paredzēto vielu, valodas, praktiskā darba paņēmienus, bet arodskolās — arodpraksi, arodu.

Līdzīgi nozīmē atšķiras vārdkopas *iegūt profesiju* resp. *specialitāti* un *apgūt profesiju* resp. *specialitāti*. Kvalificējoties cilvēks vispār *iegūst profesiju* un palai kam arī (šaurāku) *specialitāti*. Taču *iegūt* kādu profesiju vai *specialitāti* var arī, pamatīgi to *neapgūstot*. Labs speciālists ir tikai tas, kas savu profesiju un *specialitāti* dziļi un vispusīgi *apguvis*. Verbi *iegūt* un *apgūt* arī te apzīmē kvalitatīvi atšķirīgus jēdzienus.

Jāsecina, ka citētajā avīzes tekstā vārdkopām *iegūt profesiju* un *pēc profesijas apgūšanas* ir katrai sava nozīme.

Vārds *arods*, kas mūsu dienās gandrīz vai pilnīgi izstūmis senāk plaši lietoto vārdu *amats*, apzīmē kādam speciālistam nepieciešamo praktisko darba iemaņu kopumu. Tādējādi aroda jēdziens ir šaurāks par profesijas un *specialitātes* jēdzienu. Tā kā iemaņas izkopj strādājot, praktiski iepazīstot darba īpatnības, te īsteni ir runa par apguvi, t. i., par arodprasmes jeb amata

prasmes izveidi. Tāpēc mēdz teikt *apgūt*, nevis *iegūt arodu*.

Minēsim vēl šādu piemēru:

Vidusskolā absolventi bija *ieguvuši* biškopja specialitāti. Vēlāk, strādādami kolhozā, viņi šo arodu pamatīgi *apguva* pieredzējuša dravnieka vadībā.

Tāpat profesiju un specialitāti var gan *iegūt*, gan *apgūt*, bet arodu, arodprasmī — tikai *apgūt*.

A. OZOLA

DZEĻOŠS UN DZEĻOŠS

Mūsdienu latviešu valodā verbam *dzelt* ir divas darāmās kārtas tagadnes lokāmā divdabja formas: regulārā forma *dzeļošs* [ar šauru *e*] un neregulārā — *dzelošs* [ar plato *e*], kas tiek lietotas atšķirīgi.

Verbam *dzelt* ir divas pamatnozīmes:

1. Durot ar dzeloni (kam, kur), radīt ievainojumu, durot ar dzeloni, ievainot (ko). *Odi sāpīgi dzēla viņam kailajās rokās. Tā kā viņš nebaidījās no bitēm, tad bites arī viņam nedzēla.* (E. Birznieks-Upītis. Kopoti raksti II.)

2. Skarot ar auga adatveida izaugumiem, radīt sāpes, apsārtumu, arī ievainot; durties. *..pašā lauka malā vairāk nekā citur auga usnes, kas neganti dzēla pirkstos un badija kājas.* (V. Lagzdiņš. Teltis pie upes.) *..skuju adatas sāpīgi dzēla vaigos.* (L. Vāczemnieks Vasara Ziedu ciemā.) *Nedzel mani tu, nātrīte!* (Latvju dainas.)

Šīm nozīmēm atbilstošā darāmās kārtas divdabja forma ir tikai *dzeļošs*. Tā reti sastopama, piemēram *dzeļoša bite*.

Verbam *dzelt* ir arī vairākas pārnestās nozīmes. Parastākās no tām ir:

... Radīt sūrstešanas sajūtu; asi kairināt (par vēju, salu, svelmi u. tml.). *Tumšākas kļūst plaisas starp plis-tošiem bangu vāliem, asāk sejās dzeļ vējš* (Zvaigzne, 1956, 16). *Tava [degošas pilsētas] uguns dvaša Tūkstoš jūdžēm tālu sejā dzeļ..* (J. Sudrabkalns. Brāļu saimē.) *Aukstums dzeļ vaigus un zodu.* (Ž. Grīva. Vai tu esi cilvēks?)

... Radīt sāpīgu pārdzīvojumu. ... *mātes ļaunums un naidis dzeļ daudz sāpīgāk par svešnieka nievām.* (P. Rozītis. Izlase.)

Pārnestajām verba *dzelt* nozīmēm atbilstošā darāmās kārtas tagadnes lokāmā divdabja forma *dzeļošs* sastopama reti. Tās vietā lieto šī divdabja neregulāro formu *dzeļošs*.

Verba *dzelt* pārnestajām nozīmēm atbilstošajai neregulārajai divdabja formai *dzeļošs* valodā lietojamās nozīmēs nav jūtams laika moments. Šis divdabis pēc nozīmes līdzinās adjektīvam, tāpēc divdabis *dzeļošs* uzskatāms par adjektīvējušos divdabi.

Mūsdienu valodā adjektīvējušos divdabi *dzeļošs* un tam atbilstošo apstākļa vārda formu *dzeļoši* lieto šādās leksiskajās nozīmēs:

1. Asi kairinošs (par vēju, salu, sniegu u. tml.). *Dzeļošs vējš. Šais dienās nav viegli strādāt. Asie vēji sev līdzī nes dzeļošu sniegu, rokas aukstumā stingst..* (Cīņa, 1963, 47.)

2. Nepatikams, ass, dedzinošs (par sajūtām). *Dzeļošas sāpes.*

3. Tāds, ko sāpīgi pārdzīvo; tāds, kas rada nepatīkamas jūtas. «... *es tāpat nevienam vairs neesmu vājadzīga!*» viņa ar dzeļošu rūgtumu izmeta. (Padomju

Latvijas Sievieta, 1958, 8.) *Vīrs sēdēja, atspiedis galvu rokās. Kristīnei Dziesmai kaut kas iesāpējās — īsi, dzeloši. Žēlums par dēla dzīvi, kura pavisam citādi gribēta un iecerēta . .* (D. Zigmonte. Jūras vārti.)

Domājams, ka neregulārā divdabja forma *dzelošs* radusies pēc analogijas ar *svelošs*, ko runātājs varētu saistīt ar verba *svelt, sveļu, svēlu* formām, piemēram, *svelme sveļ* (kaut gan divdabis *svelošs* īsteni atbilst verba *svilt* tagadnes formai *svēlu* [ar platu *e*], kas literārajā valodā nav saglabājusies un arī izloksnēs reti sastopama¹). Vārda *dzelošs* leksiskās nozīmes tuvas vārda *svelošs* nozīmēm, piemēram, *svelošs aukstums, sveloša tveice, svelošs kauns*. Arī tas sekmējis formas *dzelošs* ieviešanos valodā.

Tā kā adjektīvējušos divdabi *dzelošs* salīdzinājumā ar divdabi *dzeļošs* latviešu valodā lieto atšķirīgi, tad arī neregulārā forma *dzelošs* ir atzīstama par literāru.

R. VEIDEMANE

PASŪTĪT VAI PASŪTINĀT?

1928. gadā prof. J. Endzelīns akceptēja K. Kasparsona ieteikto jaunvārdu *pasūtināt* kā vācu verba *bestellen* tulkojumu.² Tai pašā rakstā *pasūtīt* atzīts par nepareizu, jo «sūtīt» varam taču kaut ko tikai no sevis projām, un priedēklis *pa-* jeb *ap-* šo pamata nozīmi nemaz negroza. Varam tāpēc gan, piem., kādu puiku

¹ Sk. K. Milēnbaha un J. Endzelīna Latviešu valodas vārdnīcas III sēj., 1927—1929, 1159. lpp.

² J. Endzelīns. Dažādas valodas kļūdas. R., 1928, 24.—25. lpp.

« kaut kurp « pasūtīt », bet vācu « bestellen » nevar pareizi tulkot ne ar « pasūtīt », ne ar « apsūtīt » . » ¹

Taču līdz pat šai dienai ieteiktā forma ne tikai nav ieviesusies kā vienīgā, bet pat īsti nekonkurē ar *pasūtīt*. Vai forma *pasūtīt* tomēr būtu uzskatāma par neliterāru, vai arī jāatzīst, ka šādas normas izvirzīšanai nav bijis pamata? Atbilde, šķiet, meklējama valodas praksē pirms un pēc 1928. gada, kā arī dažās vārddarināšanas sistēmas īpatnībās.

Vārds *pasūtināt* nav reģistrēts Milēnbaha-Endzelīna vārdnīcas² pamatsējumos un tikai papildinājumos ievietots ar piezīmi, ka tas ir jauns darinājums. Vārds *pasūtīt* turpretim reģistrēts arī pamatsējumos, pie tam ilustrēts ar tādiem valodas piemēriem, kas ļauj secināt, ka tas lietots arī ar nozīmi *bestellen*: « **pasūtīt**, tr., ein wenig schicken, bestellen [?]: *jūs saaicinājāt visu valsti kopā un pasūtījāt uz šo dienu šurp jaunu ruobežu saņemt* Kaudz. . . *gadījās liela zivs, kā pasūtīta* LP. V, 316 » ³.

Kā zināms, jautājuma zīme aiz nozīmes liecina, ka prof. Endzelīns šādu nozīmi apšaubā, taču piemēri pietiekami skaidri runā paši par sevi. Tie rāda, ka latviešu valodā jau samērā sen pazīstama gan attiecīgā semantiskā vienība, gan tās leksiskais apzīmējums.

Valodas un literatūras institūta zinātnisko vārdnīcu sektora literārās valodas leksikas kartotēkā reģistrēts tikai viens gadījums, kad lietots vārds *pasūtināt*. *Pasūtīt* ar nozīmi *заказать*, *bestellen* turpretim atrodam 19 reižu. Kartotēkā, protams, reģistrēta tikai daļa šo

¹ J. Endzelīns. Dažādas valodas kļūdas. R., 1928, 24.—25. lpp.

² Turpmāk: ME.

³ ME, III, 110. lpp.

vārdu izlietojuma gadījumu, taču pilnīgi iespējams, ka konstatētais abu formu lietojuma samērs ir tuvs reālajam.

Arī no valodas sistēmas īpatnību viedokļa forma *pasūtīt* ar kauzatīvu nozīmi nekādā ziņā nav uzlūkojama par izņēmumu. Kauzativās nozīmes izteikšanai latviešu literārajā valodā paralēli lieto gan formas ar piedēkli *-inā-*, gan bez tā: *dedzināt, gludināt, ēdināt, karināt, raudināt, tupināt*, bet arī *degt, guldīt, barot, kārt, šūpot, virzīt* u. c. Tā tad morfēma *-inā-* nav vienīgā kauzativās nozīmes rādītāja.

Atsaukšanās uz pamatvārda *sūtīt* nozīmi arī ne visai pārlicina. Latviešu valodā ir pietiekami daudz tādu gadījumu, kad ar piedēkli atvasināts vārds vismaz vienā nozīmē atšķiras no pamatvārda, piemēram, *piedot — dot, palikt (uz vietas) — likt, apcerēt — cerēt* u. c. Nozīmes maiņa vārdam *pasūtīt* tā tad nav pretrunā ar citiem latviešu verbu darināšanas sistēmā vērojamiem procesiem.

R. AUGSTKALNE

VEROJUMI UN IEROSINĀJUMI

Viest

Latviešu daiļliteratūrā arvien vairāk izplatās homonīmu pāris *viest*, kas atrodams K. Mīlenbaha un J. Endzelīna «Latviešu valodas vārdnīcā», bet ir pelnījis vietu arī citās, jaunākās vārdnīcās.

Pirmais vārds *viest* (es viešu, tu vies, viņš vieš; pag.: es viesu) tiek lietots ar nozīmi 'radīt', 'izplatīt', piemēram: *Baigais notikums daudzās sirdīs viesā mistisku*

baismu (V. Lācis, Zvejnieka dēls); *Abi... zirgi... vies a manī neizmērojamas simpātijas* (M. Kalndruva, Gravā pogoja lakstīgalas). Vārds *vies* sastopams kopā ar dažādiem vārdiem: *vies bailes, ceribas, gaismu, izbrinu, lepnumu, naidu, nedrošību, nemieru, pārlicību, prieku, skumjas, šausmas* utt. Šo vārdu lieto J. Grants, Ž. Grīva, I. Indrāne, M. Kalndruva, V. Lācis, E. Līvs, I. Lubējs, V. Lukss, J. Niedre, J. Poruks, L. Purs, B. Saulītis, Z. Skujiņš, V. Spāre, P. Vīlipsis u. c.

Līdzās vārdam *vies* tiek lietots arī vārds *viesties* — 'rasties', 'izplatīties', piemēram: *.. dumpiniekos viesās nīkums ..* (A. Skalbe, «Karogs», 1967, 10); *.. viesās .. novembra vakara agrā krēsla ..* (M. Kalndruva, Cilvēka sirds).

Otrais vārds *vies* (es viežu, tu vied, viņš viež; pag.: es viedu) tiek lietots ar nozīmi 'redzēt', 'sajust', piemēram: *.. Tukšas savas rokas vied? ..* (M. Bendrupe, Nerimas balss); *Uz mirkli palūkojas acīs, Kur viežams sājpu atspulgs grūts* (J. Marcinkēvičs, Asinis un pelni, tulkojis B. Saulītis). Šo vārdu lieto Ē. Adamsons, M. Bendrupe, Ā. Elksne, J. Medenis, B. Saulītis, A. Upīts, A. Vējāns, P. Vīlipsis u. c.

Arī līdzās šim vārdam tiek lietots vārds *viesties* — 'būt redzāms', 'būt sajūtāms', piemēram: *.. acīs viedās bezprātīgas bailes* (Z. Skujiņš, «Karogs», 1967, 11); *Pa mazo lodziņu viedās gaisma* (V. Spāre, «Karogs», 1968, 8).

J e b š u

Vairākkārt aizrādīts, ka vārds *jebšu* lietojams ar nozīmi 'kaut arī' un 'jo', piemēram: *jebšu daudz jau strādāts, tomēr mums pašiem vēl atliek daudz darba*

(ME); *nerunā viņam pretī, jeb šu tu visas lietas no zini* (ME). Šis vārds piešķir tekstam arhaisku no krāsu.

Mūsdienās vārds *jebšu* tiek lietots kā ar minētajām nozīmēm, tā arī ar nozīmi 'jeb vai', 'vai arī', piemēram: *.. ieraugot .. kafijas vai pusdienas servīzi jeb šu ar dzan slīpētā stikla puķu vāzi..* (H. Gāliņš, Nāvē ūtrupe); *.. sekoja vecs joks jeb šu dievvārdi* (turpat); *Jeb šu viņiem tomēr vajadzēja paciesties, būt paklausīgiem un padevīgiem?* (V. Mūbergs, Jāj šonakt!, tulkojusi E. Kliene). Vārds *jebšu* ar šādu nozīmi sastopams dažādu autoru darbos.

K. Milēnbaha un J. Endzelīna «Latviešu valodas vārdu nīcā» teikts, ka vārdam *šu* ir nozīme 'arī', 'pat'; tā vārdam *kauču* (no *kautšu*) nozīmē 'kaut arī'. Šķiet, ka tāpat veidojusies arī vārda *jebšu* pēdējā nozīme — 'jeb vai', 'vai arī', tāpēc tā atzīstama par līdztiesīgu pārējām nozīmēm.

Nomidzis vai nomiedzis?

Valodā jau sen pazīstams vārds *nomidzis*, kam sakars ar vārdu *nomigt* — 'aizmigt', piemēram, *gulēja pirmajā nomidzī*. Šo vārdu lieto I. Indrāne, H. Gāliņš un vēl citi rakstnieki un tulkoņi.

Ar tādu pašu nozīmi tiek lietots arī vārds *nomiedzis* — *pirmajā nomiedzī*. Šis vārds, šķiet, saistīts ar reti lietotu vārdu *nomiegs*, bet vārda skanējums liek domāt par vārdu *nomiegt*, ar ko tam nav nekāda sakara.

No abiem vārdiem — *nomidzis* un *nomiedzis* — ieteicams nepārprotamais un labskanīgākais vārds *nomidzis*.

Klajš, klājs un klajs

Līdzās senam īpašības vārdam *klajš*, piemēram, *klaja vieta, uz klaja lauka*, valodā jau stabili ieviesies līdzīgi skanošs lietvārds *klājs*, piemēram, *kuģa klājs, tilta klājs*. Pēdējā laikā plaši izplatījies vēl viens minētajiem līdzīgs vārds — lietvārds *klajs* ar nozīmi 'klajums', piemēram, *ūdens klajs, smilšu klajs, sniega klajs*. Šo vārdu sevišķi iecienījuši rakstnieki un dzejnieki. Lietojot vārdu *klajs*, jāatceras, ka tas rakstāms ar īsu *a* un ar *s*, lai tas nepārvērstos par vārdu *klājs* vai *klajš*.

Seniors, senjors un sinjors

No latīņu valodas nākušais vārds *seniors* tiek lietots ar nozīmi 'vecākais' un parasti saistīts ar vārdu *juniors* — 'jaunākais'. Abus tos parasti lieto, runājot par tēvu un dēlu, piemēram, *Kalniņš seniors un Kalniņš juniors*. Vārdu *seniors* lieto arī sportā, piemēram, *senioru klase*.

Ar vārdu *seniors* saistīts vārds *senjors*, ko lieto ar divām nozīmēm: 1) 'lēņa kungs feodālajā sabiedrībā', piemēram, *senjors un viņa vasaļi*; 2) 'kungs' — Spānijā.

Itālijā kunga apzīmēšanai tiek lietots vārds *sinjors*.

Arī šo vārdu rakstībai un izrunai pievēršama uzmanība, jo tie nereti tiek jaukti.

Atslēga un slēdzene

Senāk latviešu valodas runātāji iztika ar vienu vārdu — *atslēga*; ja vajadzēja atšķirt atslēgas daļas,

tad lietoja apzīmējumus *atslēgas māte* un *atslēga bērns*. Līdz ar vārda *slēdzene* parādīšanos kļuva iespējams skaidrāk nošķirt atslēgas daļas, piemēram: *viņš iebāza slēdzeni atslēgā* (ME). Vārds *slēdzene* atslēgas mazākās, līdzņemamās daļas apzīmēšanai lietojams tad, ja jāmin abas atslēgas daļas. Citos gadījumos vārdu *slēdzene* var nelietot un izmantot vārdu *atslēga* kā to parasti arī darām, piemēram: *aizslēdzis durvis iebāzu atslēgu kabatā*.

Reizēm tekstā vārdi *atslēga* un *slēdzene* nozīmes ziņā ir apmainīti vietām — ar vārdu *slēdzene* apzīmēta durvis iekaltā vai durvīm piestiprināmā ierīce, piemēram: *..aizlika durvīm slēdzeni priekšā..* (Žemaitis Muklājs); *..piekarināmo slēdzeni..* (Karogs, 1967: 7). Šāds lietojums nebūtu veicināms.

A. MIKELSONS

SAIKĻI *JEB* UN *VAI*

Kā saiklim *jeb*, tā saiklim *vai* saskaņā ar mūsdienu latviešu literārās valodas normām katram ir sava atšķirīga nozīme, bet bieži vien runātāji un nereti arī rakstītāji šīs nozīmes jauc. Kāds būtu šo saikļu pareizais lietojums?

Mazliet iepazīsimies ar saikļu *jeb* un *vai* lietošanas vēsturi. Vecākais no abiem minētajiem saikļiem ir saiklis *jeb*. Latviešu rakstu valodā saiklis *jeb* atrodams jau pirmajos iespējamos tekstos latviešu valodā 16. gs. beigās. Šo saikli lietojam arī tagad. Kā liecina rakstu valodas avoti, saiklis *jeb* ir lietots divās nozīmēs — paskaidrojuma un šķiruma nozīmē.

Paskaidrojuma saikļa nozīmē saiklis *jeb* saista vārdus tā, ka viens no tiem paskaidro otru. Tā, piemē-

ram, pagājušā gadsimta laikrakstos lasām: *24 lotes jeb 3/4 mārciņas, ortis jeb trīsdesmit kapeikas* u. tml. Minētajos piemēros viens svešāks citvalodas cilmes vārds ir skaidrots ar otru, — kā rakstītājam šķitis — vairāk pazīstamu vārdu. Paskaidrojums var būt izteikts arī tā, ka mazāk pazīstamam svešvārdam blakus dots vairāk pazīstams vai arī valodā ieviešams latviskais nosaukums. Tā, piemēram, 19. gadsimta rakstos atrodam: *kalendārs jeb laika-grāmata, sinonimiski jeb sade-roši vārdi, etimoloģija jeb radniecība* u. tml.; mūsdienu valodā: *brilles jeb acenes, telefons jeb tālrunis, brūte jeb ligava, ķēķis jeb virtuve, vāģi jeb rati, stelles jeb aužamie stāvi* u. tml. Saiklis *jeb* paskaidrojuma nozīmē tiek lietots arī tad, kad latviskajam vārdam vai arī svešvārdam dots blakus kāds svešvārds, ko grib valodā ieviest, piemēram, *valodas likumu grāmatas jeb gramatikas, naudas jeb finansu ministrs, dilonis jeb tuberkuloze, paraža jeb tradīcija, bērnu trieka jeb poliomiēlīts, plaušu karsonis jeb pneimonija, astronauts jeb kosmonauts, astronautika jeb kosmonautika* u. tml. Minētos gadījumus saikļa *jeb* lietojumā atzīst arī mūsdienu literārās valodas norma.

Saiklim *jeb* bijusi arī vēl cita funkcija — tas lietots šķīruma nozīmē. Apmēram līdz 19. gs. sākumam *jeb* ir galvenais saiklis, kas varēja saistīt ne tikai vārdus, kuri viens otru paskaidro, bet arī tādus vārdus, kas apzīmē parādības, kuras jānošķir cita no citas. Ja, piemēram, sacīja: *Iedod man grāmatu jeb burtnīcu!* — bija domāts, lai dod vienu no tām, nevis abas.

Ja neņemam vērā atsevišķus gadījumus 17. gadsimtā G. Manceļa tekstos un 18. gadsimtā Vecā Stendera tekstos, tad var teikt, ka ar 19. gs. sākumu šķīruma nozīmē latviešu rakstu valodā paralēli saiklim *jeb* plašākā

lietojumā ieviešas no Baltijas somu valodām aizgūtais, tagad mums visiem labi pazīstamais saiklis *vai*, ko sākumā vēl rakstīja un runāja ar aizgūto divskani *oi—voi*. Tāds *voi* vēl atrodams Krišjāņa Valdemāra «300 stāstos», «Latviešu Avīzēs», «Mājas Viesī», kā arī Jura Alunāna un dažu citu 19. gs. otrās puses autoru darbos. Šķiruma saiklis *vai* var saistīt atsevišķus vārdus ar dažādu nozīmi, piemēram, *Viņam par katru putnu, zivi vai zvēru savs stāsts*. Ar saikli *vai* iespējams saistīt arī veselus teikuma komponentus, piemēram, *Vai nu mēs rit iesim uz mežu ogot, vai arī dosimies kādā tālākā pārgājienā*. Sai teikumā nosauktas divas dažādas iespējas, no kurām tiks realizēta viena.

Līdz ar *vai* parādīšanos sākās «cīņa»: vecais *jeb* negribēja atkāpties no savām pozīcijām, bet jaunais *vai* negribēja padoties. Abu saikļu «cīņa» atspoguļojas arī sava laika valodnieciskajā literatūrā, sākot jau ar pagājušā gadsimta trīsdesmitajiem gadiem. Tā, piemēram, K. Hugenbergers 1830. gadā «Magazīnās» publicēja plašāku pētījumu «Gramatiski apcerējumi» («Grammatische Abhandlungen»), kur viena nodaļa veltīta saikliem latviešu valodā. Šajā apcerējumā norādīts, ka latvietis vārdu *jeb* nekad nelietojot šķiruma nozīmē, bet izmantojot to paskaidrojuma izteikšanai, piemēram, *orts jeb 30 kapeiki jāmaksā*. Arī 19. gadsimtā vācu valodā sarakstītajās H. Heselberga un A. Bilenšteina gramatikās minēts, ka abi saikļi jālieto diferencēti, ar nozīmes šķirumu. Par saikļu *jeb* un *vai* diferencētu lietojumu norādīts lielākajā daļā gan agrāko, gan tagadējo latviešu valodas skolu gramatiku, kā arī zinātniskajās gramatikās.

Lai gan jau senākajos valodnieciskajos rakstos tika uzsvērts, ka abi saikļi jālieto diferencēti, tomēr saiklis

jeb šķīruma nozīmē paretam joprojām bija sastopams. Arī J. Endzelīns un K. Mīlenbahs 1907. gadā izdotajā «Latviešu gramatikā» par šķīruma saikļiem atzinuši gan *jeb*, gan *vai*, taču piezīmējot, ka «no *vai* izšķir rakstu valodā *jeb*, ar ko kādam vārdam palaiķam piebiedrojam kādu nozīmē līdzīgu vārdu, piemēram, gramatika *jeb* valodas mācība», un piemētot, ka «*jeb* tautas valodā lieto arī daudzkārt tanī pašā nozīmē kā *vai*». Tikai J. Endzelīna un K. Mīlenbaha «Latviešu valodas mācības» 1936. gada izdevumā abi saikļi ir nošķirti katrs savā grupā: «*jeb* — paskaidrojuma saiklis, *vai* — šķīruma saiklis». Kopš tā laika līdz mūsu dienām literārās rakstu valodas norma konsekventi prasa saikli *jeb* lietot paskaidrojuma nozīmē, bet saikli *vai* — šķīruma nozīmē.

Saiklis *jeb* lietojams tad, kad jāsaista vārdi vai vārdu grupas, kam ir viena un tā pati nozīme, piemēram, *avīze jeb laikraksts, gramatika jeb valodas mācība, loģika jeb zinātne par pareizas domāšanas likumiem, vispārīgs organisma vājums jeb astēnija, brīvstunda jeb starpbrīdis, bunte jeb saišķis, sniega vētra stepē jeb burans* u. tml. Turpretī saiklis *vai* lietojams tad, kad jāsaista divi vai vairāki vārdi, kam katram sava nozīme, t. i., jāšķir dažādi nojēgumi, no kuriem attiecīgajā situācijā domāts tikai viens, piemēram, *Iedod man grāmatu vai burtnīcu; Viņš lasa ogas vai sēnes; Pirmdien vai otrdien es tevi apciemošu* u. tml. Šāda literārās valodas norma abu vārdu lietošanai ir vajadzīga. It īpaši derīgi ir šķirt *jeb* un *vai*, ja runā par mazāk pazīstamiem nojēgumiem vai jauniem terminiem, kas ieviešami valodā. Ja šie nosaukumi pievienoti kādam vārdam ar saikli *jeb*, mēs zinām, ka runa ir par vienu un to pašu parādību, kas apzīmēta tikai ar dažādiem vārdiem. Ja kāds

vārds piesaistīts kādam citam vārdam ar saikli *vai*, tad runa ir par dažādām, atšķirīgām parādībām.

Lai gan mūsdienu literārās valodas norma prasa šķirt saikļu *jeb* un *vai* lietojumu, tomēr literārās valodas praksē vēl diezgan jūtami saglabājušās abu saikļu agrākā lietojuma atskaņas — šķiruma saikļa *vai* vietā tiek lietots saiklis *jeb*. Literārajā rakstu valodā šādu gadījumu ir maz, jo te 1) saikļu nepareizu lietojumu parasti novērš redaktors un 2) rakstot mēs, šķiet, vairāk domājam par gramatikas prasībām. Tomēr dažkārt arī rakstos iesprūk pa aplamam *jeb*. Tā, piemēram, 1966. gada pirmajā «Liesmas» numurā lasāms: «Vai tad var būt optimists, ja uz visiem notikumiem skatās caur palielinošu *jeb* pamazinošu lēcu?» Vajadzētu *palielinošu vai pamazinošu*, jo vārds *pamazinošu* nevis paskaidro vārdu *palielinošu*, bet izsaka tam gluži pretēju nozīmi. Runas valodā šādu nepareizu saikļu *jeb* un *vai* lietojumu ir samērā daudz. Saiklis *jeb*, kas stājas *vai* vietā, visbiežāk dzirdams jautājuma teikumos, kuru ievada jautājuma partikula *vai*, piemēram: *Vai šajā skaitā ietilpināmi arī atkārtotie izdevumi jeb tikai pirmizdevumi?* Jāsaka: *Vai šajā skaitā ietilpināmi arī atkārtotie izdevumi vai tikai pirmizdevumi?* — jo te jānošķir divi dažādi izdevumi. Teikums *Vai tu šodien lasīsi grāmatu jeb ne?* jāpārveido šādi: *Vai tu šodien lasīsi grāmatu vai ne?*

Saiklis *jeb* saikļa *vai* vietā runā dzirdams arī tādos saliktos teikumos, kuros pakārtojuma saiklis *vai* ievada palīgteikumu, piemēram: *Es nezīnu, vai tēvs nāks jeb ne.* Jāsaka: *Es nezīnu, vai tēvs nāks vai ne.* Arī literārajā runas valodā, tāpat kā literārajā rakstu valodā, sazināšanās skaidrības labad jāievēro norma: saiklis *jeb* lietojams tur, kur jāsaista divi vai vairāki vārdi,

kas apzīmē vienu un to pašu parādību, piemēram, *tvans jeb oglekļa monoksīds, prepozīcija jeb prievārds, melnauģļu pilādzis jeb aronija*, bet saiklis *vai* — tur, kur jāsaista vārdi, kas nosauc dažādas parādības, piemēram: *Pie manis atnāks tēvs vai māte; Vai tu šodien brauksi uz pilsētu vai paliksi mājā? Man jānopērk kāds krēsls vai soliņš.*

Vēl daži vārdi šai sakarā jāsaista par vārdu savienojumu *jeb vai*. Latviešu rakstu valodas agrākajā posmā, kad ar šķīruma nozīmi, kā jau minēts, tika lietots gan saiklis *jeb*, gan saiklis *vai*, atrodami arī abi vārdi blakus. Šāds vārdu savienojums atsevišķu vārdu saistīšanai rakstu valodā ir reti lietots. Tā, piemēram, Sudrabu Edžus raksta: «Viņš [Dauka] aizklūs līdz viņām laivām un pārliecināsies, vai zvejnieki teikuši patiesību *jeb vai* viņu mānijuši.» Minētajam piemēram līdzīgs *jeb vai* lietojums sastopams arī kādā Andreja Upīša darbā: «. . . rakstnieka un viņa darba novērtējumā nemaldīgu mērogu sniedz Leņina uzstādītais princips: vai tas [rakstnieks] stāvējis veco, mirstošo, atpakaļvilcēju spēku pusē *jeb vai* gājis kopā ar jauno, progresīvo. . .» Latviešu rakstu valodā saikļsavienojums *jeb vai* biežāk saista salikta teikuma daļas, it īpaši, ja vienā jautājuma teikumā nosauktas divas vai vairākas iespējamās norises, pazīmes, priekšmeti, par kuru pareizumu jautājās šaubās. Tā, piemēram, Rūdolfs Blaumanis rakstījis: «Vai viņš tikai tā joko vien, *jeb vai* viņš runā no tiesas?» Šādā teikumā saikli *jeb* var uztvert ar šķīruma nozīmi, bet vārdu *vai* gan ar šķīruma saikļa, gan ar jautājuma partikulas nozīmi. Līdzīgs piemērs atrodams arī Jāņa Grantā darbā: «Vai tu esi ar šo pašu zvejnieku parunājis? *Jeb vai* tu domā, ka cits tavā vietā to izdarīs?» Te saikļsavienojums *jeb vai* it kā saista patstā-

vīgu teikumu ar iepriekšējo kontekstu, izsakot ko pretēju iepriekš minētajam.

Saikļa *jeb vai* lietošana gan literārajā rakstu valodā, gan runā izskaidrojama pirmām kārtām ar to, ka vārdam *jeb* šādos savienojumos ir spēcīga senākā šķīruma saikļa nozīme, bet vārdam *vai* — daļēji šķīruma saikļa un daļēji arī jautājuma partikulas nozīme (jautājuma teikumos). Tāpēc runātājs blakus vārdam *vai* atšķirības labad lieto arī vēl veco šķīruma saikli *jeb*. Otrs iemesls vārda *jeb* lietošanai ar šķīruma nozīmi blakus vārdam *vai* ir vairīšanās no *vai* atkārtojuma, kaut arī vārdam *vai* attiecīgajā kontekstā ir dažāda nozīme. Tomēr literārajā rakstu un runas valodā tam attaisnojuma nevar būt. Nav vajadzīgs dubultojums tur, kur to pašu ne mazāk skaidri izsaka tikai *vai*, piemēram: *Viņš aizkļuš līdz viņām laivām un pārliccināsies, vai zvejnieki tam teikuši patiesību v a i ne*. Tāpat: *..vai tas [rakstnieks] stāvējis veco, mirstošo, atpakaļvilcēju spēku pusē v a i gājis kopā ar jauno, progresīvo . . .*

Tātad, lai sniegtu pareizu informāciju, mums ir jāizvēlas arī pareizi valodiskās izteiksmes līdzekļi.

M. LEPIKA

VĒROJUMI PAR PRIEVĀRDU *PRIEKŠ* UN *PIRMS* LIETOSANU LAIKA NOZĪMĒ MŪSDIENU LITERĀRAJĀ VALODĀ

Praksē līdz ar jauniem pētījumiem un secinājumiem rodas iebildumi pret vienu otru līdzšinējo normu. Tāpēc laiku pa laikam nepieciešams atgriezties pie kāda literārās valodas jautājuma, par ko, šķiet, visu jau ir pateikušas gramatikas. Par tādu revidējamu un diskutējamu

normas jautājumu izvirzījusies arī prievārdu *priekš* un *pirms* lietošana laika nozīmē mūsdienu latviešu literārajā valodā. Vismaz pēdējo desmit gadu laikā vērojama it kā vairišanās no laika prievārda *priekš*. Tas reti parādās daiļliteratūrā un gandrīz pavisam ir izzudis no mūsdienu preses. Toties bieži tagad sastopams prievārds *pirms*. Prievārda *pirms* pārsvars mūsu dienās kļuvis jau tik redzams, ka vecākajā lasītāju paaudzē atkal un atkal atskan jautājums: vai tagad jālieto tikai *pirms* un vai *priekš* vairs netiek atzīts? Nav lieki tāpēc pievērsties šim jautājumam un aplūkot to no prakses viedokļa, sevišķi tagad, kad iespējams balstīties uz ilgos pētījumos gūtām atziņām.

Īpaši nozīmīgs ir I. Freidenfelda pētījums par prievārdu lietošanas biežumu dažos latviešu laikrakstos¹. I. Freidenfelds savam pētījumam izraudzījies «Latviešu Avīzes» (1822. un 1823. g.), «Pēterburgas Avīzes» (1862. g.), «Dienas Lapu» (1894. g.), «Jaunākās Ziņas» (1938. g.) un «Padomju Jaunatni» (1960. g.).

No pētījuma izriet, ka prievārdi *priekš* un *pirms* lietojuma biežuma ziņā apskatīto laikrakstu valodā ierindojas tai prievārdu grupā, kas pārdzīvojuši vislielākās pārmaiņas. Prievārds *pirms* ienācis literārajā valodā ar «Dienas Lapu», bet prievārds *priekš* laika nozīmē ticis lietots arvien mazāk, līdz «Padomju Jaunatnes» 1960. gadagājumā pavisam izzudis. Prievārda *priekš* lietojuma pakāpenisko samazināšanos un izzušanu no avīžu slejām I. Freidenfelds izskaidro ar to, ka laika

¹ Referāts nolasīts 1967. g. 18. martā zinātniskajā sesijā, kas bija veltīta leksikoloģijas un leksikogrāfijas jautājumiem. Sk. arī I. Freidenfelds. Prievārdu lietošanas biežums latviešu laikrakstos. [Zinātniska konference «Leksikoloģijas un leksikogrāfijas jautājumi». R., 1967, 40. lpp.]

nozīmes prievārdam *priekš* savā laikā radies konkurēnts — *priekš* ar vācu valodas «für» nozīmi.

Analizējot datīva nozīmes jaunstrāvnīeku publicistikajos rakstos, arī A. Bojāte norāda: «...īstena nolūka un noderības datīva vietā bieži sastopama ģermāniska konstrukcija ar *priekš* (vācu «für») un nomenu attiecīgajā locījumā, piemēram: «Kad visi katli . . . tiktu izlietoti *priekš* putras vārīšanas, tad viņu nebūtu *priekš* dinamita lādēšanas (Dienas Lapa, 1894)»; «*priekš* 200 ierīkotām skolotāju vietām pēc oficiālām ziņām trūcis 200 skolotāju (Dienas Lapa, 1894)».»² Pret šādu latviešu tautas valodai svešu elementu ieviešanos cīnījies K. Mīlenbahs: «Ka šim satiksmes vārdam (t. i., prievārdam. — M. L.) *priekš* pienākuši tik labi laiki, pie tam, bez šaubām, vainīgas mūsu kaimiņu valodas.»³ K. Mīlenbahs ar piemēriem no tautas dziesmām un pasakām, kurās lietots nolūka un noderības datīvs, cenšas parādīt seno latviešu valodas konstrukciju pareizumu un skaistumu («iet putnus šaut brokastīm»; «kokus cirst malkai»; «griķim der veca zeme, padomam māmuliņa»), bet, šķiet, tai laikā bez panākumiem.

19. gadsimta beigū un 20. gadsimta sākuma literatūra mums vēl ir pilnām pilnā šādu *priekš* («für») konstrukciju kā autoru vēstījumā, tā arī personāžu runā. Tās sastopamas gan rakstnieku E. Veidenbauma, R. Blaumaņa, J. Raiņa, Aspazijas, K. Skalbes, J. Jaunsudrabiņa, literatūrvēsturnieka T. Zeiferta un citu literātu darbos, gan arī tulkojumos. Minēsim piemērus: «Ii kā tas būtu pats svarīgākais darbs, ko *priekš* lat-

² Pēteru Stučkas Latvijas Valsts universitāte. «Zinātniskie raksti» XXV. 104. lpp.

³ K. Mīlenbahs. Daži jautājumi par latviešu valodu, III. 1902. 79. lpp.

viešu tautas varētu strādāt» (E. Veidenbaums); «Es no baronkunga esmu pieņemts priekš zirgiem un stalla» (R. Blaumanis); «Es esmu gatava priekš lielā ceļa» (Aspazija); «Tev lielāks darbs: priekš tautas dzīvot, ne mirt» (J. Rainis); «Šodien, mīlais, man priekš tevis nekā nav» (K. Skalbe); «Atgadījās šis tas priekš manis pavisam jauns» (J. Jaunsudrabiņš); «Neder tā priekš manis (R. Blaumanis); «Priekš kā šie tur dienām un naktīm cep un vāra...?» (A. Brigadere).

Ir tomēr zīmīgi, ka mūsu klasiķu darbos svešā konstrukcija nenomāc laika nozīmes prievārdu *priekš*. Piemēri: «Tevi simtas saites ar tautu sien, kas bij priekš tevis un būs pēc tevis» (Aspazija); «Bet nepaliec tur krogū līdz rītam, esi jau priekš pusnakts atpakaļ» (R. Blaumanis); «Vēl sen priekš vētras kust jau nemierā» (J. Rainis).

Daži vārdi jāsaka arī par prievārda *priekš* vecāko nozīmi — vietas nozīmi. Tā pati agrāko gadu literatūra, kas tik bagātīgi izmanto prievārdu *priekš* vācu «für» nozīmē, nebaidās iespējamo pārpratumu un nevairās arī no *priekš* lietojuma vietas nozīmē. Piemēri: «Šurp, pagājība, man priekš vaiga, es tagad tevi tiesāšu» (Aspazija), «Jūs lielā puļa spriedums baida, priekš tā jūs drebot lokāties» (Aspazija). Lai arī šāda *priekš* vietā mūsdienās parastāks ir lokatīvs *priekšā*, piemēram, *acu priekšā*, *cilvēku priekšā*, tomēr tā laika literatūrā jo svarīga ir šās vecākās formas *priekš* saglabāšana un izmantošana kaut vai ritma dēļ.

Turpmākajos gados latviešu literārajā valodā pamazām atgriežas nolūka un noderības datīvs. Tādas konstrukcijas kā *priekš manis*, *priekš lasīšanas*, *priekš nākotnes*, *gatavot grāmatu priekš izdošanas* visbiežāk

dzirdamas sarunvalodā vai vienkāršrunā un kā tādas arī kvalificējas. To lietošana attaisnojama tikai personāža runā, piemēram: «Priekš tevis karš jau beidzies» (Stāsti, R., 1967). Pārpratuma novēršanai gramatikas pielauj *priekš* lietot kopā ar atkarīgo vārdu arī tad, ja nepieciešams norādīt, kam par labu notiek kāda darbība.⁴ Piemērs: «Tur augšā viņai iedots pārāk sīks mērs priekš nabaga ļaudīm» (K. Skalbe). Taču mūsu dienās vairs nevajadzētu piekāpties svešu elementu priekšā.

Sakarā ar pārrunāto rodas jautājums: ja nu prievārds *priekš* vairs nemaz netiek lietots laika nozīmē, vai tas nozīmētu atjaunot *priekš* «für» nozīmē? «Padomju Jaunatne» jau šādu *priekš* lietojumu ir pieļāvusi. 1969. gada 18. janvāra numurā lasām: «. . . jāpieradina sevi pie domas, ka tu nekriti lejup, ka 200 km augstums priekš tevis nav bīstams. . .» Arī «Karoga» 1969. gada 11. numurā atrodam šādu *priekš*: «Ja tu neatzīsti ideālu cilvēku, kādu dzīves mērķi tu vari sev uzstādīt, priekš kā censties?»

Ģermāniskais konkurents *priekš* laika prievārdu *priekš* varēja izskaust tais gados, kad mūsu rakstnieki, kā redzējām, to gan lietoja, tomēr nevairījās arī no laika nozīmes *priekš*. Bet kā lai izskaidro laika prievārda *priekš* zušanu mūsu dienās, kad ģermāniskais *priekš* vairs valodas tīrību it kā neapdraud? Vai tur neslēpjas kāds cits cēlonis?

Literārās valodas normas tiek fiksētas gramatikās. Ieskatīsimies mūsu jaunākajās — padomju laika gramatikās.

⁴ Sk. «Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatiku», I. R. 1959, 736. lpp., arī J. Endzelīna «Latviešu valodas gramatiku», R., 1951, 684. lpp.

1953. gadā izdotajā «Latviešu valodas gramatikā VIII—XI klasei» formulēts šāds atzinums: «**Prievārdus pirms un priekš lieto laika nozīmē**» (izcēlums mans.—M. L.). Jāņem vērā arī piezīme: «**Prievārdu priekš mūsdienu latviešu literārajā valodā lieto reti**» (izcēlums mans.—M. L.).

1955. gadā iznākušajā «Latviešu valodas gramatikā V—VII klasei» par prievārdu *priekš* teikts, ka to «**lieto reti**» (izcēlums mans.—M. L.), «tikai laika nozīmē, tāpat kā prievārdu *pirms*. Piemērs: *Sacikstes slēpošanā notika janvāra beigās, bet mēs sākām trenēties jau priekš Jaungada.*»

1958. gada izdevumā «Latviešu valodas mācība» doti šādi piemēri: «*Priekš (pirms) negaisa vēl paguvām ievest šķūnī sauso sienu. Sporta sacīkstēm mēs sākām gatavoties jau priekš (pirms) Jaungada. Pēdējā dienā priekš (pirms) koncerta notika ģenerālmēģinājums.*» Ar iekavām šai grāmatā ir akceptēta *priekš* un *pirms* sinonīmija.

1962. gadā tika izdota «Latviešu valodas mācība. Paļģlīdzeklis vidusskolu skolotājiem». Par prievārdiem te 172. lappusē lasām: «Prievārdu *pirms* lieto tikai laika nozīmē. Piemērs: *Pat pirms laika varam darbus beigt. Prievārdu priekš mūsdienu latviešu literārajā valodā lieto reti* (izcēlums mans.—M. L.) — parasti laika nozīmē. Piemērs: *Priekš dažām dienām uzsnīga sniegs. Parasti ar šādu nozīmi mūsu dienās lieto prievārdu pirms*» (izcēlums mans.—M. L.).

Bez stingrām norādēm par lietošanas ierobežojumiem dota prievārdu nozīmju analīze «Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā» (I. 1959). Šeit 957. paragrāfā lasām: «Prievārdu *pirms* kopā ar pārvaldāmo vārdu lieto tikai laika nozīmē. .. *pirms trim nedē-*

ļām . . . Ar nozīmi «agrāk par» prievārds *pirms* sastopams, ja teikumā ir noliegtais verbs, piemēram, «*No Ansonu Mārtiņa neviens pirms pusgada nav sagaidījis* (A. Upīts). Vietas nozīmē *pirms* literārajā valodā nav lietojams.»

958. paragrāfā fiksēta arī tā *priekš* nozīme, kas sastopama pārpratuma novēršanai: «*Es tak svētdien krogā redzēju, ka kazaks saimniecei priekš tevis iedeva vēstuli*» (R. Blaumanis). Šai teikumā blakus ir divi vārdi datīva nozīmē. No viena datīva vairoties, lietots *priekš* ar nozīmi «für».

Svarīgs ir arī 958. paragrāfa 2. punkts: «Prievārdu *priekš* lieto arī *laika* nozīmē, kaut gan mūsdienu literārajā rakstu valodā šai nozīmē to sastop retāk, turpretī literārajā runas valodā **priekš laika nozīmē lieto plaši**» (izcēlums mans. — M. L.).

Tā ir ļoti svarīga piezīme. Literārā runas valoda mūsu dienās ir tautas lielākās daļas, īpaši jaunākās paaudzes dabiskais izteiksmes veids. Dialektoloģijas materiāli, kas tiek vākti ZA Valodas un literatūras institūtā dialektoloģijas atlanta vajadzībām, liecina par prievārda *priekš* lielu pārsvaru. Arī institūta darbinieki, kas nāk no dažādiem Latvijas apvidiem, apgalvo, ka viņi daudzos gadījumos lieto vai nu tikai prievārdu *priekš*, vai arī gan *priekš*, gan *pirms*.

Tādas piezīmes mācību grāmatās kā «lieto reti» (par prievārdu *priekš*) vai «lieto parasti» (par prievārdu *pirms*) var uztvert kā norādījumu, ka prievārda *priekš* vietā lietojams *pirms*. Ievērojot skolu gramatikās dotos norādījumus, redaktors vai korektors bieži vien prievārdus *priekš* pārlabo par *pirms*. Un tā viens prievārds pamazām tiek izstumts no latviešu valodas izteiksmes līdzekļiem.

Visās mūsu vārdnīcās ir saglabāta abu vārdu sinonīmija. To nenoliedz arī «Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika». Šī sinonīmija ir jārespektē, kaut gan abu prievārdu identifikācija arī var būt viens no cēloņiem laika prievārda *priekš* zušanai: ja prievārdam *priekš* ir gan vietas, gan laika nozīme, kāpēc gan nepaturēt laika izteikšanai tikai prievārdu *pirms*, kam citas nozīmes nemaz nav? Taču literārajā valodā ne visos gadījumos prievārdu *priekš* var aizstāt ar *pirms*.

Analizējot prievārdu *pirms* un *priekš* lietošanu mūsdienu literārajā valodā, ir svarīgi aplūkot arī to nozīmes. Nozīmi nosaka ne tikai pats prievārds, bet arī no tā atkarīgais vārds. «Tātad prievārda nozīme īsteni ir atkarīga no leksiskiem nosacījumiem, kādos prievārds funkcionē, un tō attieksmju rakstura, kādas ir starp vārdiem, kas saistīti ar prievārdu.»⁵ Prievārda *pirms* viena nozīme ir «agrāk par», arī teikumos, kur verbs nav noliegts, piemēram, *pirms ēšanas, pirms došanās ceļā, pirms darba sākuma, plāna izpilde pirms termiņa*.

Tādā vārdu saistījumā kā *pirms 50 gadiem* prievārda nozīme ir pavisam cita: «kopš zināmā notikuma pagājuši 50 gadi». Rakstā «Pirms 100 gadiem» (Literatūra un Māksla, 1968) lasām: «6. novembrī pēc vecā stila paies 100 gadu, kopš iznāca «Baltijas Vēstneša» proves numurs.» Šo retrospektīvo nozīmi krievu valodā izsaka ar vārdu *atpakaļ*: *100 gadus atpakaļ, tātad pirms (priekš) 100 gadiem*. Domādams par abu prievārdu iespējamo diferencēšanu nozīmes ziņā, J. Endzelīns jau 30. gados ieteica lietot *pirms* «agrāk par» nozīmē, bet

⁵ Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika, I. R., 1959, 720. lpp.

priekš tad, ja gribam izteikt, cik ilgs laiks pagājis kopš kāda pagātnes notikuma.⁶ J. Endzelīna ieteikums diemžēl nav ticis realizēts, un abi prievārdi tiek lietoti kā vienā, tā otrā nozīmē.

Nozīmi «agrāk par» mēdz izteikt kā ar prievārdu *pirms*, tā arī ar *priekš*. Ārsti raksta uz receptēm gan *pirms ēšanas*, gan *priekš ēšanas*. Arī rakstnieki savos darbos lieto abus prievārdus. Piemēri: «Īsi pirms saules rietā (agrāk par rietu) lietus piestāja» (A. Grigulis); «Liekas, ka jau priekš pusdienas sāktos vakars» (A. Upīts); «... rītos govs bija jāizslauc priekš saules un jātiek pie citiem uz pirmo vālu» (A. Sakse); «Tā sauktais vecais diķis esot priekš Veidenbauma laikiem bijis» (A. Vilsons); «... kā pirms vētras, ko iezvana brīzes» (I. Lasmanis); «Dienu priekš nāves māte ieminējusies...» (A. Vilsons); «Nelieli dienu pirms vakara, mūžu pirms nāves» (Latviešu sakāmvārdi un parunas); «Desmit minūtes pirms pusseptiņiem Zigis ar savu draugu beidzot bija klāt» (B. Saulītis); «Pirms pusnakts viņš nomira» (A. Grigulis).

Arī retrospektīvo laika nozīmi var izteikt gan ar prievārdu *priekš*, gan ar *pirms*. Prievārdam *pirms* mūsu dienās ir skaitlisks pārsvars; vecākajā literatūrā parastāks ir *priekš*. Piemēri: «Lipīgi plaukstoši zari glāsta viņai vaigu tāpat kā priekš gada» (A. Brigadere); «Šīs sapulces sākās jau priekš nedēļas» (Literatūra un Māksla); «Vairāk nekā pirms pusotra gadsimta Baltkrievijā nolijis liels meteorītu lietus» (Rīgas Balss); «Pirms ceturtdaļgadsimta es piedalījos kaujā...» (Rīgas Balss); «Pirms četriem

⁶ J. Endzelīns. Dažādas valodas kļūdas. R., 1932, 29. lpp.

gadiem, kad mākslinieks viesojās mūsu zemē, padomju mūziķu sabiedrība augstu novērtēja viņa meistarību» (Literatūra un Māksla); «Priekš 100 gadiem 1869. g. 1. (13.) janvārī regulāras gaitas sāka «Baltijas Vēstnesis»» (Karogs).

Dažkārt prievārds *priekš* tiek mehāniski skausts arī vietas nozīmē. Piemēri: «Ja artikuls stāv pirms vārda..» (Angļu valodas pašmācība); «Noras soļus viņš samaniš krietni tālu jau pirms ostas steķiem» (E. Līvs); «Automobiļu šoferiem labi zināms šosejas posms dažus kilometrus pirms Latvijas Šveices gleznainā centra» (Rīgas Balss).

Nav gluži tā, ka mūsdienu literatūrā prievārds *priekš* aizvien tiktu aizstāts ar *pirms*. Tā, piemēram, «Karoga» 1969. gada 2. numurā B. Sauliņa romānā izmantoti gan *pirms*, gan *priekš*: «Katrs pirms tumsas gribēja tikt mājās»; «Ko jūs darījāt priekš pirmā pasaules kara?»

Skriet, ka, lietojot prievārdus *priekš* un *pirms* kā sinonimus, daudzos gadījumos vērojama nokrāšas starpība. *Pirms* ir vietā tur, kur jārunā par ierobežotu, noteiktu laika sprīdi, piemēram: «pirms zvana, stundu pirms Jaunā gada, pirms ēšanas» (Rīgas Balss); «Otrs nelaimes gadījums notika dažas minūtes pirms svētku slēgšanas» (Cīņa). Ar prievārdu *priekš* turpretī tiek izteikts nenoteikts, neierobežots laika posms, piemēram: «priekš vairākiem gadiem», bet «pirms gada»; «priekš svētkiem, priekš eksāmeniem jāmācās», bet «pirms eksāmena vēl var ieskatīties piezīmēs»; «priekš revolūcijas», bet «dienu pirms revolūcijas sākuma»; «pirms Oktobra revolūcijas» (izvirzīts norises sākuma datums); bet «izglītības stāvoklis

priekš revolūcijas» (aptverts zināms periods, ko neierobežo noteikts kalendāra laiks).

Ja ievērojam sinonīmijas iespējas, regulu *priekš* un *pirms* lietošanai nevaram noteikt. Pie tam prievārdu *priekš* un *pirms* izmantošana pamīšus atklājas pat viena un tā paša autora publicējumos, pat vienā un tai pašā teikuma veidojumā.

Latviešu valodā ir krietni daudz salikteņu ar puspriekšiem *pirms* vai *priekš* salikteņa pirmajā daļā. Šiem salikteņiem piemīt tāda pati nokrāsas starpība, kāda jau minēta prievārdiem *pirms* un *priekš*. Tā, piemēram, vārds *priekšpavasaris* apzīmē ilgstošu periodu, tāpat *priekšsvētku laiks*. Varam runāt par *priekšsvētku noskaņojumu*, aptverot īsāku vai garāku laika posmu, varam domāt par *pirmsvētku rosmi*, raksturojot svētku tuvumu. Aplams darinājums ir *pirmspēdējais* parastā *priekšpēdējais* vietā.

Visbiežāk lietojamie terminoloģiska rakstura salikteņi patlaban ir ģenitīvi *priekšpadomju* — *pirmspadomju*, *priekšrevolūcijas* — *pirmsrevolūcijas*. Piemēri: «LPSR Tautas dzejnieku Jāni Sudrabkalnu var pieskaitīt pie tiem nedaudzajiem latviešu padomju rakstniekiem, kuru talants iezīmējas jau *priekšpadomju laikā*» (Ciņa); «Pēterim Stučkam imponē Kārļa Krasņiņa.. cenšanās neatkāpties no *priekšrevolūcijas* laika labākajām iemaņām» (J. Niedre); «Un jau toreiz *pirmsrevolūcijas* gados buržuāziskās preses uzbrukumi kaitināja dzejnieku» (Literatūra un Māksla); «Mūsu tēlotāja māksla nevar lepoties ar *pirmspadomju* posma mantojuma pilnīgu izpēti un tā precīzu novērtējumu» (Literatūra un Māksla); «*priekšvēlēšanu* sapulces» (Rīgas Balss), bet «*pirmsvēlēšanu* runa» (Rīgas Balss); «Izšķirīgs posms

priekšvēlēšanu kampaņā sākas arī Maskavas rajonā» (Rīgas Balss); «pirmsstarta noskaņojums vai pirmsstarta drudzis» (paralēle nav iedomājama); «pirmsoktobra sociālistiskā sacensība»; «kopš pirmskara gadiem» (labāk — priekškara gadiem); «pirmsšķiru sabiedrība» (paralēles nav); «priekšvakars», «priekšvēsture» (arī bez paralēlēm); «Lādiņš sprādzis priekšlaicīgi» (V. Samsons), bet blakus «pirms laika» (V. Lukss). *Pēcpusdienai atbilst priekšpusdiena*, tāpēc arī labāk teikt *priekš pusdienas*, ja domāts dienas iedalījums, bet *pirms pusdienām* — ja runā par ēdamo reizi.

Vēl daži piemēri: «Vai pumpurs uzziedēs, ja tu viņu atplēsīsi ar varu priekšlaikā?» (A. Brigadere); «Tikai priekšlaik neizpaust un turēt vislielākā slepenībā» (A. Deglavs); «pirmsfestivāla dienas» (Zvaigzne); «priekšvēža stāvoklis» (K. Skulme); «priekštrauksme» (D. Zigmonte).

Diezgan bieži laika apzīmējums tiek papildināts ar vārdiem *pirms mūsu ēras*; *ēra* ir vienība, bet *pirms* raksturo robežu starp divām laika vienībām ar nozīmi «agrāk par». Līdzīgs ir *pirmskembrijs* u. c.

Pēdējā laikā ieviesies ne visai apsveicams termins *pirmsskolas* (ģenitīvs), kas runā maz atšķiras no ģenitīva *pirmskolas*.

Katrā ziņā labāk būtu teikt *priekšskolas vecuma bērni*, t. i., visu vecumu bērni, kam skola vēl stāv priekšā, un ne tikai tie, kuriem tūlīt laiks iet skolā. Latviešu-krievu vārdnīcā minēti abi vārdi.

Salikteni ar *priekš* vārda pirmajā daļā diezgan labi raksturo prievārda *priekš* laika nozīmi un var noderēt par modeli dažāda laba vajadzīga termina darināšanai.

Vērojot prievārdu *priekš* un *pirms* lietojumu laika nozīmē mūsdienu literārajā valodā (literatūrā, laikrakstu valodā un runā), jāsecina, ka prievārds *priekš* nebūt nav savu mūžu nodzīvojis un nav skaužams, kā daudzos gadījumos noticis un vēl notiek. Jāizmanto iespēja, ko izteiksmes bagātībai var dot prievārdu *priekš* un *pirms* sinonīmija dažādā saistījumā ar pārvaldāmo vārdu un atkarā no tā arī abu prievārdu nozīmju un nokrāsu dažādība.

A. MIKELSONE

SAIKLIS *KA* UN APSTĀKĻA Vārds *KAD*

Latviešu valodā lieto dažādus vārdus un vārdu savienojumus, lai saliktā pakārtojuma teikumā saistītu palīgteikumu ar virsteikumu. Vairāki no tiem netiek lietoti precīzi. Šai sakarā aplūkosim vārdu *ka* un *kad* lietošanu. Saiklis *ka* un apstākļa vārds *kad* ir ļoti bieži sastopami vārdi, kas saliktā pakārtojuma teikumā saista palīgteikumu ar virsteikumu. Katram no šiem vārdiem literārajā runas un rakstu valodā ir sava nozīme, sava uzdevums.

Tomēr daļa runātāju nešķir saikli *ka* no apstākļa vārda *kad*. Vai nu viņi saikli *ka* nelieto nemaz, vai arī tas viņu runā parādās ļoti reti.

Salīdzināsim divus teikumus:

Es zinu, ka tēvs atbrauks;

Es zinu, kad tēvs atbrauks.

Abos teikumos kā saiklis *ka*, tā apstākļa vārds *kad* pakārto palīgteikumus virsteikumam *es zinu*. Pirmajā teikumā saiklis *ka* pakārto papildinātāja palīgteikumu,

kurā pastāstīts, ka tēvs atbrauks, bet nav pateikts, kad tas notiks. Piemērā *Es zinu, kad tēvs atbrauks* apstākļa vārds *kad* arī ievada papildinātāja palīgteikumu, bet ar šo palīgteikumu tiek pavēstīts, ka runātājs zina laiku, kad tēvs atbrauks.

Salīdzināsim vēl divus piemērus:

Tēvs pateica, ka būs jāiet darbā;

Tēvs pateica, kad būs jāiet darbā.

Arī šai gadījumā pirmajā teikumā saiklis *ka* pakārto papildinātāja palīgteikumu, kurā norādīts, ka vispār būs jāiet darbā, bet nav minēts iešanas laiks. Turpretī piemērā *Tēvs pateica, kad būs jāiet darbā* apstākļa vārds *kad* pakārto papildinātāja palīgteikumu, ar kuru pavēstīts, tieši kad jāiet darbā.

No piemēriem redzams, ka ar katru papildinātāja palīgteikumu atkarā no tā, vai to pakārto saiklis *ka* vai apstākļa vārds *kad*, varam sniegt un iegūt dažādu informāciju.

Runas valodā apstākļa vārds *kad* saikļa *ka* vietā dažkārt dzirdams pat tad, kad tas rada pilnīgi neloģisku konstrukciju.

Minēsim dažus piemērus: *Ēkas tādas, kad bail iekšā iet. Sēņu salasīts tik daudz, kad grūti tās pārnest mājās. Te jau tik karsts, kad dvašu nevar atvilkt* u. tml. Apstākļa vārds *kad* šajos teikumos ir pavisam nevietā. Šeit katrā ziņā jālieto saiklis *ka*, proti: *Ēkas tādas, ka bail iekšā iet. Sēņu salasīts tik daudz, ka grūti tās pārnest mājās. Te jau tik karsts, ka dvašu nevar atvilkt.*

No minētajiem piemēriem redzams, ka latviešu valodā apstākļa vārdu *kad* nedrīkst lietot tais gadījumos,

kad palīgteikums, kas jāpakārto saiklim *ka*, precizē vai paskaidro iepriekšējā teikuma daļā kādu vietniekvārda, apstākļa vārda vai apstākļa vārda un īpašības vārda formu. Teikumā *Ēkas tādās, ka bail iekšā iet* palīgteikums paskaidro vietniekvārdu *tādās*; *Sēņu salasīts tik daudz, ka grūti tās pārnest mājās* — paskaidro apstākļa vārdus *tik daudz*; *Te jau tik karsts, ka dvašu nevar atvilkt* — paskaidro apstākļa vārdu un īpašības vārdu *tik karsts*.

Tātad, lai mēs sarunu biedram sniegtu pareizu, precīzu informāciju, mums jāizvēlas saikļa *ka* un apstākļa vārda *kad* pareizs, teikuma saturam atbilstošs lietojums.

A. PĻESUMA

FRAZEOLOĢISMU VARIĒŠANA DAIĻDARBOS

Līdzās citiem faktoriem valodas frazeoloģiskā sastāva attīstību ievērojami var ietekmēt arī rakstnieku daiļrade. Protams, par visas tautas valodas īpašumu ar laiku kļūst tikai sevišķi spilgti individuāli darinājumi, kas visvairāk atbilst tām prasībām pret valodu, kādas nosaka tautas vēsturiskās attīstības gaita, raksturīgās attiecīgā laikmeta īpatnības. Īpaša nozīme tie ir rakstnieku darinājumiem oriģinālfrazeoloģismiem, tā sauktajiem spārnotajiem izteicieniem, kas kļūst tik populāri, ka ar laiku iekļaujas valodas stabilo frazeoloģismu sastāvā un lietotāju apziņā daudzos gadījumos vairs nesaistās ar konkrētu literāru darbu. Tautas valodas vēsturisko maiņu un rakstnieku daiļrades nozīmīgi atsevišķos valodas attīstības posmos raksturojis rakstnieks un literatūrzinātnieks Viktors Šklovskis: «Neviens

nenoliedz un nevar noliegt, ka tauta rada valodu, taču dažādos laikposmos attieksme pret tautas valodu, šās valodas izmantošanas veids ir atšķirīgs. Tautiska ir gan Puškina valoda, gan Gogoļa valoda, taču tās ir dažādas valodas sistēmas.» (Вопросы литературы, 1968, I, 175.)

Kaut arī vairums individuālo frazeoloģisko darinājumu paliek katra atsevišķa rakstnieka daiļrades ietvaros un tieši neietekmē visas tautas valodu, frazeoloģiskās jaunrades analīzei tomēr var būt ievērojama nozīme gan valodniecībā, gan literatūrzinātnē. Kā zināms, ikviens rakstnieks meklē saviem darbiem tādu valodisko izteiksmi, kas visvairāk atbilstu gan paša rakstnieka daiļrades stilam, gan konkrētā literārā darba satura īpatnībām un kas arī palīdzētu atrast vistiešāko kontaktu ar lasītāju.

Liekas, ka, tieši saskaroties ar lasītāju uztveri, vis-skaidrāk parādās rakstnieka frazeoloģiskā novatorisma veiksmīgums vai neveiksmīgums. Sevišķi nozīmīgi te var būt gadījumi, kad literāra darba autors visā tautā pazīstamu stabilu frazeoloģismu lieto ar citu nozīmi vai arī pārvieto uz nepierasta stilistiska lietojuma sfēru. Rakstnieka novatorisms šeit saduras ar tautas valodā tradicionālo frazeoloģisma lietojumu. Ja attiecīgā situācija un konteksts lasītāju pārliecina, ka daiļdarbā sastopamais lietojums ir iespējams, un doma, ko gribējis izteikt autors, nav pārprotama, vēl vairāk, ja šis lietojums turklāt ir ekspresīvāks, konkrētajā gadījumā izteiksmīgāks par tradicionālo lietojumu, tad lasītājs to pieņem. Jo vairāk autora novatorisms lasītāju pārliecina un estētiski ietekmē, jo lielāka ir iespēja autora individuālajam darinājumam kļūt par visas tautas valodas īpašumu. Ja turpretī novatoriskais frazeoloģisma lietojums nepārliecina vai pat rada neskaidrību teksta

uztverē, tad pamatoti rodas priekšstats, ka rakstnieks frazeoloģismu lietojis nepareizi.

Viens no vienkāršākajiem frazeoloģiskās jaunrades gadījumiem ir frazeoloģismu pārfrazēšana, t. i., atsevišķu komponentu pārkārtošana, saglabājot frazeoloģisma tradicionālo nozīmi. Šāda pārfrazēšana rakstniekam var būt nepieciešama dažādos stilistiskos nolūkos. Tā, piemēram, pazīstamo frazeoloģismu (*kādam nav ne kapeikas pie dvēseles* J. Kalniņš romānā «Andrejs Pumpurs» (1964) pārfrazējis, lai pielāgotu attiecīgajai situācijai, iekļautu kontekstā:

Un galu galā — bez darba Pumpurs bija, un diezin vai viņam vairs atradās kaut kapeika pie dvēseles. (264. lpp.)

Grieķu cilmes frazeoloģisma *starp Haribdu un Skillu* vai arī (*nokļūt*) *no Haribdas pie Skillas* pārfrazējums šajā pašā darbā lietots personas raksturošanai kā satīriskās izteiksmes līdzeklis. Frazeoloģisma nozīme ir 'atrasties starp divējādām briesmām, no vienām briesmām nokļūt citās'. Gan pareizais, gan arī pārfrazētais šā frazeoloģisma lietojums sastopams dzejnieka Pumpura sarunā ar kādu Piebalgas zemnieku, kas grib piekukuļot dzejnieku (Pumpurs tolaik strādāja par mērnieku), lai tas iemērītu viņam labākus zemes gabalus:

Pēkšņi Pumpuram kas iekrita prātā: — Ja tev jāizbrauc starp Haribdu un Skillu, kurā pusē tu turētos?

— *Vai tas ir Kangaru kalnos? Jā, tur esot razbainieku, ka biezs. Bet, ja vezums aitiešu pilns, tad cauri jātiek. Par to, kurā pusē jāturas, tad nav ko prātot. Tad vajag kārtīgu bozi. [.]*

[.] *Pumpurs pakampa glāzi, izdzēra vienā paņēmienā un, lielus soļus sperdams, atstāja krogu.*

Saimnieks pavērtu muti noskatījās pakaļ.

— *Tu paskat, kāds! Dzer un ēd bez bēdu, bet, kad jādomā par palīdzēšanu, tad ir pa durvīm laukā. Ko tādus laiž pie robežu noteikšanas? Kā izbaupt starp Cillu un Zigfrīdu! ... Ar pātagas kātu tādām! (86.—88. lpp.)*

Dialogs, kurā ietverts minētā frazeoloģisma pārfrāzējums, spilgti parāda, ka šim zemniekam, kam grāmatu gudrības svešas, tomēr ir diezgan asa praktiskās dzīves uztvere un, nonācis briesmās, viņš vis ilgi negudrotu, ko darīt, bet tvertu pēc bozes. Pumpura dialogs ar zemnieku romānā iegūst pārnestu nozīmi vēl arī tai ziņā, ka iepriekš bijusi runa par to, kurš no diviem ļaunumiem latviešu tautai lielāks — vācu muižnieku kundzība vai cara despotisms. Tādējādi rakstnieks ar šo stilistiskās izteiksmes līdzekli panācis gan trāpīgu, satīriski tvertu personas raksturojumu, gan arī paspilgtinājis sarunu par divējādiem ļaunumiem tautas dzīvē.

Frazeoloģisma *kurpe spiež* tradicionālā, tautas valodā pazīstamā nozīme ir 'radušās grūtības (parasti naudas grūtības); (kādam) grūti apmierināt savas praktiskajā dzīvē radušās vajadzības'. Šo frazeoloģismu lieto vispārināti. Nav parasts lietojums, kurā būtu norādīts, kāda kurpe cilvēkam spiež, t. i., kādas konkrētas grūtības radušās. Šādā pārveidojumā frazeoloģismu lietojis rakstnieks J. Plotnieks:

Es jau sapratu, kāda kurpe cilvēkam spiež, — jāglābjas no politiskās pārvaldes takšiem un tādēļ jātiek pāri robežai. (Ceļi sauc tālāk. 1963, 165. lpp.)

: Autora izraudzītais lietojums šeit pieņemams, jo doma labi izprotama un arī no valodas pareizuma viedokļa iebildumi nerodas.

Nav arī parasts šo frazeoloģismu lietot pārejoša verba nozīmē, kā to darījusi rakstniece D. Zigmonte:

— *Tad kā tev beigās isti ar veselību?*

— *Ar veselību okei. Nebūtu šie mājās to trobeli ucēluši, vispār nekāda kurpe nespieda dzīt mani te šurp* (uz slimnīcu). *Bet večiem laikam sametās bailes, ka par ilgu būs mani jākopj.* (Raganas māju remontēs. 1969, 556. lpp.)

Arī šāds lietojums labi iekļaujas kontekstā un iebildumus nerada.

Turpretī jāšaubās, vai rakstniecei bijis nepieciešams pārfrāzēt pazīstamo sakāmvārdu *mežam ausis, laukam acis* vai *mežs ar ausīm, lauks ar acīm* un lietot vārdu pāru otros komponentus apgrieztā kārtībā — *mežam acis, laukam ausis*:

Nu re, mežam acis, laukam ausis, un acis un ausis, izrādās, ir arī Raganas mājas sienām. (Raganas māju remontēs. 1969, 402. lpp.)

Komponentu secība šajā sakāmvārdā nav nejauša, bet semantiski nosacīta. Te izteikta tautas gudriba, ka cilvēkam arvien jāizturas tā, lai varētu par savu rīcību atbildēt, jo neviens nevar būt drošs, ka viņu kāds neredz vai nedzird. Ja cilvēks atradies klajā laukā, tad viņu varēs ieraudzīt arī no tālienes, bet mežā, kur var labi paslēpties, kāds savukārt var noklausīties, ko viņš runā. Ja komponentu secību pārmaina, tad izteiciena jēga vairs nav saprotama. Citētajā kontekstā nav saskatāms nekāds māksliniecisks nolūks, kura dēļ rakstniecei būtu vajadzējis sakāmvārdu pārfrāzēt. Vairāk gan šķiet, ka autorei vārdu secība likusies nesvarīga, jo šajā pašā

darbā šo sakāmvārdu sastopam arī tradicionālajā, pareizajā formā.

Attiecinot frazeoloģismu uz tradicionālā lietojumā nerastiem objektiem vai kādu komponentu aizstājot ar citu vārdu, var paplašināt frazeoloģisma lietošanas sfēru. Tā, piemēram, frazeoloģismu *mit (kādam) uz papēžiem* — 'cieši sekot kādam, dzīties kādam pakal' — parasti lieto, runājot par cilvēkiem vai dzīvniekiem. ME vārdnīcā šim frazeoloģismam doti piemēri *pilskungs arī pakal un turpat jau gandrīz min papēžus* (II, 648. lpp.) un *lācis turpat uz papēžiem* (III, 80. lpp.). Uz priekšmetiem, parādībām šo frazeoloģismu nemēdz attiecināt, taču to, ka šāds lietojums nav neiespējams, rāda citāts no Z. Ērgles stāsta «Esmu dzimis neveiksminieks» (1962, 68. lpp.):

Kolhozā sācies pats karstākais darba laiks — steidzīgi jāsavāc siens, jo rudzi jau min uz papēžiem.

Bieži lietots ir frazeoloģisms *neteikt* (arī: *nesacīt*) *ne pušplēsta vārda*, t. i., 'klusēt, neko nesacīt'. Komponentu vārds aizstājot ar *brīdis*, rakstniece D. Zigmonte radījusi jaundarinājumu, kas labi iekļaujas kontekstā un pārlicina, ka šāds variants pieļaujams:

— *Vienu tik es varu tev teikt, — Leimaniete saka pēc brīža. — Tev te nav ko kavēties ne pušplēstu brīdi.* (Raganas māju remontēs. 1969, 411. lpp.)

Frazeoloģisms *pazīt (kādu) kā raibu suni* plaši pazīstams ar nozīmi 'labi pazīt kādu', turklāt šo frazeoloģismu lieto ar nedaudz nievājošu nokrāsu. Rakstnieks Z. Grīva, aizstājot komponentu *pazīt* ar vārdu *padzīt*, pilnīgi mainījis frazeoloģisma nozīmi:

Es taču biju tā saucamais kultorgs, un ja nu kāds viesis ierakstītu ierosinājumu un sūdzību grāmatā,

ka es pret viņu neesmu bijis pietiekami atsaucīgs un tāpēc savam darbam nederu! Mani padzītu kā raibu suni. (Zem albatrosa spārniem. 1964, 154. lpp.)

Frazeoloģisma *padzīt kā raibu suni* semantika, domājams, skaidrojama tā, ka vārds *raibs* te izsaka kaut ko tādu, kas vairāk duras acīs, ir vieglāk ievērojams, bet asociācija ar suni radusies tāpēc, ka šim dzīvniekam piemīt īpašība skraidelēt apkārt, uzturēties brīžam vienā, brīžam atkal citā vietā. Kā raibu suni tad arī pazīst cilvēku, kas bieži kādā vietā uzturējies, turklāt ar savu rīcību pievērsis uzmanību, palicis atmiņā.

Ar komponentu *padzīt* bieži lieto salīdzinājumu *padzīt kā suni*, kas nozīmē 'padzīt pazemojot, padzīt ar kaunu'. Skaidrs, ka nozīmes 'padzīt' paspilgtināšanai vārds *raibs* nav nepieciešams. Novērtējot jaunradīto frazeoloģisma variantu, tomēr jāņem vērā autora stilistiskais nolūks. Konkrētajā gadījumā Ž. Grīvas lietotais pārveidojums atzīstams par veiksmīgu, jo tas palīdz saglabāt viegli ironisko noskaņu, kādā ieturēts viss stāstījums. Salīdzinājums *padzīt kā suni* šajā kontekstā būtu pārāk nopietns. Turklāt sava nozīme ironiskās noskaņas radīšanā te ir arī iedomājama vārdu spēlei *padzīt — padzīt*.

Aizstājot kādu frazeoloģisma komponentu ar citu vārdu, jāraugās, lai jaunais komponents nenonāktu pretrunā ar pārējiem. Ir frazeoloģismi, kuru tēli tautas priekšstatos tik dziļi iesakņojušies, ka tie nav pārnesami uz citu sfēru. It īpaši to nedrīkstētu darīt ar tādu frazeoloģismu, kura tēlainais saturs sasaucas ar citiem nozīmes ziņā tuviem frazeoloģismiem. Tāds ir, piemēram, frazeoloģisms *lamāt (kādu) no panckām laukā*. Šā frazeoloģisma nozīme ir 'ļoti stipri lamāt kādu'. ME

doti arī citi varianti: *no panckām ārā jokot, zobot, rāt, smiet* (III, 76. lpp.). Ne tikai latviešu, bet arī vairāku citu tautu uztverē tēlainie izteicieni, kuros ir runa par cilvēka atkailināšanu, visbiežāk saistās ar priekšstatu par kaunu vai arī nespēju aizsargāties pret ļaunumu, pret uzbrukumiem. Tāpēc vārda *lamāt* aizstājums ar *slavēt*, ko sastopam D. Zigmontes romānā «Raganas māju remontēs», šķiet pilnīgi pretējs frazeoloģisma tēlainajam saturam:

— *Zini, tu esi prātīgs vecīs, — Medards atzinīgi saka.*

— *Kāpēc ne uzreiz ģeniāls? — Ansis ķildīgi jautā.*

— *Kāpēc tu neslavē mani no visām panckām laukā? Kāpēc tikai tādi vidusmēra uzslavas vārdi?* (1969, 208. lpp.)

Nozīme 'slavēt' latviešu valodas un arī vairāku citu valodu frazeoloģijā visbiežāk saistās nevis ar atkailināšanu, bet gan ar paaugstināšanu, pacelšanu pāri citiem. Ar šādu nozīmi pazīstams, piemēram, frazeoloģisms *celt (kādu) vai debesis* vai arī *celt vai padebešos* (sal. krievu *вознести до небес*, vācu (*jemanden*) *bis in den dritten Himmel erheben*, arī *bis in den Himmel rühmen*).

Valodas frazeoloģiskā sastāva bagātināšanā sava nozīme ir arī veiksmīgi izraudzītām frazeoloģiskajām kalkām, t. i., burtiskiem kādas citas valodas frazeoloģismu tulkojumiem. Literārās jaunrades prakse tomēr liecina, ka autori tās savos darbos bieži vien lieto ne visai pārdomāti. Latviešu literārajā valodā būtu pieļaujamas tikai tādas frazeoloģiskās kalkas, kuru tēli nav pretrunā ar latviešu tautas tēlainās domāšanas īpatnībām un kuras saskan ar literārās valodas normām.

Kā zināms, diezgan lielā valodas lietotāju daļā valda pārlicība, ka frazeoloģismam vai vispār kādai konstrukcijai eksistences tiesības piešķir jau tas vien, ka šis veidojums sastopams rakstnieku darbos. Nekritiski pārņemta, kalka var ieviesties tālāk sarunvalodā un pēc tam, jau pamatojoties uz atzinumu, ka tā «izplatīta», — arī citu autoru darbos. Tādējādi valoda tiek piesārņota.

Savukārt lasītāju, kas valodas parādības vērtē kritiski, neveiksmīgi izraudzītās kalkas traucē uztvert daiļdarba pozitīvās īpašības. Kontekstā iespraustais burtiskais tulkojums novērš uzmanību un liek domāt par tā pirmavotu, meklēt, kur autors šādu konstrukciju ņēmis. Tādējādi teksts rada citādu efektu, nekā to gribējis autors.

Dažkārt frazeoloģiskā kalka no satura viedokļa labi saprotama, arī tās konstrukcija nav pretrunā ar valodas normām, un tomēr tās uztveri traucē burtiskums. Tāds šķiet, piemēram, izteiciens *pārvērsties redzē un dzirdē* (sal. krievu *превратиться в слух*):

Mans mocītājs suns paliek gaiteni, es nedrebinos, lai gan klase ir vēju izaukstēta, es pārvēršos redzē un dzirdē, un smadzenes atver visus sūcekņus. (V. Spāre. Tirleānas meitenes. 1968, 111. lpp.)

Tulkojumos un vēl jo vairāk oriģināltekstos nepieļaujamas ir frazeoloģiskās kalkas, kuru tēli tik sveši latviešu uztverei, ka frazeoloģisma nozīmi grūti izprast pat ar konteksta palīdzību. Šāda kalka ir, piemēram, krievu sakāmvārda *дома стены помогают* burtiskais tulkojums, ko gadījies lasīt gan publicistikā, gan daiļliteratūrā. Šās kalkas lietojums daiļliteratūrā:

Man kādreiz būs jāsaņemtas un jāatdod viņš Anitai, bet tas ir tālu, un mājās sienas palīdz. (V. Spāre, Tirleānas meitenes. 1968, 376. lpp.)

Domu šeit izpratīs tikai tāds lasītājs, kas zina atbilstošā krievu sakāmvārda nozīmi, proti, ka savās mājās (arī plašākā nozīmē: dzimtenē) vieglāk tikt galā pat ar tādām grūtībām, kas citur liekas nepārvaramas.

Valodas un literatūras vēsturē jebkurā laikmetā varam atrast piemērus tam, kā rakstnieki, novatoriski risinot daiļdarbu mākslinieciskās formas jautājumus, reizē bagātinājuši tautas valodu, laužuši iesīkstējušus uzskatus. Taču jebkurš jauninājums, jebkurš stabila valodas formu pārveidojums nav atzīstams par novatorismu. Isti novatoriskas jaunrades pamatā arvien ir skaidri apziņnāts māksliniecisks mērķis un dziļa valodas iekšējo likumību, valodas attīstības tendenču izpratne.

TERMINOLOĢIJA

V. SKUJIŅA

ZINĀTNISKO TERMINU VEIDOŠANAS PAŅĒMIENI

Zinātnisks termins ir vārds vai vārdkopa, kas nosauc kādas zinātnes nozares jēdzienu, piemēram, matemātikas termini ir *vieni*, *desmiti*, *simti*, *vienādojums*, *taisnstūris*, *kvadrāts*, *kubs*, *prizma* u. c., hidromehānikas termini ir *turbīna*, *sūknis*, *vārsts*, *caurule* u. c.

Zinātnisko terminu kopumu sauc par zinātnisko terminoloģiju. Zinātniskā terminoloģija nav jebkurš atsevišķu vārdu un vārdkopu kopums, bet gan noteikta terminoloģiska sistēma. Tas nozīmē, ka starp jēdzienu nosaukumiem — terminiem, tāpat kā starp jēdzieniem (vienā nozarē un radniecīgās nozarēs), ir noteikts sakars. Vieni termini ir neatkarīgi viens no otra, citi — pakārtoti cits citam, piemēram, hidromehānikā savstarpēji neatkarīgi termini ir *akumulators*, *kamera*, *sūknis*, bet tiem pakārtoti ir šādi termini: *akumulatoram* — *elektriskais akumulators*, *gaisa akumulators*, *hidrauliskais akumulators* u. c., *kamerai* — *cilindriska kamera*, *spirālkamera*, kam savukārt pakārtoti *apaļā spirālkamera*, *T-veida spirālkamera* utt. Prasība pēc noteiktas terminu sistēmas ir ļoti svarīga zinātniskajā terminoloģijā. Šī prasība attiecas ne tikai uz vienas nozares terminu sistēmu, bet arī uz radniecīgu nozaru terminoloģijām. Līdzīgi jēdzieni radniecīgās nozarēs vai dažādu nozaru radniecīgi jēdzieni apzīmējami ar vienādiem terminiem, piemēram, *tonis*, *virstonis*, *apakštonis* — gan

fizikā, gan mūzikā, *morfológija* — gan valodniecībā, gan bioloģijā.

Zinātniskam terminam jābūt arī precīzā, īsā, viennozīmīgā. Lai termins būtu īss un ērti lietojams, termina sastāvā nav ieteicami palīgvārdi, piemēram, terminu *noturība pret traucējumiem, kultivācija pirms* (vai *pēc*) *sējas* vietā ieteicamāki ir termini *prettraucējumu noturība* un *pirmssējas* (vai *pēcsējas*) *kultivācija*. Ļoti vēlams, lai terminu darināšanas elementi (piedēkļi, priedēkļi u. c.) būtu ar vienu noteiktu nozīmi vienā un tai pašā terminu sistēmā, piemēram, par ļoti veiksmīgu atzīstams izskaņu nozīmes diferencējums ķīmijas zinātnes terminoloģijā: ar izskaņu *-idi* tiek veidoti nosaukumi tādiem ķīmiskiem savienojumiem, kuru sastāvā ir divi elementi (*azīdi, hlorīdi, oksīdi*), ar izskaņu *-āti* — nosaukumi tādiem sāļiem, kas radušies no skābēm (*aurāti, bismutāti, silikāti*), ar izskaņu *-īti* — nosaukumi tādiem sāļiem, kas radušies no paskābēm (*hlorīti, sulfīti*).

Zinātniskajā terminoloģijā nav vēlami sinonīmi, jo tie rada pārpratumus, vadinādami uz domām, ka tiek nosauktas dažādas parādības, nevis viena un tā pati parādība, piemēram, termini *garuma pretestība* un *caurules pretestība*, kas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas 29. biļetenā (152. lpp.) doti kā sinonīmi, jo raksturo vienu un to pašu parādību no dažādiem viedokļiem, taču nezinātājs šos terminus var uztvert kā atšķirīgu parādību apzīmējumus. Labāk uzreiz izvēlēties tikai vienu no sinonimajiem terminiem, bet pārējos sinonīmus vai nu atmest, vai lietot citā nozīmē, piemēram, hidroloģijā terminiem *nogulas* un *nogulumī*, kas lietoti kā sinonīmi, dota katram sava nozīme: *nogulas* —

nogulumu daļiņas, *nogulumi* — nogulu kopa (sk. Terminoloģijas komisijas 32. biļetenu, 118. lpp.).

Zinātniskajā terminoloģijā pieļaujami tikai dažādas cilmes absolūtie sinonīmi, no kuriem viens ir latvisks, otrs — internacionāls vārds, piemēram, *dzinējs* un *motors*, *atstarošana* un *refleksija*, *tālrunis* un *telefons*, *uzkrāšanās* un *akumulācija*, *astonskaldnis* un *oktaedrs*, taču arī ar šādiem sinonīmiem terminoloģiju nav vēlams pārblīvēt¹.

Visas minētās prasības tiek ievērotas praktiskajā terminu veidošanā, ko veic attiecīgās nozares speciālistu kolektīvs sadarbībā ar valodniekiem. Tāpēc apstiprinātos terminus, ko pieņēmis vesels speciālistu kolektīvs un kas publicēti terminoloģiskajās vārdnīcās vai biļetenos, nedrīkst tā vienkārši variēt vai grozīt bez dziļāka pamatojuma, jo jaunradītais variants var neieklauties kopējā attiecīgās nozares terminu sistēmā un praktiskajā lietojumā radīt pārpratumus. Tā, piemēram, nav saprotams, vai ar vārdu savienojumu «augstvoltīgas elektropārraides līnijas» (kādā no centrālajiem laikrakstiem) apzīmētas visiem pazīstamās «augstsprieguma» līnijas vai arī kādas citas? Bez tam «Fizikas terminu vārdnīcā, 5» (LVI, R., 1964, 59. lpp.) publicēts termins *elektropārvade* (*электронепередача*), kas minētajā laikraksta citātā aizstāts ar «elektropārraidi». Šādi patvaļīgi terminu grozījumi ir visai nevēlami. Jādomā, ka autori ļoti steigušies un, tulkojot no krievu valodas vārdus «*высоковольный*» un «*электронепередача*», nav ieskatījušies ne tikai attiecīgajās terminu vārdnīcās, bet pat populārajā Krievu-latviešu divsējumu vārdnīcā (LVI, R., 1959).

¹ Sīkāk par principiem, pēc kādiem veidojami zinātniski termini, var izlasīt rakstā «Latviešu valodas tehnisko zinātņu terminoloģijas veidošanas jautājumi». LPSR ZA Vēstis, 1966, Nr. 4.

kur *высоковольтный* pareizi tulkots kā *augstsprieguma-* (I, 256. lpp.) un *электронпередача* kā *elektrības pārvadīšana* vai *pārvade* (II, 1041. lpp.), jo elektrību taču «vada»(!). Tāpat, acīm redzot, krievu valodas ietekmē *slāpekļa savienojumu* vietā lasām par «azot-savienojumiem», lai gan latviešu valodas ķīmijas terminoloģijā attiecīgo ķīmisko elementu sauc par «slāpekli».

Ideāli būtu, ja visās nozarēs termini būtu publicēti atsevišķos sarakstos un terminu lietotāji šos sarakstus pēc vajadzības varētu izmantot. Taču reāli tas nav iespējams, jo nepārtraukti attīstās pašas zinātņu nozares, kā arī šo nozaru jēdzieni, un tādējādi nepārtrauktām maiņām pakļauta arī zinātniskā terminoloģija. Publicētie terminu saraksti neaptver visas daudzveidīgās mūsdienu zinātņu nozares, tāpēc bieži vien atkal un atkal rodas vajadzība veidot jaunus terminus vai pārskatīt līdzšinējos, kas sakarā ar jēdzienu attīstību vairs neatbilst apzīmējamam jēdzienam. Tā, piemēram, ķīmijā savā laikā tika radīti termini *bromkālijs*, *bromkalcijs*, *hlorkālijs* u. tml. Taču, pamatīgāk izpētot attiecīgo elementu savienojumus, var konstatēt, ka šo savienojumu nosaukumi īsti neatspoguļo elementu kārtību savienojumos. Tālab pēc ķīmijas speciālistu atzinumiem vairāk ieteicami, precīzāki ir termini *kālija bromīds*, *kalcijs bromīds*, *kālija hlorīds* u. tml.

Terminu veidošanā ir svarīgi ņemt vērā iepriekšminētās pareiza termina darināšanas prasības, kā arī zināt konkrētos mūsdienu latviešu valodas terminu veidošanas paņēmienus.

Terminoloģijā, tāpat kā vispārlietojamā valodā, jauni nosaukumi tiek darināti galvenokārt uz pašreizējo valodas vārdu bāzes, izmantojot produktīvos vārdu darināšanas līdzekļus un paņēmienus. Galvenie terminu

veidošanas paņēmieni ir šādi: vārda nozīmes maiņa, afiksācija un salikteņu vai vārdkopu veidošana. Bez tam vēl terminu veidošanā svarīga loma ir aizguvumiem no citām valodām, sevišķi internacionālismiem, bet šis jautājums apcerams īpaši. Šajā rakstā aplūkoti tikai aktuālākie minēto četru terminu veidošanas paņēmieni gadījumi, kas varētu noderēt par paraugu terminu veidotājiem vai lietotājiem. Ilustratīvais materiāls raksta vajadzībām pamatos ņemts no publicētajām vārdnīcām — «Fizikas terminu vārdnīca, 5» (LVI, R., 1964), «Terminoloģiskā vārdnīca, 2» (LPSR ZAI, R., 1959), «Terminoloģiskā vārdnīca, 1» (LPSR ZAI, R., 1958), kā arī no LPSR ZA Terminoloģijas komisijas biļeteniem, kas publicēti LPSR ZA Vēstis 1949.—1967. g.

1. Vārda nozīmes maiņas rezultātā par terminu kļūst vispārlietojamās valodas (vai citas zinātnes nozares terminoloģijas) vārds. Vispārlietojamā vārda nozīme noteiktā terminoloģijas sistēmā vai nu tiek precizēta, iegūstot noteiktākas apzīmējamā jēdziena robežas, piemēram, ar *gaismu* vispārlietojamā valodā apzīmē parādību, kas dod iespēju saredzēt apkārtējo pasauli, turpretī fizikā *gaisma* tiek definēta noteiktāk — kā «fotonu plūsma» un kā «elektromagnētiskie viļņi», vai arī sašaurinās, paplašinās vai kā citādi mainās, piemēram, vispārlietojamā valodā *skaitītājs* ir vispār «tas, kas skaita», bet matemātikā termina *skaitītājs* nozīme ir šaurāka: tas apzīmē «skaitli, kas rāda attiecīgo daļu skaitu», t. i., kas «skaita daļas».

Vispildgtāk vārda nozīmes maiņu ilustrē pārnesums pēc ārējās analogijas. Vārda nozīmes pārnesums pēc ārējās analogijas var notikt, ja viens objekts (jaunais, nosaucamais) kaut kādā veidā atgādina citu

(vecu, pazīstamo), kam vispārlietojamā valodā jau dots kāds apzīmējums, piemēram, par *mēli* apavrūpniecībā sauc zābaka, botes un tamlīdzīgu apavu griezuma aizsegu (piemēram, *atlokāmā mēle*), kas pēc formas un daļēji arī novietojuma atgādina kādas būtnes orgānu — *mēli*. Ar *tērp*, *ietērp* parastajā izpratnē saprot drēbes. Hidromeliorācijas terminoloģijā ar terminu *ietērps* apzīmē augāju, kas noklāj («ietērpj») kādu teritoriju (piemēram, *nogāzes ietērps*). Šeit nozīmes pārnesums ir sakarā ar novietojuma un funkcijas analogiju. Daudzi no šādiem terminiem plaši lietoti praksē un uzskatāmi par derīgiem, piemēram, *galva* (*knieides galva*), *pleci* (*sviras pleci*). Tomēr zinātnisko terminoloģiju nav ieteicams pārblīvēt ar aizguvumiem pēc ārējās analogijas, sevišķi tad, ja šādi vispārlietojami vārdi attiecas uz dzīvnieku pasauli. Tā, piemēram, veidojumu dažādu tehnisku ķermeņu (piemēram, vārpstas) gala daļā daži speciālisti sauc par *asteni*, taču labāk izraudzīties terminu *galenis* vai, runājot par vārpstu, — *vārpstas gals* vai tml. Zinātniskajā terminoloģijā īsti neiederas arī tāds apavrūpniecības termins kā *zoles līpa*. Šādi termini rada lieku emocionalitāti un nevēlamas asociācijas, tāpēc no šādu jaunu terminu ieviešanas jāvairās.

2. Viens no produktīvākajiem mūsdienu zinātnisko terminu darināšanas paņēmieniem ir afiksācija, t. i., dažādu piedēkļu, priedēkļu vai sufiksālo galotņu pievienošana vārdu darināšanas celmam. Ar šo paņēmieni tiek veidoti īsi termini noteiktās nozīmēs, tā, piemēram, ar piedēkli *-tāj-* tiek darināti rīku, ierīču, aparātu, mašīnu un tamlīdzīgu priekšmetu nosaukumi: *smidzinātājs*, *skaitītājs*, *tīrītājs*, *mēritājs*, *nostādinātājs*, *sildītājs*, *bidītājs*, *laistītājs* u. c.

No piedēkļiem visproduktīvākie ir piedēkļi *-šana* un *-um-*, jo katrā zinātnes nozarē nepieciešams nosaukt dažādas darbības un procesus un to rezultātus, piemēram, *caurumošana*, *drupināšana*, *ekranējums*, *krāvums*, *griezums*. Ar šiem piedēkļiem respektīvi izskaņām *-šana* (*-šanās*) un *-ums* var darināt lietvārdus no visdažādākajiem darbības vārdiem. Ja darbības vārds ir nominālas cilmes, tad viss darināšanas process notiek pēc šāda modeļa: lietvārds — darbības vārds — deverbāls lietvārds ar *-šana* (*-šanās*) vai *-ums*, piemēram, *ēvele* — *ēvelēt* — *ēvelēšana*, *virpa* — *virpot* — *virpošana*. Mūsdienās nereti lietvārdus ar izskaņu *-šana* (*-šanās*) vai *-ums* darina tieši no lietvārda, piemēram, *kurmīš* — *kurmošana*, *tapiņa* — *tapiņošana*, bet atbilstošie darbības vārdi *kurmot*, *tapiņot* paliek kā potenciāli starposmi.

Lai gan atvasinājumi ar izskaņām *-šana* (*-šanās*) un *-ums* arvien pieaug, pēdējā laikā, īpaši zinātniskajā terminoloģijā, diezgan bieži šos atvasinājumus, sevišķi atvasinājumus ar *-šana* (*-šanās*), aizstāj atvasinājumi ar sufiksālo galotni *-e*, piemēram, *ritēšana* — *rite*, *berzēšanās* — *berze*, *slidēšana* — *slīde*, *nedegšana* — *nededze*, *izklienāšana* — *izklienāde*, *aizturēšana* — *aizture*. Agrāk liela daļa atvasinājumu ar sufiksālo galotni *-e* bija sastopami tikai kā priedēkļvārdi vai salikteņi: *nobīde*, *novirze*, *caurtece*, *centrbēdze*, *lēnplūde*, *ūdensdzese* u. tml., turpretī mūsdienās tie lietojami arī kā viensaknes bezpriedēkļa vārdi: *bīde*, *virze*, *tece*, *bēdze*, *plūde*, *dzese* u. tml.

Atvasinājumi ar izskaņu *-šana* (*-šanās*) plaši sastopami vispārlietojamā valodā, bet atvasinājumi ar sufiksālo galotni *-e* vairāk raksturīgi tieši terminoloģiskajai leksikai. Tas izskaidrojams ar to, ka atvasinājumiem ar

-e piemīt lielāks vispārinājums: tie nosauc procesu kopumā kā noteiktu vienotu veselumu un tāpēc ir node-riģi terminoloģijai. Turklāt atvasinājumi ar -e ir īsāki un līdz ar to ērtāk izmantojami, piemēram, kā vārdkop-terminu komponenti (vārdkoptermins ir termins, kas iz-tekts ar vārdkopu): *dabiskas dzeses transformators, griezes kustība, vītnes kāpe, krites sienīņa, teces kritis-kais stāvoklis, vēdes kanāls, virzes kustība*.

Taču būtu aplam domāt, ka terminoloģiskajā leksikā visu procesu nosaukumi ar -šana (-šanās) būtu aizstā-jami ar atvasinājumiem, kas beidzas ar -e. Tas ne vien-mēr ir iespējams un vienmēr nav arī nepieciešams. To pierāda mūsdienu tehnisko zinātņu terminoloģija, kur ir daudz procesu nosaukumu un kur atvasinājumu ar -šana (-šanās) ir apmēram 3,5 reizes vairāk nekā atvasinā-jumu ar -e.

Atvasinājumiem ar izskaņu -šana (-šanās) priekšroka dodama, pirmkārt, tais gadījumos, kad jānosauc process tā aktīvajā norisē, nevis process kā vienots veselums, piemēram, *griešanās* — tieši pati kustības norise, bet *grieze (griezes kustība)* — viss griešanās process ko-pumā, tāpat *krišana* — *krite (krites sienīņa)*, *tecēšana* — *tece (teces kritiskais stāvoklis)*.

Otrkārt, atvasinājumi ar -šana (-šanās) paturami tad, ja atvasinājumi ar -e nemaz nav iespējami. Šeit izšķi-rami četri galvenie gadījumi.

a) Atvasinājumus ar -e nevar darināt no tādiem dar-bības vārdiem, kuru pamatā ir vai nu lietvārds, piemē-ram, *caurums* — *caurumot*, *liesma* — *liesmot*, *lieta* — *lietot*, vai īpašības vārds, piemēram, *ass* — *asināt*, *labs* — *labot*, *labināt*, *mitrs* — *mitrināt*, vai vietniek-vārds, piemēram, *savs* — *atsavināt*.

b) Procesu nosaukumi ar *-e* nav parasti blakus citvalodu cilmes darbības vārdiem — tādiem kā *oksidēt, hromēt, normēt*.

c) Atvasinājumus ar *-e* nedarina no tādiem pirmatnīgiem darbības vārdiem, kam sakne beidzas ar patskani vai divskani un pagātnes celms — ar līdzskani *j* vai arī pati sakne beidzas ar līdzskani *j*, piemēram, *klāt — klāju, krāt — krāju, vīt — viju, iet — gāju, liet — lēju; sijāt* (jo līdzskanīm *j* parasti seko galotnes *-a* vai *-s: klājs, sleja, vija*).

d) Ar *-e* atvasināto darbības nosaukumu darināšanai par šķērslī dažkārt ir vēl tas, ka valodā jau ir attiecīgs atvasinājums ar *-e*, tikai ar citu nozīmi, piemēram, *kost — bet kode*.

Treškārt, atvasinājumiem ar izskaņu *-šana (-šanās)* ir zināmas priekšrocības vēl tādos gadījumos, kad jāšķir tiešais process no atgriezeniskā, piemēram, *griešana — griešanās, spiešana — spiešanās, berzēšana — berzēšanās*. Atbilstošie atvasinājumi ar *-e* (*grieze, spiede, berze*) skaidri neizsaka atgriezenisko vai neatgriezenisko procesa veidu un paturami tad, ja nav īpašas vajadzības šķirt tiešo un atgriezenisko nozīmi.

Ceturtkārt, izskaņa *-šana (-šanās)* tiek pievienota darbības vārda celma formai, līdz ar to atvasinājumā saglabājas tās niānses, ko piešķir attiecīgais darbības vārda piedēklis, piemēram, *sēdēt — sēdēšana, sēdināt — sēdināšana, tvaikot — tvaikošana, tvaicēt — tvaicēšana*. Turpretī atvasinājumos ar *-e* (*sēde, tvaice* resp. *iztvaice, pārtvaice* vai tml.), ko parasti pievieno darbības vārda saknei, šī nozīmes atšķirība nav atspoguļota.

Visbeidzot, ar izskaņām *-šana (-šanās)* un *-ums* labi

nošķirama procesa nozīme no rezultāta nozīmes: *griešana* — *griezums*, *dzēsšana* — *dzēsējums*, bet atvasinājumos ar *-e* (*grieze*, *dzese*) šo nozīmju atšķirība nepārādās.

Minētās nozīmju atšķirības atvasinājumiem ar izskaņām *-šana* (*-šanās*), *-ums* un sufiksālo galotni *-e* ir svarīgi ņemt vērā terminu darināšanas praksē, lai veidotu skaidru, nepārprotamu terminoloģiju.

Terminu darināšanā izmantojamo piedēkļu ir daudz. Par visiem tiem nav iespējams pastāstīt. Dažus vārdus būtu lietderīgi piebilst vēl tikai par pamazinājuma piedēkļiem *-in-* un *-it-*, ar kuriem darina arī terminus: *augšīņa*, *grieztaviņa*, *spailīte* u. c. Pamazinājumiem vārdiem raksturīga zināma emocionāla nokrāsa, bet zinātniskajiem terminiem jābūt bez emocionāla rakstura, tādēļ zinātniskajā terminoloģijā šādi atvasinājumi nav sevišķi vēlami. Gan lielāku, gan mazāku objektu nosaukumos parasti iztiek bez pamazinājuma formām, piemēram, *ritenis* — gan lielāks, gan mazāks, *vārpsta* — gan lielāka, gan mazāka, tāpat arī *cilindrs*, *sakne* (botānikā). Tomēr atsevišķos gadījumos, kad objekts vienmēr ir ļoti mazs un šis mazais apjoms īpaši uzsverams, pieļaujamas arī pamazinājuma formas, piemēram, *koka tapiņa* (pazolēm), *apavu siksnīņa*, *monomolekulārās kārtiņas*, *plāksnīte* (fizikā).

Afiksācijā ietilpst arī vārdu atvasināšana ar piedēkļiem. No pareizu terminu darināšanas viedokļa te svarīgi divi jautājumi, respektīvi, te sastopamas divu veidu kļūdas:

a) pareizs piedēklis — vai nu kādas sakarvalodas ietekmē, vai citu iemeslu dēļ — tiek aizstāts ar citu, nepareizi lietotu piedēkli, piemēram, *izremontēt* un *noregulēt* vietā — atvasinājumi ar piedēkli *at-*;

b) tiek lietots priedēklis tādos gadījumos, kad tas ir pilnīgi lieks, piemēram, atvasinājuma *sagatavošana* vietā kontekstā *zivju ēdienu sagatavošanas receptūra* (laikrakstā «Komunisma Ceļš», 1968. g. 13. apr. numurā) pilnīgi pietiktu ar bezpriedēkļa formu *gatavošana*, jo receptes parasti izstrādā tādēļ, lai paskaidrotu, kā gatavot ēdienu, un nav īpašas vajadzības uzsvērt gatavošanas procesa pabeigtību.

Neapdomāts priedēkļvārda lietojums var radīt pat kuriozus gadījumus, piemēram, jau iepriekšminētajā laikrakstā lasām par *nepilngadīgo bezuzraudzības komisiju*. Rodas jautājums: vai attiecīgā komisija ir «bez uzraudzības», vai arī tā ir komisija, kas «neuzrauga» nepilngadīgos?

Tā kā, neraugoties uz atsevišķām kļūdām, priedēkļu lietojums praksē tomēr ir pareizs un tā kā par abiem minētajiem jautājumiem (nepareizu priedēkļu lietošanu un priedēkļu lietošanu nevietā) publicēts raksts «Bez-priedēkļa vārda un priedēkļvārda izvēle terminos» (Latviešu valodas kultūras jautājumi. R., 1966), pašreizējā rakstā priedēkļformas sīkāk nav analizētas.

3. Ļoti izplatīts terminu veidošanas paņēmieni ir salikteņu jeb salikteņterminu darināšana. Salikteņterminos samērā isā formā var ietvert plašu saturu, un tie labi iekļaujas noteiktā terminu sistēmā, jo vienā vārdā parasti apvienots gan virsjēdziens, gan apakšjēdziens, piemēram, *blivslēgs* ir slēgu veids (virsjēdziens), *bliv-* ir šī slēgu veida konkrētais raksturojums (pakārtotā jeb apakšjēdziena pazīme), *āķilens* ir īlens (virsjēdziens), kam *āķa* forma (apakšjēdziens), tāpat *atspersvari* — svāri, kas balstās uz atspēru darbību.

Jauni salikņtermini rodas nevis nejauši, bet pēc tām likumbām, kas ir vispār latviešu valodā, un pēc tiem paraugiem, kādi ir vispārlietojamā valodā.

Laika gaitā vispārīgās likumības var mainīties, piemēram, ja agrāk salikņņa komponenti parasti bija vienas un tās pašas cilmes (vai nu tikai latviešu, vai tikai kādas citas valodas vārdi vai vārdu daļas) — un tādu ir daudz arī vēl tagad (*pakāpiengriezums, lielgabalarbis; automobilis, fotolaboratorija*) — tad mūsdienās atsevišķu komponentu cilme vairs nav par šķērsli salikņņa darināšanai, piemēram, *siltumkapacitāte, trieciēnionizācija, frēzētājgalva, cirkonskābe, puselements*. Sādi salikņņi plaši sastopami gan zinātniskajās grāmatās, gan periodisko izdevumu tekstos.

Mūsdienās tiek veidots daudz jaunu salikņņterminu gan no dažādām vārdkopām, gan pēc valodā esošajiem produktīvajiem modeļiem. Salikņņterminu veidošanās istais ceļš katrā gadījumā nemaz nav nosakāms, jo salikņņi ne katrreiz ietilpst visi attiecīgās vārdkopas komponenti (elidēts parasti tiek kāds no vārdkopas vīdējiem komponentiem), piemēram, *hipoidēļa* — hipoidālo pārvadu eļļa, *rindmotors* — motors ar rindā sastādītiem cilindriem, *litrsvars* — svars uz vienu litru, *nodokļjauda* — motora jauda, pēc kuras aprēķina mašīnas nodokli. Tieši salikņņterminu īsā, koncentrētā izteiksme ir sevišķi noderīga zinātniskajā terminoloģijā.

Taču arī salikņņtermini var būt gan īsāki, gan garāki. Raksturīga mūsdienu tendence ir veidot pēc iespējas īsākus salikņņus, tāpēc pie šī jautājuma jāpakāvējas sīkāk. Minētā tendence vērojama vairākās valodās. Tā, piemēram, angļu valodā sevišķi produktīvi ir tā saucamie saīsinājuma salikņņi: *paratroops* — no *parachute*

troops, transistor — transfer resistor, radar — radio detecting and ranging. Īsinājumi ir arī plaši pazīstamie internacionālie termini *diode, triode, tetrode* utt., kas nozīmē attiecīgi «divu», «triju» utt. «elektrodu lampa». Arī latviešu valodā sastopami saīsinājuma salikteni (*diode, triode, tranzistors, radars*), taču tie pārņemti no citām valodām kā atsevišķi nosaukumi.

Īsas formas salikteņus latviešu valodā iegūst, pirmajā komponentā ņemot kāda vārda saknes formu. Ļoti bieži par salikteņtermina pirmo komponentu ir īpašības vārda saknes forma, piemēram, *lēnplūde, straujplūde, blīvslēgs, tālskatis, gludveseris, ilgdarbināšana, dziļvilksana*.

Pie īsajiem salikteņiem pieskaitāmi arī salikteņtermini ar darbības vārda saknes² vai bezpiedēkļa celma formu pirmajā komponentā — tādi kā *skrejtelpa, saistviela, degviela, dzenskrūve, pārlaidšuve, sajūgbūve*. Vēl nesen domāja, ka darbības vārdam nav sevišķas tendences saplūst ar lietvārdu saliktenī³ un ka galvenā darbības vārda forma, kas sastopama salikteņos, ir ciešāmās kārtas tagadnes lokāmais divdabis (*ēdamkarote, rakstāmgalds*).

Jaunākā laika tehnisko zinātņu terminu materiālā salikteņterminu ar darbības vārda formu un visbiežāk tieši ar saknes vai bezpiedēkļa celma formu pirmajā komponentā (*lidmašīna, krājkamera, skrejdzirnas*,

² Par darbības vārda saknes formu rakstā runāts no mūsdienu viedokļa, nevis vēsturiskā skatījumā, tāpēc par saknes formām atzītas arī tādas formas kā *dzen-, krāj-, saist-*, kas faktiski ir darbības vārdu tagadnes celma formas.

³ Sk. arī «Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika». I. R., 1959, 206. lpp.

mirdzspīdēšana, aizsargredeles) ir tikai nedaudz mazāk par salikteņterminiem ar īpašības vārda formu pirmajā komponentā, kas atzīti par produktīviem.⁴

Ilustrācijai daži statistikas dati: no ekscerpētajiem 1650 tehnisko zinātņu salikteņterminiem 250 ir ar darbības vārda formu pirmajā komponentā (1/6—1/7), 280 ar īpašības vārdu pirmajā komponentā (mazāk par 1/6 no salikteņterminu kopskaita). No 250 salikteņterminiem ar darbības vārda formu pirmajā komponentā 225 ir ar darbības vārda saknes vai bezpiedēkļa celma formu.

Darbības vārda saknes vai bezpiedēkļa celma formas ieviešanās latviešu valodā skaidrota jau «Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā»⁵: pirmkārt, šīs formas varēja rasties pēc analogijas ar atbilstošajiem darinājumiem vācu valodā, otrkārt, uz līdzības pamata starp lietvārda bezgalotnes formu un darbības vārda celma formu pirmajā komponentā, jo lielākajai daļai salikteņu pirmajam komponentam atbilst kāds deverbāls lietvārds, piemēram, *balstpunkts* — *balstīt, balsts, aizverspriegums* — *aizvērt, aizvere, aizsargredeles* — *aizsargāt, aizsargs, retāk* — arī īpašības vārds, piemēram, *blivgredzens* — *blivēt, blīve, blīvs, kvēlaizdedze* — *kvēlot, kvēle, kvēls*. Tomēr, kā pareizi norādīts arī «Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā», tas, ka ir atbilstoši lietvārdi (vai īpašības vārdi), neliecina, ka šādu salikteņu pirmais komponents ir lietvārda (vai īpašības vārda) forma, jo tam ir darbības vārda semantika (*ēvelmašina* — nevis «ēveles» mašīna, bet «ēvelējoša»

⁴ Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika, I. R., 1959, 204. lpp.

⁵ Turpat, 206.—207. lpp.

vai «ēvelēšanas» mašīna), turklāt veselai virknei salik-
teņterminu pirmajam komponentam nemaz nav atbilsto-
šas lietvārda bezgalotnes formas, piemēram, *degzīme*,
pildzeme, *spīdspuldze*, *dzenvārpsta*, *šujmašīna*, *krājaka*.
Tātad minētajos salikteņterminos pirmā komponenta
pamatā ir darbības vārda forma.

Darbības vārda saknes vai bezpiedēkļa celma forma
semantiski var aizstāt dažādus garākus verbālus dari-
nājumus, piemēram, ciešamās kārtas tagadnes lokāmā
divdabja formu: *šujammašīna* — *šujmašīna*, *dzenamā*
skrūve — *dzenskrūve*, darāmās kārtas tagadnes lokāmā
divdabja formu: *degošā viela* — *degviela*, deverbālus
lietvārdus ar izskaņām *-(t)ājs*, *-(t)āja*, *-ējs*, *-ēja*, *-šana*,
retāk — ar *-iens*, *-ums*: *aizsargātājredeles* — *aizsarg-*
redeles, *lodēšanas deglis* — *loddeglis*, *spiediena vads* —
spiedvads, *deguma zīme* — *degzīme*. Pēdējā laikā daži
darinājumi radušies blakus deverbālajiem lietvārdiem
ar sufiksālajām galotnēm *-a* un *-e*: *izejas darbs* — *izej-*
darbs, *krites gultne* — *kritgultne*.

Salikteņterminos ar darbības vārda saknes vai bez-
piedēkļa celma formu, tāpat kā citos lietvārda salikte-
ņos, starp komponentiem galvenā ir atributīvā attieks-
me, kurai izšķiramas dažādas nozīmes nianšes jeb
pakārtotas nozīmes.

Ja salikteņtermina neatkarīgais komponents ir priekš-
meta vai priekšmetiska nojēguma apzīmējums, tas pa-
rasti nosauc pirmajā komponentā ietvertās darbības
s u b j e k t u, t. i., vai nu tiešo šīs darbības veicēju, pie-
mēram, *kvēlspirāle* — spirāle, kas kvēlo, tāpat *deggāze*,
slīdgultnis, vai tādu darbības veicēju, kas reizē nodar-
par cilvēka darba rīku vai līdzekli, piemēram, *balsti-*
iekārta — kura vai ar kuru balsta, tāpat *lodāmurs*, *jūg-*
kāsis, *mērinstruments*.

Otrajam komponentam var būt arī tiešā vai netiešā objekta nozīme. Tiešā objekta nozīme ir tādām otrajam komponentam, kas nosauc priekšmetu vai parādību, uz kuru tieši vērsta pirmajā komponentā ietvertā darbība, piemēram, *bīdmērs* — mērs, ko bīda, tāpat *gremdvirzulis*, *piekarbalstenis*. Netiešā objekta nozīme ir tādām otrajam komponentam, kurš nosauc priekšmetu, kas ir nepieciešams elements ar pirmo komponentu apzīmētās darbības vai procesa realizēšanā, piemēram, *lodūdens* — ūdens, ko lieto lodējot, tāpat *loddeglis*, *veidsmiltis*, *slogdakša*. Daži netiešo objektu nosaukumi ietver arī pirmā komponenta darbības vai procesa rezultāta niansi, piemēram, *degzīme* — zīme, kas radusies degšanas rezultātā, līdzīgi arī *mērskaitlis*, *pārlaidšuve* u. c.

Atsevišķos gadījumos saliktertermina otrais komponents nosauc pirmajā komponentā ietvertās darbības vietu vai laiku, piemēram, *būvbedre* — bedre, kur būvē, *veidkaste* — kaste, kur veido, *ieskrejlaiks* — laiks, kad ieskrienas, uzņem ātrumu.

Ja saliktertermina neatkarīgais komponents ir procesa nosaukums, pirmā komponenta darbības vārda forma tuvāk raksturo procesa veidu vai pavadapstākli, piemēram, *veidfrēzēšana* — frēzēšana veidojot, frēzēšana ar veidošanu, līdzīgi arī *veidspiešana*, *kvēlaizdedze*, *mijindukcija* u. c.

Kā rāda nozīmju analīzē, salikterterminos ar saknes formu pirmajā komponentā īsā un ērti lietojamā formā var ietvert dažādas nozīmes, tomēr šādu salikterterteru veidošanā jābūt uzmanīgam. Jāraugās, vai, cenšoties pēc iespējami īsākas formas, netiek kroplots saturs. Tā, piemēram, divdabja forma *ceļam-* tādus salikterterminos

kā *ceļamietais*, *ceļamkrāns* nav aizstājama ar saknes formu *ceļ-*, jo šī saknes forma sakrīt ar lietvārda *ceļš* bezgalotnes formu un var radīt pārpratumus. Tāpat nav ieteicams termins *slīpmašīna*, jo ar to var apzīmēt ne tikai «slīpējamo» mašīnu, bet arī tādu mašīnu, kura ir «slīpa», kura novietota «slīpi» vai kuras darbība noris «slīpā virzienā».

Saknes formai salikteņterminu pirmajā komponentā par šķērsli var būt arī tas, ka morfēmu sadurā rodas grūti izrunājama vai nedaiļskanīga skaņu kopa, tāpēc, piemēram, labāks ir salikteņtermins *ziežamzīmulis*, nevis *ziežzīmulis* (ar *-žz-*), lai gan ir *ziežvārsts*, *ziežtrauks*.

Veidojot latviskas cilmes īsas formas salikteņterminus, latviešu valodas pratējs parasti apzinās, kuros gadījumos īsā forma nerada pārpratumus un kuros gadījumos labāk izvēlēties garāko formu. Grūtāk ir ar citvalodu cilmes salikteņu pirmajiem komponentiem. Te īsu formu izvēlē nereti pārspilē. Tā, piemēram, latviešu valodā ir saliktenis *veterinārārsts*, taču dažos reģionu laikrakstos lasām par *vetārstiem*. Šis īsās formas saliktenis ir pilnīgi nepareizs un nepieņemams, jo var radīt pārpratumus. Runa ir par šī salikteņa pirmo komponentu *vet-*, kas lietots garākas formas *veterinār-* vietā un kam pamatā ir latīņu cilmes vārds *veterinaria*. Kādēļ nedrīkst reducēt šo vārda daļu uz trim burtiem «vet»? Galvenokārt tādēļ, ka vārda daļa *vet* — sastopama arī vairākos citos citvalodu cilmes vārdos: *veterāns* (no latīņu *vetus* — «vecs»), *veto* (no latīņu *vetitum* — «aizliegtais»). Bez tam latīņu valodā ir vēl vārdi *veteraria* («veca vīna krājums»), *veterator* («vecs praktiķis, lietpratējs»), *veternus* («miegainība»), kam piemīt potenciālas iespējas kādreiz ienākt arī latviešu valodā,

piemēram, *veternus* («miegainība») var noderēt medicīnas zinātnē. Tātad *vet-* ir vairāku dažādas nozīmes vārdu forma, tāpēc pārprotama.

Līdztekus saliktein terminiem ar saknes formu ļoti produktīvi ir saliktein termini ar darītājbārda formu pirmajā komponentā, sevišķi tehnisko zinātņu terminoloģijā, piemēram, *apgriezējmašīna*, *atstarotājrežģis*, *atsviedējgredzens*, *caurdūrējštance*, *cēlējspēks*, *dalītājalgalva*, *dūrējgrieznis*, *dzinējspēks*, *jaucējlampa*. Vispārlietojamā valodā šādu salikteinu nav sevišķi daudz, jo to vietā parasti ir attiecīgas vārdkopas ar darītājbārdu apzīmētāja funkcijā vai darītājbārdi vieni paši, piemēram, *dziedātāja meitene* vai *dziedātāja*. Taču terminoloģijā nostiprinājusies likumība, ka darītājbārdi, kas raksturo apzīmējamo objektu no tā izpildāmo funkciju viedokļa, saplūst ar šī objekta nosaukumu saliktein: *līdzņēmējripa* — *ripa*, kas «ņem līdzī», *uzsūcējfiltrs* — *filtrs*, kas *uzsūc*, *sekotājsistēma* — *sistēma*, kas *seko*. Šāda likumība izveidojusies tādēļ, ka terminoloģijā ir nepieciešams nošķirt tādus darītājbārdus, kas raksturo objektu pēc tā funkcijām, no tādiem darītājbārdiem, kas ir atsevišķu rīku, ierīču un tamlīdzīgu priekšmetu nosaukumi. Darītājbārdi, kas apzīmē atsevišķus rīkus vai to detaļas, ar apzīmējamo vārdu parasti veido vārdkopu, piemēram, *smidzinātāja plāksnīte* — *plāksnīte*, kas ir *smidzinātājam*, *nevis plāksnīte*, kas *smidzina*, tāpat *smidzinātāja urbums* — *urbums*, kas ir *smidzinātājā*, *nevis urbums*, kas *smidzina*.

Pamatojoties uz minēto likumību, dažādas nozīmes terminus var darināt no vieniem un tiem pašiem elementiem, attiecīgi izvēloties vai nu salikteinterminu, vai vārdkopterminu, piemēram, *laistītājspārns* — *spārns*, kurš *laista* vai ar kura palīdzību *laista*, bet *laistītāja*

spārns — noteiktas ierīces («laistītāja») detaļa («spārns»).

Aplūkotie salikteņtermini ar saknes vai bezpiedēkļa celma formu un darītālvārda formu pirmajā komponentā ir vieni no visraksturīgākajiem mūsdienu zinātniskās terminoloģijas salikteņterminu veidiem.

4. Lai gan vienvārda termini ir ļoti daudzveidīgi gan pēc morfoloģiskās struktūras, gan pēc tajos ietvertajām nozīmēm, tomēr zinātniskajā terminoloģijā ar tiem vien nepietiek un ir nepieciešams vēl viens terminu veidošanas paņēmiens — vārdkopterminu veidošana.

Katrā terminu sistēmā lielākā daļa terminu ir vārdkoptermini, jo vārdkopas var veidot visdažādākie vārdi dažādās formās, arī semantiskā ziņā vārdkopas ir ļoti bagātas. Tā kā vieni un tie paši vārdi var veidot gan vārdkopas, gan salikteņus, terminoloģijā šo izteiksmes dažādību izmanto atšķirīgu nozīmju izteikšanai.

Jautājums par nozīmes atšķirību starp vārdkopām un atbilstošajiem salikteņiem ir ļoti svarīgs arī no prakses viedokļa, tāpēc tam vārdkopterminu aplūkojumā pievērsta galvenā uzmanība. Par vienu salikteņterminu un vārdkopterminu tipu — ar darītālvārda formu neatkarīgajā komponentā — runāts jau iepriekš, un raksturotas arī abu veidu semantiskās atšķirības. Tā kā gan vārdkopterminu, gan salikteņterminu skaitā visvairāk ir darinājumu ar lietvārda ģenitīva formu atkarīgajā komponentā, šo formu semantiskajai analīzei un salīdzinājumam ir sevišķa nozīme.

Gan vārdkopterminos, gan salikteņterminos ar atkarīgo ģenitīvu var ietvert vienu un to pašu nozīmi. Tā kā zinātniskajā terminoloģijā jātiecas pēc izteiksmes nepārprotamības un vienveidības viena un tā

paša jēdziena nosaukšanā, praktiskajā terminu veidošanā vērojama apzināta pieeja nozīmju norobežošanā. Noteiktās nozīmēs palaikam pārsvaru gūst viens no abiem saliktu terminu darināšanas paņēmieniem. Šajā sakarībā turpmāk konkrēti aplūkotas atsevišķas nozīmes, kas ietvertas salikto terminos un vārdkopterminos ar atkarīgo lietvārda ģenitīvu.

a) Ja salikta termina⁶ neatkarīgais komponents ir deverbāls lietvārds — darbības norises vai rezultāta nosaukums ar *-šana, -ums, -iens, -(āc)ija, -e, -a* u. c., atkarīgais komponents nosauc vai nu neatkarīgajā komponentā ietvertās darbības subjektu, t. i., darbības darītāju, veicēju, vai šīs darbības objektu, t. i., priekšmetu, uz kuru kā uz objektu attiecas neatkarīgajā komponentā ietvertā norise vai rezultāts. Gan subjekta, gan objekta nozīme parasti ietverta vārdkopterminos, piemēram, subjekta nozīme: *kodola plīšana* — kodols plīst, *ādas slāņošanās* — āda slāņojas, tāpat *būves sēšanās, akas devums, ūdens lēciens, ātrumu cirkulācija, elektronu plūsma*; objekta nozīme: *siltuma vadišana* — vada siltumu, *ādas stiepšana* — stiepj ādu, tāpat *gultņa liešana, detaļas rasējums, plūsmas šķēlums, gaismas izkliede*.

Retāk sastopami salikto termini ar subjekta vai objekta attieksmēm starp komponentiem. Sevišķi maz ir salikto terminu ar subjekta attieksmi: *kāpurēda* — vieta, ko kāpurs izēdis («kāpurs ēdis»), *ūdenstece* — ūdens tecēšana. Salikto terminu ar objekta attieksmi ir vairāk, piemēram, *ūdensaizvade* — aizvada ūdeni, *ledgriezis* —

⁶ Ar vārdkopu «salikti termini» apzīmēti tādi termini, kas veidoti no diviem vai vairākiem patstāvīgiem vārdiem, t. i., salikto termini un vārdkoptermini.

griež ledu, tāpat *siltumcaurlaidība, ūdensizspaidis, ūdenskrātuve, tēraudlietuve, kravnesība, virzienrādītājs*.

Dažos gadījumos saliktenterminiem ar objekta attieksmi pat dota priekšroka, sevišķi tad, ja neatkarīgajā komponentā ir darinājumi ar sufiksālajām galotnēm *-is* vai *-e*, kuri patstāvīgi ārpus saliktena nemaz netiek lietoti (un tātad attiecīgas vārdkopas nemaz nav iespējamās), piemēram, *līmeņrādis, gāzjaucis, starmetis, skaidlauzis*.

Saliktentermini ir parasti arī tad, ja neatkarīgajā komponentā ir lietvārds *izturība*, bet atkarīgajā komponentā nosaukts objekts, pret ko šī izturība vērstā (šiem saliktenterminiem atbilst prievārdiskas vārdkopas ar *pret*), piemēram, *karstumizturība* — izturība pret karstumu, *nodilumizturība* — izturība pret nodilumu, *ugunsizturība* — izturība pret uguni. Atbilstošajām nominālajām vārdkopām ar atkarīgo ģenitīvu ir cita nozīme, piemēram, *uguns izturība* — izturība, kas piemīt ugunij.

b) Ļoti bieži starp salikta termina komponentiem ir dažādas attieksmes ar kopēju piederības raksturu. Šīs attieksmes vairāk raksturīgas vārdkopterminiem. Atkarīgais komponents nosauc vai nu personu, kam piederīgs ar neatkarīgo komponentu nosauktais objekts, piemēram, *Oma likums, kurpnieka āmurs, piegriezēju galds*, vai vietu, kā arī citu telpisku nojēgumu, kurā radies (vai izgudrots) ar neatkarīgo komponentu nosauktais objekts un kuram līdz ar to piederīgs šis radītais objekts, piemēram, *Leidenes trauks, domnas sārņi, ģeneratora gāze, lauka impulss*. Vārdkoptermina komponenti var nosaukt arī dažādu priekšmetu atsevišķas daļas, kas parasti novietotas blakus un līdz ar to piederīgas viena otrai, piemēram, *kniedes pagalvis, papēžu sliekšnītis, siksnas cilpiņa, atloka odere, ceļa grāvis*.

Vārdkopterminā var ietvert arī kāda objekta piederību vienai vai otrai nozarei vai citam grupējumam, piemēram, *fizikas likums, celtniecības akustika, sārnu metāli*.

Lielā daļā tehnisko zinātņu vārdkopterminu ar piederības attieksmi starp komponentiem neatkarīgais komponents nosauc dažādus mērījamus lielumus, to mērvienības, diagrammas un citus raksturojošus lielumus vai arī mērinstrumentus un mēraparātus, ar kuriem izdara attiecīgos mērījumus. Atkarīgais komponents šādos vārdkopterminos nosauc priekšmetu vai parādību, uz kuru attiecas neatkarīgajā komponentā nosauktie objekti, piemēram, *atoma svars, kodola temperatūra, sprauslas diametrs, ierosmes jauda, lauka kvants, absorbcijas koeficients, gaismas vektors, stāvokļa diagramma*.

Salikten terminos piederības attieksme sastopama ļoti reti, piemēram, *kaplānturbīna, kalējurbis, karaļūdens*, un parasti izsaka no vārdkopas atšķirīgu nozīmi (reizē ar saliktena veidošanu notiek vārda nozīmes maiņa), piemēram, *karaļūdens* ir nevis «karaļa ūdens», bet gan sālsskābes un sērskābes maisījums noteiktās attiecībās, kuru lieto, piemēram, zelta šķīdināšanai.

c) Saliktā terminā var nosaukt arī pazīmi un tās nesēju. Šī nozīme raksturīga vārdkopterminiem. Pazīmes nosaukums parasti ietverts vārdkoptermina neatkarīgajā komponentā, bet atkarīgais komponents ir pazīmes nesēja — gan konkrēta priekšmeta, gan procesa — nosaukums, piemēram, *akumulatora kapacitāte, tvaiku elastība, virpuļu ātrums, atoma valence*. Pazīme var raksturot pazīmes nesēju no dažādiem viedokļiem — pēc kvantitātes, pēc apjoma: *siltuma daudzums, zoba biežums, lēciena garums*, pēc iekšējā sastāva, struktūras: *ķermeņa blīvums, ādas cietums, gaisa mitrums*, pēc

novietojuma veida: *ķīļa slīpums, liknes stāvums*, pēc kvalitātes: *spoles labums, kustības drošība*, pēc kustības rakstura: *kustības ātrums, apstarošanas ilgums*.

d) Ja salikta termina neatkarīgais komponents nosauc kāda priekšmeta daļu, bet atkarīgais komponents pašu priekšmetu jeb veselo, tad tiek veidots vārdkoptermins. Šādos vārdkopterminos visbiežāk ietverti rīku, ierīču, būvju un citu priekšmetu un to detaļu, sastāvdaļu nosaukumi, piemēram, *smidzinātāja plāksnīte, konveijera sile, motora cilindrs, slūžas kamera, žālūzijas plāksnīte*. Vārdkopterminos nosauc arī vielas vai vielas daļiņas un to sastāvdaļas: *gāzes molekula, atoma kodols*, dažādus fizikālus vai matemātiskus lielumus un to sastāvdaļas: *vektora komponente, ātruma komponente*, matemātiskas līnijas un to sastāvdaļas: *taisnes nogrieznis, pieskares nogrieznis*, vienveidīgu elementu kopas un to locekļus: *virknes loceklis, kopas elements* u.c. Vārdkopterminu ar veselā un daļas attieksmi tomēr nav sevišķi daudz, jo parasti veselā un daļas nosaukumi doti kā atsevišķi termini, nesavienojot tos vārdkopās.

Saliktoņtermini ar veselā un daļas attieksmi nav parasti.

e) Līdzīgi termini ar veselā un daļas attieksmi ir tie saliktie termini, kuros veselā nosaukums ietverts neatkarīgajā komponentā, bet atkarīgais komponents ir sastāvdaļas nosaukums. Tie ir termini ar *sastāva* vai *satura* attieksmi starp komponentiem.

Ja neatkarīgais komponents ir rīka, ierīces un līdzīga objekta nosaukums un atkarīgais komponents nosauc šī objekta detaļu, parastāki ir saliktoņtermini, piemēram, *ģeneratoragregāts* — agregāts ar ģeneratoru, *spoguļskāla* — skāla ar spoguļi, līdzīgi arī *spoguļspuldze, rotorsūknis, virzuļsūknis, zobrats, spārnuz-*

grieznis. Atsevišķos gadījumos šī nozīme ir arī vārdkopterminiem, piemēram, *caurulišu radiators, stigas galvanometrs, adatas drosele, rievās drosele*.

Saliktenītermini parastāki arī ķīmisku savienojumu nosaukumos, kuru atkarīgais komponents nosauc vienu no ķīmiskā savienojuma sastāvdaļām, piemēram, *ogļhidrāti, natronkaļķi, borkarbīds, sērogleklis, hlorskābe, ģipšūdens, borūdeņraži*. Reizēm, sevišķi tad, ja neatkarīgais komponents savukārt ir kāda ķīmiska savienojuma nosaukums un dažkārt ir salikts apzīmējums, sastopami arī vārdkoptermini, piemēram, *alumiņija sili-kāts, amoniņa hidroksīds, silīcija dioksīds*.

Ja atkarīgais komponents ir tā saucamais satura ģenitīvs, parastāki ir vārdkoptermini. Neatkarīgais komponents nosauc trauku, tilpni, kura viscaur vai daļēji piepildīta ar vielu, ko apzīmē atkarīgais komponents, piemēram, *gaisa kamera, gāzes tvertne, skābes akumulators, deitērija bumba*. Vārdkoptermina atkarīgais komponents var nosaukt arī dažādus citus sastāvelementus, kas lielākā daudzumā piepilda attiecīgo objektu, piemēram, *jonu apvalks* — sastāv no joniem, *elektronu čaula* — sastāv no elektroniem, tāpat *nuklonu gāze, fotonu gāze, virpuļu ķēde*.

f) Tuvi saliktajiem terminiem ar sastāvu vai satura attieksmi ir tādi termini, kuru atkarīgais komponents nosauc vielu vai materiālu (arī izejmateriālu), no kura veidots ar neatkarīgo komponentu apzīmētais objekts. Šajā nozīmē parastāki ir vārdkoptermini, piemēram, *audekla apavi, azbesta sietiņš, koka dreņa, salmu sega, naftas eļļa, zāļu kūdra*.

g) Ja salikta termina atkarīgais komponents nosauc veidu, parastāki ir saliktenītermini. Šādu saliktenīterminu atkarīgais komponents nosauc objektu, kuru

kopumā vai atsevišķās detaļās atgādina ar neatkarīgo komponentu apzīmētais objekts, kas parasti ir atsevišķa priekšmeta nosaukums. Ļoti bieži tā ir ārēja — formas līdzība, piemēram, *adatsprausla, āķilens, bultskrūve, tapskrūve, spirālkamera, serpentīncaurule*. Minētajiem salikterminiem atbilst vārdkopas ar elementu *-veida* atkarīgajā komponentā: *adatsprausla — adatveida sprausla, āķilens — āķveida ilens*. Atkarīgais komponents var nosaukt veidu arī bez salīdzinājuma ar citiem objektiem, piemēram, *fasonuzgrieznis, miniatūrietvere, spēkiekārtā*.

Vārdkofterminu ar veida attieksmi starp komponentiem nav sevišķi daudz, piemēram, *koronas izlāde, vērpes svārstības*.

h) Tehnisko zinātņu terminoloģijā ir diezgan daudz saliktu terminu, kuru atkarīgais komponents nosauc līdzekli, ar ko veic neatkarīgajā komponentā ietvertu darbību. Šajā nozīmē parastāki ir saliktermini, piemēram, *mašīnveidošana* — veidošana ar mašīnu vai mašīnām, līdzīgi arī *taukmiecēšana, zīmuļrasējums, mezmeliorācija, dzirksteļaidedze, gaidszese, ūdensdzese*. Ja neatkarīgais komponents ir nominālas cilmes, atkarīgais komponents nosauc līdzekli, kas nepieciešams, lai neatkarīgajā komponentā nosauktais objekts varētu darboties, piemēram, *atombumba, gāzturbīna*.

Retumis līdzekļa nozīme var būt arī vārdkoftermina atkarīgajam komponentam, piemēram, *uguns metināšana* — metināšana ar uguni, līdzīgi arī *gāzes metināšana, loka metināšana, gāzes griešana, tušas rasējums*.

i) Samērā bieži nepieciešams nosaukt ierīces, aparātus, arī to detaļas un tamlīdzīgus priekšmetus, raksturojot tos pēc tā, ko attiecīgie priekšmeti izmanto savas darbības pamatā — kādu noteiktu procesa norisi.

kāda noteikta objekta darbību, t. i., pēc darbības principa. Lai gan darbības principa nozīmei ir ciešs sakars ar veida un līdzekļa nozīmi, tomēr tehnisko zinātņu terminoloģijā šī nozīme izdalāma īpaši, jo darbības principam ir liela loma tehnisko objektu nosaukumu darināšanā. Darbības principa nozīme biežāk ietverta vārdkopterminos. Te izšķirami divi gadījumi.

Vārdkoptermina atkarīgais komponents var nosaukt procesu, uz kuru balstās vai kuru izmanto neatkarīgajā komponentā nosauktais objekts savā darbībā. Neatkarīgais komponents parasti ir rīka, ierīces un tamlīdzīga priekšmeta nosaukums, retāk — procesa nosaukums, piemēram, *inerces tīrītājs* — tīrītājs, kas izmanto inerci, t. i., darbojas uz inerces principa pamata, *rotācijas sūknis* — sūknis, kura darbība balstās uz rotāciju, līdzīgi arī *iekšdedzes dzinējs, ātrrites motors, brīvgaitas sajūgs, difūzijas sūknis*.

Darbības principa nozīme ietverta arī tādos vārdkopterminos, kuru atkarīgais komponents nosauc atsevišķu objektu, kurš parasti ietilpst kā darbīgā sastāvdaļa ar neatkarīgo komponentu nosauktajā objektā un uz kura darbību balstās visa neatkarīgajā komponentā nosauktā rīka, ierīces vai tamlīdzīga priekšmeta darbība, piemēram, *atsperu svāri* — svāri, kas savā darbībā balstās uz atsperu darbību, *vītņu ķemme* — ķemme, kas darbojas uz vītnes darbības pamata, līdzīgi arī *kloķa spiedne, skrūves spiedne, kondensatora mikrofons, pentodes pastiprinātājs, sviras veseris, elektronu lampa, jonu pusvadītājs*.

Darbības principa nozīmi var ietvert arī saliktoņterminos. Šādu saliktoņterminu komponenti nosauc objektus, kuriem ir līdzīgs darbības princips, darbības veids, līdzīgas funkcijas. Tātad darbības principa nozīme te

robežojas ar veida nozīmi, piemēram, *enkurbulta* — bulta, kuras funkcija ir līdzīga enkura funkcijai, *gliemežpārvads* — pārvads, kura dzenošais elements darbojas līdzīgi gliemeža kustībai, līdzīgi arī *gliemežfrēze*.

j) Lielā daļā salikto terminu starp komponentiem ir nolūka attieksme. Nolūka nozīme var būt gan vārdkoptermina, gan salikto termina atkarīgajam komponentam.

Vārdkopterminos atkarīgais komponents ir darbības norises vai rezultāta nosaukums. Neatkarīgais komponents nosauc konkrētu priekšmetu — rīku, ierīci vai detaļu —, kas paredzēts ar atkarīgo komponentu nosauktās darbības veikšanai vai nu kā galvenais darbības izpildītājs, vai kā palīglīdzeklis, piemēram, *atbalsta plāksne* — plāksne, kas paredzēta atbalstam, *iedarbināšanas kloķis* — kloķis, kas paredzēts (mašīnas) iedarbināšanai, līdzīgi arī *kompensācijas tinums*, *mazgāšanas iekārta*, *kontakta elements*, *apdares vasks*. Neatkarīgais komponents var nosaukt arī īpašību vai pazīmi, kas paredzēta atkarīgā komponenta nozīmē ietvertās darbības veikšanai, piemēram, *deformācijas enerģija* — enerģija, kas vajadzīga, lai notiktu deformācija, *griešanas piepūle* — piepūle, kas vajadzīga, lai grieztu, līdzīgi arī *griešanas spēks*, *darba spiediens*, *kušanas siltums*, *sacietēšanas temperatūra*.

Retāk nolūka nozīme ir nozares vai darbības sfēras nosaukumam, piemēram, *flotes mazuts*, *aviācijas eļļa*, *lauksaimniecības spēkrati*, *darba apavi*, *rezerves apūdeņojums*.

Salikto terminos ar nolūka attieksmi atkarīgais komponents nosauc to priekšmetu vai darbību, kam paredzēts ar neatkarīgo komponentu nosauktais objekts,

piemēram, *kažokāda* — āda kažokam, *zoļāda* — āda
zolēm, līdzīgi arī *oderāda*, *darbgalds*, *kontrolspuldze*,
signālspuldze.

k) Mazāk izplatīta tehnisko zinātņu saliktajos termi-
nos ir cēloņa nozīme, kas vairāk raksturīga vārd-
kopterminiem. Atkarīgais komponents, kas nosauc cē-
loni, parasti ir kāda procesa apzīmējums, retāk — at-
sevišķa priekšmeta vai parādības nosaukums, piemēram,
berzes pretestība — berze ir pretestības cēlonis, *dali-*
šanās šķembas — dalīšanās rezultātā radušās šķembas,
līdzīgi arī *iztvaikošanas siltums*, *norāvuma līnija*, *sprā-*
dziņa bedre, *vēja nogulumi*, *piena svītras* (ādā), *sāls*
plankumi.

Retumis cēloņa nosaukums ietverts salikto termina
atkarīgajā komponentā, piemēram, *piejaukumizkliede* —
izkliede, ko rada piejaukumi, *spiedienkustība* — spie-
diens ir kustības cēlonis, līdzīgi arī *šķēlumlikne*, *slogo-*
jumpiestrāde, *pātagsvītras*.

1) Viens no salikta termina komponentiem var no-
saukt arī vietu vai laiku. Parastāki šajās nozīmēs
ir vārdkoptermini. Vietas vai laika nozīme var būt gan
vārdkoptermina atkarīgajam, gan neatkarīgajam kom-
ponentam.

Vietas nozīme ir tādām vārdkoptermina kompen-
tam, kas nosauc vietu (vidi), kur atrodas ar otro kom-
ponentu nosauktais priekšmets vai parādība vai kur no-
tiek otrajā komponentā nosauktā darbība vai process,
piemēram, *krasta aka*, *rūpnīcas izmēģinājumi*, *istabas*
temperatūra, *centra leņķis*, *krēslas redze*; *gravitācijas*
lauks, *atstarošanas zona*, *maiņas punkts*.

Laika nozīme ir tādām vārdkoptermina kompen-
tam, kas nosauc kādu laika vienību vai citu ar laiku
saistītu nojēgumu, piemēram, *gada notece*, *ziemas eļļa*,

dienas nobraukums, sabrukšanas laiks, aizdedzes moments.

Salikteņtermini ar vietas un jo sevišķi ar laika nozīmi mazāk izplatīti, piemēram, vietas nozīme ietverta salikteņterminos *laukizmēģinājumi, kodolspēki, viduslinija*, laika nozīme — salikteņterminos *momentkritiskums, sākumstrāva*.

Aplūkotās nozīmes — subjekta, objekta, piederības, pazīmes un tās nesēja, veselā un daļas, sastāva vai satūra, vielas vai materiāla, veida, līdzekļa, darbības principa, nolūka, cēloņa, vietas un laika — ir galvenās nozīmes, kas ietvertas salikteņterminos un vārdkopterminos ar lietvārda ģenitīvu atkarīgajā komponentā. Minētās nozīmes ne vienmēr skaidri norobežojamas cita no citas. Ir daudz robežgadījumu, piemēram, objekta nozīme robežojas ar subjekta nozīmi (*enerģijas izkliede* — enerģiju izkliedē vai enerģija izkliedējas) vai ar nolūka nozīmi (*slogošanas virsma*, ko slogo vai kas paredzēta slogošanai).

Ja kādā nozīmē iespējams veidot gan salikteņterminu, gan vārdkopterminu, tad, pamatojoties uz iepriekšminētajiem konstatējumiem par katra terminu veida izmantošanu atsevišķas nozīmes izteikšanā un ņemot vērā arī nozīmju diferencēšanas nepieciešamību, tiek izraudzīts vairāk atbilstošais termins — salikteņtermins vai vārdkoptermins. Subjekta un objekta, kā arī veselā un daļas nozīmes ietveršanai parasti priekšroka dodama vārdkopterminiem, piemēram, vārdkoptermins *meža meliorācija* nozīmē, ka «meliorē mežu» (objekta nozīme), bet *mežmeliorācija* — ja meliorāciju veic, stādot mežus, izveidojot mežu masīvus (līdzekļa nozīme).

Salikteņterminu vai vārdkopterminu izvēlē sava loma ir arī attiecīgā termina lietojuma biežumam un salikteņa

darināšanas formālajām iespējām: lai nerastos pārgari vārdi vai grūti izrunājamas skaņu kopas. Tā, piemēram, biežā lietojuma dēļ terminam *ūdens sūknis* ar objekta attieksmi starp komponentiem ir tendence kļūt par salikteni.

E. VIMBA

LIETOSIM PAREIZUS BOTĀNISKOS TERMINUS!

Periodikā un arī ikdienas dzīvē bieži jāsastopas ar dažādiem botāniskiem terminiem. Tie ir gan augu nosaukumi, gan arī botānisko jēdzienu apzīmējumi.

Latviešu valodā augu ģinšu nosaukumus lieto daudzskaitlī, piemēram, *āboliņi, lupīnas, vijolītes, gandrenes* u. c. Tāpat kā citās valodās, augu sugas mēdz apzīmēt ar vārdkopām, kam ir divi komponenti. Viens ir ģints nosaukums, bet otrs t. s. sugas epitets, piemēram, *kalnu āboliņš*. Šajā gadījumā *āboliņš* ir ģints nosaukums, bet *kalnu* sugas epitets.

Šos principus ievēro Latvijas PSR ZA Latviešu valodas terminoloģijas komisija, apstiprinot augu latviskos nosaukumus.

Sugu nosaukumos skaitļa ziņā ir daži izņēmumi. Tā labības augu un ogulāju nosaukumi gan tautas valodā, gan oficiālajā terminoloģijā ir daudzskaitlinieki, piemēram: *sējas rudzi, meža zemenes, spradzenes, lācenes* u. c. Kā rāda abi pēdējie nosaukumi, dažos gadījumos sugu apzīmē ar vienu vārdu.

Augu ģintīm, kuru sugas pie mums sastopamas gan savvaļā, gan kultūrā, mēdz būt divi nosaukumi: latviskots latīniskais nosaukums kultivētajām sugām un vietējais latviskais nosaukums savvaļas sugām. Tā,

piemēram, *Anemone L.* ģints nosaukums ir *vizbuli* resp. *anemones*. Dārzos audzētās sugas sauc par anemonēm, piemēram, *Anemone coronaria L.* — par vainaga anemoni, bet savvaļā sastopamo *Anemone nemorosa L.* — par birtzalu vizbuli.

Ar pareiziem augu nosaukumiem un citiem botāniskiem apzīmējumiem var iepazīties 3. terminoloģiskajā vārdnīcā (R., 1960), kā arī daudzajos LPSR ZA Latviešu valodas terminoloģijas komisijas biļetenos (3., 9., 14., 16., 24., 27., 30., 34. u. c.).

Bieži sastopama nepareiza augu šķirņu nosaukumu rakstība. Saskaņā ar starptautiskajiem noteikumiem šķirņu nosaukumi jāraksta oriģinālvalodā un jāliek vienkāršā, piemēram, nevis gladiolu šķirne «Teiku valsts» vai gurķu šķirne «Muromas», bet gan gladiolu šķirne 'Teiku valsts' un gurķu šķirne 'Muromskij'.

Periodikā kļūdas apzīmējumos visvairāk gadās tulkojumos no krievu valodas.

Gandrīz vienmēr krievu vārdu *вод* tulko *veids*, kaut gan bioloģijā — tiklab botānikā, kā arī zooloģijā — tam atbilst tikai *suga*. Tā rakstā «Bīstamās stiebrzāles» (Zvaigzne, 1964, 3) teikts: *Ap simts dažādu to veidu sastopami arī Eiropā.*

Ists piedauzības akmens ir vārds *водоросли*, kas jā-tulko *aļģes*, taču ne *ūdensaugi* vai *ūdenszāles*. *Ūdensaugi* krievu valodā ir *водяные растения*, un ar šo terminu parasti apzīmē ūdenī augošos ziedaugus. Nepareizi ir šādi tulkojumi: *Jūra izsoviež ... milzumu ūdensaugu* (Zvaigzne, 1968, 11); (hlorella ir) *koši zaļš ūdensaugš, ārēji līdzīgs tiem ūdensaugiem, kas rudenī pārklāj dīkus* (Zvaigzne, 1962, 18). Arī S. Raḥmaņinova romanci *Речная лилия* vajadzētu pareizi tulkot *Ūdensroze*, nevis *Ūdens lilija*, kā pastāvīgi

rakstīts «Rīgas Vilņos» vai arī kā lasām V. Petkēviča «Ozolzilēna piedzīvojumos»: *Piepeldējis pie ūdens lilijas lapas...* (R., 1969).

Bieži vien nepareizi tulko krievu vārdu *трава*. Tas redzams kaut vai šādā piemērā: *Ši milzīgā zāle* (domātas ferulas) *vienu reizi savā astoņus gadus ilgajā mūžā dod sēklas, bet pēc tam iet bojā* (Rīgas Balss, 1969, 8. feb.). Ar vārdu *zāle* latviski apzīmē *graudzāles*; par *zāli* sauc arī *plavas zelmeni*. Krievu vārdam *трава* vai vārdkopai *травянистое растение* šajā gadījumā atbilst *lakstaugs*.

Krievu vārds *злаку* jātulko *graudzāles* jeb *stiebrzāles*. Kādā tulkojumā par žeņšeņu aplam rakstīts: *...šis daudzgadīgais zālaugs* (Zvaigzne, 1963, 8). Pareizi: *lakstaugs*.

Labi pazīstami ir apzīmējumi *valrieksti* un *persiki*. To vietā nebūtu popularizējami grieķu rieksti (no krievu *грецкий орех*) un *firziķi*.

Nepatīkami ir veikalos *vīgu* vietā lasīt uzrakstu *inžirs* un *dateļu* vietā — *fiņiki* (no krievu *инжир* un *финик*). Tikpat nepamatoti kāda žurnāla rakstā *ive* parādās kā *tiss* (krievu *тисс*) un *Amūras korķkoks* — kā *Amūras barhats* (krievu *бархат*).

Mūsu dienās nostabilizējies apzīmējums *saulgrieze* senāk lietotā *saulespuķe* vietā. Tātad *saulgriežu*, nevis *saulespuķu eļļa*.

Mikrobioloģijas termins *штамм* latviski jātulko *celms*.

Pazīstamais sēņu nosaukums *шампиньоны*, ko latviski dažkārt tulko *šampinjoni*, īsti būtu atveidojams ar vārdu *atmatēnes*.

Augu virszemes daļas apzīmē ar dažādiem terminiem. Lakstaugiem ir *stublājs* (lietots arī *stublis*), kokiem un krūmiem — *stumbrs*, bet graudzālēm — *stiebrs*. Ar šādu

diferenciāciju sastopamies arī citās valodās. Tāpēc nav saprotams, ka dažos izdevumos itin visu augu virszemes daļas sauc tikai par *stumbru*. Tā, piemēram, par āboliņa, vārpatas, rudzu u. c. lakstaugu *stumbriem* runā A. Pētersone grāmatā «Savvaļas ārstniecības augi» (R., 1968), M. Seržāne grāmatā «Augu slimības» (R., 1962) u. c.

Augu sugu latīniskais epitets *officinalis* sastopams trejādā tulkojumā: *aptieku, ārstniecības, dziedniecības*. Terminoloģijas komisija ieteikusi lietot epitētu *ārstniecības*. Tātad nevis *aptieku* vai *dziedniecības*, bet *ārstniecības baldriāns*.

V. SKUJIŅA

LATVIEŠU VALODAS ZINĀTNISKĀS TERMINOLOĢIJAS ATTĪSTĪBA UN TERMINOLOĢIJAS KOMISIJAS DARBS

Zinātniskās terminoloģijas attīstība cieši saistīta ar zinātnes attīstību. Tāpēc terminoloģijas veidošanas darbs ir aktuāls vienmēr, kamēr vien attīstās pati zinātne.

Līdz 19. gs. vidum latviešu tauta atradās vācu baronu un mācītāju garīgā pakļautībā. Sevišķu attīstību latviešu valodas zinātniskā terminoloģija tai laikā neguva.

19. gs. otrajā pusē Latvijā sāk attīstīties kapitālisms. Straujas pārmaiņas notiek visās dzīves jomās, arī zinātnē un kultūrā. Veidojas latviešu nacionālā valoda. Rodas pirmie latviešu buržuāzisko inteliģentu raksti un pat atsevišķas grāmatas. Sevišķa nozīme ir dažādām šī posma mācību grāmatām, kas sniedz latviešu tautai pirmās ziņas par zinātnes atklājumiem pasaulē. Gan oriģināldarbos, gan tulkojumos bija nepieciešams dažā-

dajām parādībām dot nosaukumus latviešu valodā. Visbiežāk latviešu tautības autori šos nosaukumus veidoja, izmantojot latviešu valodas vārdus, piemēram, *spēks*, *pišļi* («atomi»), *atlēcība* («elastība»). Taču latviešu valodā daudziem jēdzieniem trūka apzīmējumu, tāpēc nosaukumi (termini) bieži vien bija jāveido no jauna vai jāaizgūst no citām valodām, piemēram, *fizika*, *ķīmija*, *fizioloģija*, *elektrība*. Liela nozīme ir J. Alunāna, A. Kronvalda, K. Valdemāra un citu jaunlatviešu darbināi, kas sekmēja latviešu tautas kultūras līmeņa celšanos un latviešu valodas un tieši zinātniskās terminoloģijas izkopšanu, daļēji attīrot to no ģermānismiem. J. Alunāns un A. Kronvalds pētīja vārdu darināšanas likumus un bagātināja latviešu valodu ar jauniem vārdiem, piemēram, *dalāmība*, *krātuve*, *siltumnīca*, *izstrādājums*, *vēsture*. K. Valdemāra vārds ciešāk saistāms ar terminoloģijas attīstību, jo 1881. gadā viņš publicē «Jūrniecības vārdnīcu», kur doti jūrniecības termini vairākās valodās. Šo vārdnīcu var uzskatīt par pirmo latviešu valodas terminu vārdnīcu. Šai laikā notiek terminu vākšana arī dažās citās nozarēs, par ko liecina tā laika publicējumi, piemēram, 1884. gadā iznāk J. Ilstera apkopotie latviskie botāniskie nosaukumi.

19. gs. beigās, jaunās strāvas laikmetā, daudz jaunvārdu devis J. Rainis. J. Raiņa jauninājumi attiecas galvenokārt uz latviešu dzejas valodu, taču, tā kā valodā nav stingri norobežotu leksikas slāņu, daudzi J. Raiņa jaunvārdi plaši izmantoti arī zinātniskajā terminoloģijā, piemēram, *augšme*, *paredze*, *pretpēks*, *riets*, *statnis*, *vizma*. Bez tam J. Raiņa plaši lietotie īsu atvasinājumu darināšanas paņēmieni, sevišķi atvasināšana ar sufiksālo galotni *-e*, ir produktīvi arī mūsdienu terminu veidošanā: *dzese*, *vēde*, *tece*, *plūde* u. c.

Gadsimtu mijā un 20. gs. sākumā revolucionārie notikumi Krievijā ietekmē arī Latvijas sabiedriski politisko dzīvi. Latviešu valodas leksika strauji papildinās ar sabiedriski politisko terminoloģiju, kas aizgūta galvenokārt caur krievu valodu, piemēram, *komunisms, komunisti, komunārs, komūna, sociālisms, sociālists, agitācija, agitators, antagonisms*.

Lai gan 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā latviešu valodā uzkrājas noteikts terminoloģiskās leksikas slānis un 1902. gadā Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijā notiek pirmā terminu apspriešana un unificēšana (valodniecības novadā), tomēr par zinātnisko terminoloģiju var runāt tikai nosacīti, jo terminu veidošanai nav zinātniska rakstura, t. i., vēl nav izstrādāti noteikti principi terminu darināšanā un izraudzītie termini galvenokārt ir individuāli darinājumi. Liela daļa šo terminu, tāpat kā paši darbi, radušies citu tautu zinātniskās literatūras un terminoloģijas ietekmē. Daudz vēl ir aprakstošu nosaukumu, piemēram, akumulatori saukti par *traukiem, kuros elektricitāte* (t. i., elektrība) *sakrāta jeb sakopota*, izolatori saukti par *elektricitāti cauri ne-laizdamiem vielām*, elektromašīna — par *elektricitāti vai elektrību radošu mašīnu*, skaitītājs (elektriskais) — par *patēretās elektriskās enerģijas skaitīšanas aparātu*. Daži citvalodu cilmes termini pārņemti latviešu valodā tieši tādā formā, kādā tie sastopami attiecīgajā svešvalodā, piemēram, dažos periodikas rakstos lasām par *elektricitet* (bez galotnes) un *elektrizir mašīnām*. Tomēr šie pirmie, kaut arī mūsdienu skatījumā neveiklie individuālie darinājumi bija aizsākums tālākai zinātniskās terminoloģijas veidošanai. Turklāt jāsaka, ka daļa no sākotnēji izraudzītajiem terminiem saglabājušies vēl mūsu dienās, piemēram, *atoms, elektrība, dzirkstele*.

svari, dalāmība. Protams, ar latviešu literārās valodas attīstību daudziem šādiem apzīmējumiem mainīta forma vai morfoloģiskā struktūra, piemēram, agrāk vīriešu dzimtē lietotais vārds *vieli* tagad lietojams sieviešu dzimtē *vīelas*.

Pēc Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas sākas jauns posms latviešu valodas zinātniskās terminoloģijas attīstībā, kad terminoloģijas veidošanai tiek dibinātas īpašas «terminu komisijas». Kā liecina zinātnisko terminu izdevumi, viena no pirmajām «Latvju terminu komisijām» sākusi darboties Ļeņingradā 1919. gada sākumā. Šīs komisijas pieņemtie termini publicēti «Kommunistā» (1919—1920) un «Krievijas Cīņā» (1926). Tomēr bija nepieciešams aktīvs terminu veidošanas darbs arī pašā Latvijā, tāpēc 1919. gada vasarā pēc Izglītības ministrijas ierosinājuma tiek nodibināta terminoloģijas komisija ar vairākām sekcijām: dabas zinātņu, fizikas-matemātikas, medicīnisko, tehnisko, valodnieciski filozofisko, juridiski ekonomisko un mākslas sekciju. 1920. gadā šīm sekcijām pievienojas vēl militārā, glezniecības-celtniecības, mūzikas un veterinārā sekcija. Šajā terminoloģijas komisijā darbojas gan attiecīgo nozaru speciālisti, gan filologi: prof. J. Endzelīns, prof. P. Šmits, doc. Blese, rakstnieki Apsīšu Jēkabs, J. Jaunsudrabiņš u. c. Terminoloģijas komisija darbojas līdz 1921. gadam, kad līdzekļu trūkuma dēļ tā ir spiesta savu darbību pārtraukt. Savas pastāvēšanas laikā terminoloģijas komisija sagatavo un 1922. gadā izdod «Zinātniskās terminoloģijas vārdnīcu», kur doti termini krievu, vācu un latviešu valodā. Šajā vārdnīcā ievietoti praksē jau sastopami termini un vairāki jaundarinājumi. Tomēr kopumā terminoloģijas veidošanai vēl trūkst stingri zinātnisku pamatu un terminu darināšanā vērojamas

zināmas pūrisma tendences, kas izpaužas tieksmē citvalodu cilmes apzīmējumiem dot samākslotus latviskos ekvivalentus, piemēram, *piederes (armatūra)*, *sānis (profils)*, *kūtrība (inerce)*, *reizulis (koeficients)*.

20. gs. 30. gados iznāk dažas atsevišķu nozaru terminu vārdnīcas, kuru sastādīšanā sava loma bijusi dažādu terminoloģijas komisiju darbam. Tā 1935. gadā Matemātisko zinātņu darbinieku biedrības terminoloģijas komisija publicē terminu krājumu «Matemātikas, fizikas un kosmogrāfijas termini» un 1939. gadā Latvijas Elektrotehniskās biedrības terminoloģijas komisija — «Vāciski-latvisko elektrotehnisko vārdnīcu». Šai laikā latviešu valodas terminoloģijas komisijas darbojas arī ārpus Latvijas — Maskavā, Ļeņingradā un citās vietās, piemēram, ar 1934. gadu Maskavā pie «Prometeja» izdevniecības sāk darboties terminoloģijas komisija, kas tiek apstiprināta par «Centrālo latvju terminokomisiju». Šajā komisijā apspriestie termini 1937. gadā publicēti J. Lojas rediģētajā vārdnīcā «Zinātņu terminu krājums». Līdztekus kolektīviem darbiem iznāk arī atsevišķu autoru sagatavotie vienas vai otras nozares terminu sakopojumi, piemēram, A. Malvesa «Tehniskā vārdnīca celtniecībai» (Rīgā, 1931).

20. gs. 20.—30. gadu terminoloģijas veidošanas darbs rāda, ka vajadzība pēc zinātnisku terminu sarakstiem ir ļoti liela. Šādi saraksti tiek arī veidoti, taču vēl nav izstrādāti noteikti terminu darināšanas principi un dažādu nozaru terminoloģijas veidošana netiek saskaņota un koordinēta.

Rosīgs posms latviešu valodas zinātniskās terminoloģijas attīstībā sākas pēc Lielā Tēvijas kara. 1945. gadā Latvijas PSR valdība nodibina terminoloģijas un pareiz-

rakstības komisiju. Šī komisija nodarbojas galvenokārt ar jaunu pareizrakstības normu izstrādāšanu. Tieši zinātniskās terminoloģijas problēmas šajā komisijā netiek risinātas.

1946. gadā pēc Latvijas PSR Ministru Padomes lēmuma nodibina Terminoloģijas komisiju pie jaundibinātās Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas un pakļauj to ZA Prezidijam. 1947. gadā Latvijas PSR Ministru Padome pieņem jaunu lēmumu — par ZA Terminoloģijas komisijas uzdevumiem, Terminoloģijas komisijas sastāvu, uzbūvi un citiem ar šīs komisijas darbību saistītiem jautājumiem. Šis valdības lēmums tiek realizēts Terminoloģijas komisijas ikdienas darbā kopš tās darbības sākumiem līdz pat mūsu dienām. Galvenie Terminoloģijas komisijas uzdevumi ir šādi: risināt latviešu valodas terminoloģijas jautājumus dažādās zinātnes un prakses nozarēs, izstrādāt dažādo Latvijas PSR iestāžu, organizāciju un ģeogrāfisko objektu nosaukumu rakstības noteikumus, sniegt konsultācijas iestādēm, organizācijām un atsevišķām personām par dažādiem terminoloģijas jautājumiem, vākt un sistematizēt materiālus speciālajām vārdnīcām un rokasgrāmatām. Šo uzdevumu veic Terminoloģijas komisijas plēnums, kura locekļu sastāvu apstiprina ZA Prezidijs, un apakškomisijas dažādās zinātnes nozarēs. Tā kā katrā zinātnes nozarē ir vairākas apakšnozares, apakškomisijas pēc vajadzības dibina sekcijas, kurās pulcina attiecīgo specialitāšu pārstāvjus.

Terminus vāc un sistematizē galvenokārt terminoloģijas apakškomisijas un sekcijas, kur darbojas vienas vai otras nozares speciālisti no ZA institūtiem, augstākajām mācību iestādēm vai dažām citām ar attiecīgo nozari saistītām iestādēm un organizācijām. Speciālistu

grupa apkopo terminus, kas ņemti no dažādām mācību grāmatām, vārdnīcām, rokasgrāmatām un citiem izdevumiem, kritiski pārskatot publicētos terminus, koordinējot un unificējot tos. No vairākiem sinonīmiem tiek izraudzīts piemērotākais termins. Atsevišķos gadījumos, ja nav iespējams izšķirties par pareizāko terminu variantu, vienam jēdzienam tiek atstāti arī divi vai pat trīs nosaukumi. Ja kādam jēdzienam vēl nav bijis atsevišķa nosaukuma vai arī iepriekšējie nosaukumi īsti neatbilst apzīmējamam jēdzienam, tiek radīts jauns termins. Zinātnisko terminu sistēmas veidošanā plaši tiek izmantota zinātniskā literatūra arī krievu valodā un citās valodās. Jaunās zinātņu nozarēs, kur latviešu valodā vēl nav ne atsevišķu grāmatu, ne kādu citu latvisko terminu avotu, visa terminoloģija jārada tikpat kā no jauna. Šeit visbiežāk par pamatu ņem attiecīgo teorētisko literatūru krievu (retāk — arī kādā citā) valodā. Daudz šādu terminu ir jaunajā radioelektronikas, elektrosakaru, automātikas un skaitļošanas tehnikas terminu vārdnīcā (Terminu vārdnīca, 6. 1968), piemēram, *piesātinātība* — *насыщенность*, *paļāvīgums* — *надёжность*, *pašatmagnetizēšanās* — *саморазмагничивание*. Tomēr arī šādos gadījumos termini netiek vienkārši tulkoti no citām valodām. Jaunais termins tiek veidots saskaņā ar latviešu valodas vārdu darināšanas iespējām, galveno uzmanību pievēršot termina atbilstībai apzīmējamam jēdzienam. Blakus latviskajam terminam tiek dots arī krievu valodas atbilstošais nosaukums, ko parasti ņem no PSRS valsts standartiem, ja tādi ir, vai no dažādiem populārākajiem krievu valodas zinātniskās literatūras avotiem — vārdnīcām vai citām grāmatām. Krievu valodas termini netiek grozīti. Ja vienam jēdzienam krievu valodā ir vairāki nosaukumi un tie vienlīdz bieži lietoti,

tas patur visus, bet, ja krievu valodas sinonīmu ir vairāk par trim, patur tikai populārākos variantus.

Izveidotos sarakstus ar terminiem latviešu un krievu (reizēm arī latīņu) valodā apstiprina attiecīgās nozares terminoloģijas apakškomisijas vai sekcijas sēdēs. Šajās sēdēs parasti pieaicina vēl dažus citus speciālistus, kas nav piedalījušies tiešajā terminu vākšanā un sistemātizēšanā, kā arī vienu valodnieku. Valodnieka uzdevums ir raudzīties, lai termina valodiskā forma atbilstu latviešu valodas formu sistēmai un normām, kā arī palīdzēt izvēlēties piemērotākos vārdu darināšanas līdzekļus. Valodnieks var radīt arī jaunu terminu, ja viņam tiek izskaidrota apzīmējamā jēdziena būtība. Valodnieku un attiecīgās nozares speciālistu sadarbība terminu sistēmas veidošanā ir nepieciešama.

Apakškomisijās pieņemto terminu sarakstu iesniedz izskatīšanai Terminoloģijas komisijas plēnumā. Plēnumā, ko, kā jau teikts, apstiprina ZA Prezidijs, ietilpst visi apakškomisiju priekšsēdētāji, kā arī citi dažādu nozaru speciālisti, starp tiem arī izdevniecību darbinieki un valodnieki. Terminoloģijas komisijas plēnumā iesniegtos terminus apspriež plenārsēdēs, kurās pieaicina gan apspriežamo terminu nozares apakškomisijas locekļus, gan citus šīs nozares speciālistus no dažādām mūsu republikas iestādēm un organizācijām.

Terminoloģijas komisijas plēnumā pieņemtos terminus publicē atsevišķā biļetenā kā pielikumu «ZA Vēstīm». Tiek sagatavoti arī 200—300 eksemplāru atsevišķu šo biļetenu novilkumu, ko izdala (izsūta) attiecīgām iestādēm, organizācijām un atsevišķām personām. Saskaņā ar iepriekšminēto LPSR Ministru Padomes lēmumu viena mēneša laikā pēc biļetena publicēšanas iestādes, organizācijas un atsevišķas personas var

iesniegt Terminoloģijas komisijai savus iebildumus, labojumus, papildinājumus un citus priekšlikumus par publicēto terminu sarakstu. Iesniegtos iebildumus apspriež nozaru apakškomisijās un plēnumā un ņem vērā nākamajā plašākajā terminu publicējumā — vārdnīcā.

Šādā veidā 16 gadu laikā (no 1946. līdz 1962. gadam) tika sagatavoti un publicēti 28 terminu projektu biļeteni un 3 vārdnīcas. Terminu biļetenos apkopoti dažādu zinātnes un prakses nozaru termini: tehnisko zinātņu nozarē — neorganiskās un vispārīgās ķīmijas (7. biļetens), apavrūpniecības (12.), fizikas (15.), metālu tehnoloģijas un mašīnu elementu (19.), hidromeliorācijas (25.) un elektronikas (26.) terminu projekti, matemātisko zinātņu nozarē — matemātikas (22.) un rasēšanas (28.) terminu projekti, lauksaimniecības un bioloģijas zinātņu nozarēs — lauksaimniecības (1., 2., 11.), bioloģijas (3.), augu slimību (14.), nezāļu (16.), augu kaitēkļu (17.), mājdzīvnieku anatomijas (20.), mikrobioloģijas (24.) un selekcijas un sēklkopības (27.) terminu projekti, ģeogrāfijas un ģeoloģijas zinātņu nozarē — ģeogrāfijas (4.), ģeoloģijas (5.) un astronomijas (23.) terminu projekti, bez tam vēl citās zinātnes nozarēs — medicīnas zinātņu (6.), bibliotekāro zinātņu (8.), mežzinātnes (9.), valsts un tiesību zinātnes (10.), starptautisko tiesību (13.), valodniecības (18.) un literatūrzinātnes (21.) terminu projekti. Terminu vārdnīcās ietverta tikai daļa no biļetenos publicētajiem terminiem: metālu tehnoloģijas un mašīnu elementu termini — «Terminoloģiskajā vārdnīcā, 1» (1958), fizikas, matemātikas un astronomijas termini — «Terminoloģiskajā vārdnīcā, 2» (1959) un augu aizsardzības termini — «Terminoloģiskajā vārdnīcā, 3» (1960).

Sākot ar 1962.—1963. gadu, Terminoloģijas komisijas

darbības sistēma nedaudz pārmainījās. No vienas puses, turpinājās dažādu nozaru terminu projektu biļetenu izdošana, un laikā no 1963. līdz 1968. gadam «ZA Vēstis» tika publicēti vēl 6 terminu biļeteni: hidromehānikas (29. biļetens), botānikas un dzīvnieku histoloģijas (30.), elektromašīnu un transformatoru (31.), hidroloģijas (32.), spēkratu motoru un spēkratu vispārējo (33.) un augu nosaukumu (34.) terminu projekti. No otras puses, lai paātrinātu terminu vārdnīcu izdošanu, izdevniecības «Liesma» Vārdnīcu redakcija organizēja autoru kolektīvus, kas veidoja vienas vai otras nozares terminu vārdnīcu manuskriptus ciešā sadarbībā ar ZA Terminoloģijas komisiju. Vārdnīcās publicējamie termini izlases veidā tika izskatīti Terminoloģijas komisijas plēnumā (galvenokārt strīdīgie termini), bez tam visu vārdnīcas manuskriptu recenzēja kāds no valodniekiem, Terminoloģijas komisijas locekļiem. Šādā veidā tika sagatavotas vairākas terminu vārdnīcas, no kurām pagaidām publicētas tikai trīs: «Valodniecības terminu vārdnīca» (1963), «Fizikas terminu vārdnīca» (1964) un «Radioelektronikas, elektrosakaru, automātikas, skaitļošanas tehnikas terminu vārdnīca» (1968). 1969. gadā paredzēts izdot ķīmijas un ķīmijas tehnoloģijas terminu vārdnīcu. Vēl tiek gatavotas ekonomikas, jurisprudences, augkopības, dārzenkopības un puķkopības, lauksaimniecības tehnikas un citu nozaru vārdnīcas, taču dažādu no Terminoloģijas komisijas neatkarīgu apstākļu dēļ šo vārdnīcu izdošana aizkavējusies. Tuvojas beigām krievu-latviešu politehniskās vārdnīcas gatavošana.

Pašlaik Terminoloģijas komisijā līdztekus tām nozarēm, kurās tiek gatavotas vārdnīcas, rosīgi darbojas vēl bioloģijas, ģeogrāfijas un ģeoloģijas, lauksaimniecības

tehnikas, tehnisko zinātņu (kūdras rūpniecības terminoloģijas sekcija), valodas un literatūras apakškomisijas. Darbs aktivizējas mežkopības un mežzinātnes, arhitektūras un celtniecības, vieglās rūpniecības, astronomijas un vēstures terminoloģijas nozarēs.

Dažādo zinātnes nozaru loks, ko aptver ZA Terminoloģijas komisija, ir plašs, tomēr tajā neietilpst gluži visas mūsdienu zinātnes un prakses nozares. Tā, piemēram, jādomā par terminoloģijas veidošanu gan tādās jaunās nozarēs kā polimēru mehānikā, organiskajā sintēzē, koksnes ķīmijā, matemātiskajā lingvistikā, gan lie-tišķajā mākslā, kulinārijā un citās nozarēs. Speciālisti, kam rūp savas nozares terminu sistēmas izveidošana latviešu valodā, var saistīties ar ZA Terminoloģijas komisiju un īsā laikā sagatavot vismaz terminu biļetenu. Būtu ļoti vēlams, lai visi Zinātņu akadēmijas institūti, augstāko mācību iestāžu katedras un citas zinātniskās iestādes sistemātiski vāktu terminu materiālu un veidotu savas nozares terminu kartotēku.

Terminu biļetenu un vārdnīcu gatavošana ir viens no galvenajiem Terminoloģijas komisijas darba veidiem. Terminoloģijas komisija bez tam rīkojusi paplašinātas apspriedes, kur izskatīti vairāki jautājumi, kas nav saistīti tieši ar terminu sarakstu izdošanu. Tā Terminoloģijas komisijas plēnumā apspriesti jautājumi par rūpnīcu un fabriku nosaukumu rakstību latviešu valodā, par starptautisko mērvienību sistēmu, kā arī likvidēti dažādi strīdi un konflikti, kas radušies terminu lietotājiem, piemēram, jautājumā par fitopatoloģijas terminoloģiju, jautājumā par augu šķirņu nosaukumu tulkošanu no oriģinālvalodas latviešu valodā, jautājumā par botānikas terminu *stumbrs* un *stublājs*, par jurisprudences terminu *pilsonība* un *pavalstniecība* lietošanu. Komisi-

jas aktīvs nopietnu darbu ieguldījis vairāku lēmumu, likumu un citu dokumentu latviskā teksta rediģēšanā, piemēram, LPSR Kriminālkodeksa, LPSR Civiltkodeksa, PSRS un savienoto republiku Lauības un ģimenes likumdošanas pamatu projekta latviskā teksta rediģēšanā. Terminoloģijas komisija sniegusi konsultācijas iestādēm, organizācijām un atsevišķām personām dažādos terminoloģijas jautājumos, palīdzējusi jaunajiem autoriem dažādās zinātnes nozarēs radīt nepieciešamos jēdzienu nosaukumus latviešu valodā.

Ministru Padomes lēmums paredzējis risināt arī latviešu valodas terminoloģijas teorētiskos jautājumus. Iespēju robežās Terminoloģijas komisija darbojusies šajā virzienā. Terminoloģijas teorētisko jautājumu izstrādāšana galvenokārt ir valodnieku uzdevums. Latviešu valodniecībā terminoloģisko problēmu izpēte tikko sākas. Vēl nav neviena plašāka pētījuma šajā jomā, jo Terminoloģijas komisijā ir tikai viens štata darbinieks. Daudzi teorētiskie jautājumi — terminu atlases un terminoloģijas veidošanas principi, paša darba veikšanas metodika u. c. — izstrādāti praktiskajā terminu vākšanas un sistematizēšanas darbā. Liela loma šai ziņā ir bijusi Terminoloģijas komisijas vadībai un prof. Endzelīnam, kas savā laikā aktīvi darbojās Terminoloģijas komisijā. Prof. J. Endzelīns, kas izskatījis arī vairākus pirmspadomju laika terminu publicējumus, piemēram, minētās 1922. un 1939. gada vārdnīcas, piedalīdamies ZA Terminoloģijas komisijas sēdēs, devis daudz vērtīgu priekšlikumu un ieteikumu, sevišķi uzsvērdams salikteņu priekšrocības terminoloģijā. Izcilais valodnieks apzinājies arī seno, neproduktīvo piedēkļu (piem., piedēkļa -kl-) lomu terminoloģijā, veidojot jaunajiem jēdzieniem viennozīmīgus apzīmējumus. Vērtīgas bijušas arī prof.

J. Endzelīna sniegtās konsultācijas daudziem speciālistiem atsevišķu terminu darināšanā.

Pēdējos gados, t. i., kopš 1959. gada, kad ar īpašu ZA Prezidija lēmumu Terminoloģijas komisijas darba vadīšanas un organizēšanas uzdevumi tika uzticēti Valodas un literatūras institūtam, sevišķa nozīme latviešu valodas zinātniskās terminoloģijas veidošanā ir Terminoloģijas komisijas pašreizējam vadītājam Valodas un literatūras institūta Latviešu valodas sektora vadītājam Latvijas PSR ZA korespondētājloceklim R. Grabim. Jau 50. gados R. Grabis publicē rakstu («ZA Vēstu» 1952. gada 4. numurā), kurā plaši apskatīta terminoloģiskās leksikas attīstība saistījumā ar sabiedriskās dzīves attīstību kopš latviskās terminoloģijas sākumiem līdz 20. gs. 50. gadiem. Šai rakstā īsumā raksturots arī pašreizējās ZA Terminoloģijas komisijas darbības sākumposms. Lielu ieguldījumu R. Grabis devis latviešu valodniecības terminoloģijas izstrādāšanā, kopā ar Dz. Barbari un A. Bergmani apkopojot valodniecības terminus, kas publicēti «Valodniecības terminu vārdnīcā» (1963). Šīs vārdnīcas ievadā, ko uzrakstījis R. Grabis, dots īss valodniecības terminoloģijas vēstures apskats, kam ir atsevišķa terminoloģiska pētījuma nozīme.

Terminoloģijas komisija terminu izstrādāšanā ir vienīgais organizējošais un vadošais centrs mūsu republikā. Dažas terminu vārdnīcas iznākušas arī bez tieša saistījuma ar Terminoloģijas komisiju, pa lielākajai daļai terminu skaidrojošās vārdnīcas, piemēram, prof. P. Galenieka «Botāniskā vārdnīca» (1950), D. Albinas «Mūzikas terminu vārdnīca» (1962). Taču dažādās zinātnes nozares saskaras, krustojas, tāpēc sevišķi svarīga ir terminoloģijas veidošanas centralizācija, lai saskaņotu atsevišķo nozaru terminu sistēmas.

Terminoloģijas veidošanas darba galamērķis ir pa-
reizu, viennozīmīgu terminu sistēmas izstrāde dažādās
zinātnes un prakses nozarēs. Terminus nereti rada atse-
višķi zinātnieki, bet, ja termins ir pieņemts speciālistu
kolektīvā, to lieto visi un tas kļūst par noteiktas terminu
sistēmas komponentu. Tādējādi atsevišķa persona pie-
ņemto terminu nevar patvaļīgi grozīt, citādi rodas pār-
pratumi un pat nopietnas kļūdas. Ar laiku var rasties
nepieciešamība pārskatīt pieņemtos terminus, bet tas
jādara sabiedriski, zinātnieku domu apmaiņā, apsprie-
dēs.

**DAŽAS ATKĀPES NO NORMAS NOTEIKTĀS
GALOTNES LIETOŠANĀ***

Adjektīva, participa, kā arī kārtas skaitļa vārda noteiktās galotnes lietošanas nosacījumi ir vairāk vai mazāk pilnīgi formulēti gramatikās. Valodas praksē tomēr vērojamas atkāpes no šiem normatīvajiem nosacījumiem — it īpaši vienskaitļa datīva, lokatīva un daudzskaitļa datīva, instrumentāļa un lokatīva locījumā¹. Izsekojot atsevišķos gadījumus, kad minētajos locījumos noteiktās galotnes vietā lietota nenoteiktā galotne, noskaidrosim šīs nevēlamās — kā vēlāk redzēsīm — parādības cēloņus. Mūsdienās vairs nelieto, piemēram, tādas konstrukcijas: *Vai tu redzēji māsas košu puķu dārzu? Šis labs cilvēks palīdzēja man nelaimē. Zēns spēlēja stabuli, un skaists meldiņš gāja ķēniņam pie sirds*, kādas vecākajā rakstu valodā (līdz 19. gadsimta beigām) var atrast vai katrā lappusē, taču joprojām sastopamas, piemēram, tādas konstrukcijas: *Man labprāt patik pasēdēt māsas košā puķu dārzā. Esmu pateicīgs šim labam cilvēkam par sniegto*

* Šai pašā laidienā (153. lpp.) ievietots arī I. Celmiņas raksts, kurā par noteiktās un nenoteiktās galotnes lietošanu izteiktas citādas domas.

¹ Turpmāk īsuma labad runāsim par datīva, instrumentāļa un lokatīva locījumiem, saprotot ar instrumentāli vienīgi daudzskaitļa instrumentāļa locījumu.

palīdzību. Aizvērtām acīm viņš klausījās mūziku, pilnīgi atdevies tās melodiskam plūdumam.

Nodaļā par noteiktajām un nenoteiktajām galotnēm gramatikās aplūkoti dažādi lietojuma gadījumi, bet mazāk uzmanības veltīts noteiktībai un nenoteiktībai, t. i., kategorijai, kas nosaka lietojuma likumības.

Sās kategorijas pamatā ir cilvēka apziņas attieksme pret ārējās pasaules priekšmetiem un parādībām no noteiktības (zināmības, pazīstamības) un nenoteiktības (nezināmības, nepazīstamības) viedokļa². Varētu domāt, ka adjektīvus vai participus ar noteikto galotni runāta vai rakstīta teksta autors lieto tad, ja lietvārda nosauktos jēdzienus viņš gribējis parādīt par noteiktiem, bet nenoteiktās galotnes tad, ja lietvārda nosauktos jēdzienus ir gribējis parādīt par nenoteiktiem. Principā tā tas arī ir, taču jāņem vērā, ka teksta autors runā vai raksta ne jau pats sev, bet gan savam klausītājam vai lasītājam, tāpēc lietvārda nosaukto jēdzienu parādīšana par noteiktiem vai nenoteiktiem tiek pieskaņota, cik tas autoram iespējams, klausītāja vai lasītāja zināšanām par attiecīgajiem priekšmetiem vai parādībām. To panāk ar noteikto un nenoteikto galotņu, kā arī ar adjektīvisko pronomenu palīdzību attiecīgajā kontekstā vai situācijā. Isumā pakavēsimies pie konteksta un situācijas jēdzieniem un ar dažiem piemēriem parādīsim, kā šie faktori nosaka noteikto un nenoteikto galotņu lietošanu.

Par kontekstu sauc runāta vai rakstīta teksta posmu, kurā parādās valodiski nosacījumi kāda valodas elementa nozīmes konstatēšanai vai precizēšanai.

² B. Ceplīte. Par noteikto un nenoteikto adjektīvu lietojumu. [Latviešu valodas kultūras jautājumi, 3. R., 1967, 133.—135. lpp.]

Noteiktības vai nenoteiktības sakarā valodas elements, kura nozīme ir precizējama, ir adjektīva vai participa noteiktā galotne. Šai konkrētajā gadījumā konteksts ir tas teksta posms, kas pamato noteiktās galotnes lietošanu.

(1.) *.. priede sāka slimot un sirgt. Sirga un sirga, kamēr galotne pavisam nokalta, skujiņas kļuva dzeltenas un nobira ar visiem ciekuriem. Gadījās gar nokaltušo priedi iet rokpelnim ar dēlu.* B.-U. K. r. IV, 1961, 16.

Šai tekstā particips ar noteikto galotni *nokaltušo* norāda, ka lietvārds *priedi* nosauc pazīstamu, noteiktu priekšmetu. Noteiktās galotnes lietojumu te pamato iepriekšējais konteksts *priede sāka slimot un sirgt*, kur minēts tas pats lietvārds *priede*, uz kuru tālākajā kontekstā *gadījās gar nokaltušo priedi iet rokpelnim ar dēlu* attiecas particips ar noteikto galotni *nokaltušo*.

Aplūkojot noteiktās galotnes lietošanu, tāda tipa gadījumus kā tikko minēto, kad ar noteikto galotni lietots adjektīvs vai particips pie atkārtoti minēta lietvārda, var sastapt it bieži. Tas arī ir viens no visraksturīgākajiem konteksta pamatojumiem noteiktās galotnes lietošanai.

Tas balstās uz cilvēka apziņas spēju kvalificēt atkārtoti minētus priekšmetus kā zināmus, pazīstamus resp. noteiktus.

Konteksts, kas pamato noteiktās galotnes lietojumu, var atrasties ne tikai priekš adjektīva vai participa ar noteikto galotni, bet arī aiz tā.

(2.) *Bet, kas manas acis pie Ievas lādes visovairāk saistīja, tās bija skaistās bildes, ar kurām no vietas bija noklāti abi lādes vāki.* Jauns., B. gr. 1957, 76.

Adjektīvs ar noteikto galotni *skaistās* te izsaka liet-

vārda *bildes* nosauktā priekšmeta noteiktību. Še noteiktību pamato sekojošais konteksts *ar kurām no vietas bija noklāti abi lādes vāki*.

Par situāciju sauksim faktoru kopumu, kas ietekmē runas veidošanu: sarunas dalībnieku (vai daiļdarbā attēloto personu) attiecības, raksturu, garstāvokli, kopīgās zināšanas, pieredzi, attieksmi pret sarunas objektu, objekta tiešu juteklisku uztveršanu resp. sajūšanu, telpu un laiku. Katrā atsevišķā situācijā var parādīties daži no minētajiem faktoriem vai arī tikai viens no tiem.

Iedomāsimies, piemēram, šādu situāciju. Istabā sēž divi cilvēki un runā par tikko redzētu filmu. Ienāk trešais cilvēks un dzird šādu teikumu: «Un tomēr tu mani nepārlicināsi, ka šī filma ir izcils mākslas darbs.» Abiem runātājiem ir zināms, uz kuru filmu attiecināti vārdi *ši filma*, bet ienācējs to nezina. To var noskaidrot, uzzinot vienu no situāciju veidojošiem faktoriem — kopīgās zināšanas par sarunas objektu. Pārējie faktori — sarunas vieta, laiks, sarunbiedru attiecības, raksturs, noskaņojums, attieksme pret sarunas objektu — nevar palīdzēt noskaidrot, uz kuru filmu attiecas vārdi *ši filma*.

Minētie faktori, kas veido īstenībā pastāvošu situāciju, ir nevalodiskas dabas. Lai attēlotu īstenības situāciju runātā vai rakstītā tekstā, ir jālieto valodas līdzekļi — vārdi. Kāds no vārdiem, kas lietots situācijas attēlošanai vai arī kas norāda uz situāciju, vai arī viss teksta saturs kopumā var noderēt kāda valodas elementa — šai gadījumā noteiktās vai nenoteiktās galotnes — lietojuma pamatošanai.

(3.) *Viņa skatījās paceltajā viņa glāzē.*

E. Vilks, Piecas min. par v., 1961, 11.

Sai teikumā participa *paceltajā* noteiktās galotnes

lietojumu pamato situācija: vārds *skatījās* norāda, ka persona attēloto objektu — glāzi — uztver ar redzi, tāpēc šis objekts ir parādīts kā noteikts.

(4.) *Sevišķi man palikusi atmiņā jauna meiča, ko sauca par Anci* . . H. Dorbe, B. es sv. t., 1968, 101.

Te situācija pamato adjektīva nenoteiktās galotnes lietojumu: no teikuma satura ir saprotams, ka teksta autoram stāsta objekts *meiča* ir noteikts nojēgums, taču lasītājam par to nav nekādu iepriekšēju zināšanu, tāpēc tas parādīts par nenoteiktu.

(5.) *Zaļā bļodiņa man tā pati agrākā un arī karotīte ar ieroboto kātu*. B.-U., Pastar. d. gr., b. g., 3.

Adjektīva *zaļā* noteiktās galotnes lietojumu šai piemērā pamato situācija, kas izriet no teikuma satura: teksta autoram bļodiņa ir noteikts priekšmets tāpēc, ka tas ir zināms, pazīstams.

Par situācijas pamatotu noteiktās galotnes lietojumu runājam arī visos tais gadījumos, kad iespējams vienīgi adjektīvs vai particips ar noteikto galotni. Apzīmētajam pie uzrunas aizvien ir noteiktā galotne tāpēc, ka uzrunātājam uzrunājamais vienmēr ir noteikta persona. Līdzīgs pamatojums ir noteiktajai galotnei pie adjektīva vai participa, kas attiecas uz īpašvārdu. Ar situāciju, ko veido lielākas vai mazākas cilvēku grupas kopīgās zināšanas, saistāms noteiktās galotnes lietojums pie adjektīviem vai participiem terminos un frazeoloģismos. Aizvien uz noteiktu nojēgumu norāda adjektīvi, kas lietojami tikai ar noteikto galotni — noteiktības nosacījums ietverts adjektīva leksiskajā nozīmē (*pēdējais seanss, pērnā vasarā, galvenais arguments*). Uz noteiktu nojēgumu norāda adjektīva vai participa noteiktā galotne vispārākajā pakāpē un kārtas skaitļa vārda noteiktā galotne.

Konteksts pamato noteiktās galotnes lietojumu ar attiecīgo vārdu (sk. 1. piem.) vai ar attiecīgajiem vārdiem (sk. 2. piem.), turpretī situācija pamato adjektīva vai participa galotnes lietojumu ar kādu no situāciju veidojošajiem faktoriem, uz ko norāda vai nu kāds vārds teikumā (sk. 3. piem.), vai arī viss teikuma saturs (sk. 4. un 5. piem.).

Jāpiebilst, ka konteksts, norādot uz iepriekš pieminēto vai arī uz sekojošo paskaidrojumu, saistīts tikai ar noteiktību, respektīvi, tas pamato vienīgi noteiktās galotnes lietojumu, turpretī situācija pamato kā noteiktās, tā nenoteiktās galotnes lietojumu.

Noteiktās galotnes aizstāšana ar nenoteikto galotni datīvā, instrumentālī un lokatīvā varētu liecināt vai nu par jaunas likumības veidošanos valodā, vai arī — kas ir daudz ticamāk — par vecās, jau zināmās likumības (par noteiktajām un nenoteiktajām galotnēm kā noteiktības un nenoteiktības rādītājām) nepilnīgu izpausmi. Šķiet, ka šī jautājuma noskaidrošanai var būt noderīgs attiecīgā mūsdienu valodas materiāla sastatījums ar vecākās rakstu valodas materiālu. Tāpēc atsevišķos gadījumos blakus mūsdienu valodas piemēriem salīdzinājumam sniegsim piemēru no rakstu valodas agrākā attīstības posma.

1. Konteksts pamato noteiktās galotnes lietojumu.

Minējām, ka noteiktās galotnes lietojumu var pamatot kā iepriekšējais, tā arī sekojošais konteksts. Iepriekšējais (prepozitīvais) konteksts noteiktās galotnes lietojumu var pamatot, ja 1) lietvārds, uz kuru attiecas adjektīvs vai particips, ir atkārtoti minēts, 2) priekš adjektīva vai participa atrodas ģenitīvs, parasti piederības ģenitīvs, 3) priekš adjektīva vai participa atrodas piederības pronomens.

1) Konteksts pamato noteiktību: iepriekšējā (prepozitīvajā) kontekstā minēts tas pats lietvārds, uz kura noteiktību tālākajā kontekstā norāda adjektīva noteiktā galotne:

Aizkrauklis piegāja arī pie loga, Gribēdams redzēt, kas tas par viesi. . . Aizkrauklis labprāt vēlēja palikt Jaunajam viesim un atpūsties krietni. A. Pump., Lāčpl., 1888, 16.

Šim nosacījumam neatbilst piemēri:

. . . viņš nebija ievērojis Viksnu meža ļaudis: vecu kalponi, asins dzisliņām klātu seju, apaļu meitu šķelmīgām, bet šķielējošām acīm. . . Visi smeja. . . apaļai meitai vairs nav saredzamas acu zilītes. E. Adams., Lielais spītnieks, b. g., 143.

Jaunais mašīnists ar Fēliksa sārto neļķes ziedu kabatā bija laimīgs. . . viņa vaicāja jaunam mašīnistam. A. Čaks, Eņģelis aiz letes, 1935, 160.

Gaidāmās noteiktās galotnes vietā adjektīvi *apaļai* un *jaunam* lietoti ar nenoteikto galotni, kaut arī lietvārdi *meitai* un *mašīnistam* sastopami iepriekšējā teikumā — *meitu, mašīnists* — pie tam te *mašīnists* nosauc noteiktu nojēgumu, uz ko norāda adjektīva *jaunais* noteiktā galotne.

Konteksts pamato noteiktību arī tad, kad iepriekšējā teikumā minēts cits lietvārds, kas attiecas uz to pašu nojēgumu, kura noteiktība būtu jāparāda adjektīvam vai participam ar noteikto galotni.

. . . pa hoteliša «L'Espagne» durvīm ienāca vēl kāds atbraucējs — gara auguma nēģeris pelēkā vasaras uzvalkā. . . Pablo ar izbrīnu pavērās melnajā cilvēkā. Ž. Gr., Izl. I, 1960, 117.

Šim nosacījumam neatbilst piemērs:

Viens no Tērbatas literāriski-zinātniskās biedrības

nicīgi noklausījās zaļo jaunekļu čalošanā, nejausa klusuma brīdī iesāka popularizēt Bokla Anglijas civilizācijas vēsturi, bet nekur tālu šajā čalojošā bandā vis netika. A. U., K. r., 12, 1952, 115.

Sai teikumā lietvārds *bandā* nosauc to pašu nojēgumu, kas iepriekšējā kontekstā nosaukts ar lietvārdu *jaunekļu*. Atkārtoti minēts nojēgums ir noteikts, tāpēc particips *čalojošā* būtu lietojams ar noteikto galotni.

Līdzīgi ir nākamajā piemērā, kur lietvārdi *veikaliņā* un *tirgotava* nosauc vienu un to pašu nojēgumu, tāpēc būtu lietojams adjektīvs ar noteikto galotni — *netirajā*.

Nākošā Iekšrīgas šķērsielā.. atradās neliela, diezgan netīra.. pārtikas preču tirgotava.. Ari visi pārējie jaunie pārdevēji.. gāja netīrā veikaliņā iepirkties.. A. Čaks, Eņģelis aiz letes, 1935, 134.

Uz iepriekšējo kontekstu aizvien norāda norādāmais vietniekvārds *šis*. Adjektīvs vai particips aiz šī vietniekvārda lietojams ar noteikto galotni:

Piesātinātās taukvielas ir dzīvnieku tauki. Nepiesātinātās — augu valsts tauki.. Lai izprastu šo divējādo tauku īpašības, jāzina, pēc kāda principa tos iedala cietajos un šķidrajos. ZT, 1967, 6, 33.

Šim likumam neatbilst piemēri:

.. šajās idejiskās strāvās piedalījās ne tikai mākslinieki. Runa³, 1964, 18. XII. *Bet būtībā ar šīm dogmatiskām koncepcijām viņi..* Runa, 1964, 2. X.

Šajos runas valodas piemēros iepriekšējā kontekstā bija vārdi *strāvas* un *koncepcijas*. Par šādu kontekstu liecina vietniekvārdi *šajās* un *šīm*, tāpēc pie atkārtoti minētajiem lietvārdiem *strāvās* un *koncepcijām* būtu

³ «Runa» šai rakstā nozīmē runas valodas pierakstu.

lietojami adjektīvi ar noteiktajām galotnēm — *idejiskajās, dogmatiskajām*.

Nenoteiktā galotne noteiktās galotnes vietā pie atkārtoti minēta lietvārda sastopama jau vecākajā rakstu valodā.

.. redzēsi pie žoga baltu zirgu un baltu sunīti. Zirgam uz muguras būs baltas drānas.. Pie sētas baltais zirgs ar baltām drānām un sunīti jau gaidīja. Lerhis-Puškaitis, Latviešu tautas pasakas IV, 1893, 191. «Vai tu redzi, kādi man tīrumi! .. es tak esmu laimīgs ķerlis?» — «Esi jau, esi,» krusttēvs apliecināja un pārļaida acis pār lielītiem tīrumiem. R. Blaum., Pie skala uguns, 1893, 7. Ejam pie pirmās ķeseles raudzīt, kā ķeras. Izvilktā ķeselē sēd četri viduvēji vēži un slaista ragus. B.-U., Pastar. d. gr., b. g., 99.

2) Konteksts pamato noteiktību: iepriekšējā kontekstā priekš adjektīva vai participa atrodas ģenitīvs. Piederības ģenitīvs, kā zināms, prasa noteiktās galotnes lietojumu:

Ieplūstot nakts spīrgtajai elpai, vēl skaidrāk kļuva samanāms, cik pretīgi smirdēja pilnie pelnu trauki. . K., 1964, 1, 13.

Šim nosacījumam neatbilst piemēri:

Protams, ne jau pases vecumam ir nozīme, bet gan audu un orgānu fizioloģiskam stāvoklim, nervu sistēmai, asinsrites aparātam. Zvaigzne, 1965, 1, 17. Vēl nesen viņš bija runājis partijas atklātā sapulcē un nevižas nosaucis par tautas apzadzējiem. A. Stankevičs, Mani agrie rīti, 1965, 117. Tas varbūt tāpēc, ka Puduma ciems atradās kailā neaizsargātā vietā uz paša jūras krasta, turpretim Zviņu ciema sūnainiem jumtiem jūras vēji auroja pāri. . V. Lācis, Zvejn. d., 1947, 4. Ilgi gulējusi sarkanā augļu sula

isiem guldzieniem lija glāzēs, kas vizuļoja sveces kustīgā liesmā. A. Grig., Cilvēki dārzā, 1957, 79.

Sais piemēros lietvārdi *stāvoklim, sapulcē, jumtiem, liesmā* nosauc noteiktus nojēgumus, tāpēc attiecīgajiem adjektīviem vajadzētu tikt lietotiem ar noteiktajām galotnēm — *fizioloģiskajam, atklātajā, sūnainajiem, kušīgajā*.

Ja noteiktās galotnes vietā lietota nenoteiktā galotne, klausītājam vai lasītājam pašam jāizdomā, vai runa ir par noteiktu nojēgumu vai nenoteiktu. Atsevišķos gadījumos nenoteiktās galotnes lietojums noteiktās galotnes vietā var radīt aplamas asociācijas, līdz ar to teksta uztveres process tiek nevajadzīgi noslogots.

Cilvēki, kuras vajā bailes, mēģina no tām atbrīvoties un, meklēdami, kur paslēpties, ir ar mieru pat ielist ieslodzītā strīpainā tērpā un dzīvot starp gūstekņiem koncentrācijas nometnē. V. Koževņikovs, Vairogs un zobens, 1967, 614.

Pirmoreiz izlasot šo teikumu, var likties, ka runa ir par tērpu, kas ir ieslodzīts un strīpains. Šāda kļūdaina asociācija nerastos, ja adjektīvs būtu lietots ar noteikto galotni: *ielist ieslodzītā strīpainajā tērpā*.

Vecākajā rakstu valodā aiz piederības ģenitīva noteiktās galotnes vietā lietota nenoteiktā galotne.

Bet pa sīpolu izkaltušām mizām viņi neganti čubinās. Plūdonis, Mazā Anduļa p. b. atm., 1901, 19. *Un Krauklis tiešām iet — iet pa Ādama nodevīgām pēdām un ļauniem smiekliem dzen un sadzen pēdas līdz pašām klētiņas durvīm.* Apsīšu Jēkaba Raksti VII, 1905, 8.

3) Konteksts pamato noteiktību: iepriekšējā kontekstā lietots piederības vietniekvārds. Piederības vietniekvārds līdzīgi piederības ģenitīvam norāda uz nojēguma

noteiktību, tāpēc adjektīvs vai particips pie lietvārda, kas šo nojēgumu raksturo, lietojams ar noteikto galotni:

Tā bija viņas vārīgā vieta. Degl., K. r. V, 1927, 97.

Šim nosacījumam neatbilst piemēri:

Tādu sarkanu un zilu mālu, kāds šeit, nekad savā vēlākā dzīvē nekur neesmu redzējis. H. Dorbe, B. es sv. t., 1968, 85. *Viņš nav atbilstošs savam sabiedriskam postenim.* Runa, 1964, 16. X.

Ik dienas fabrikas galvenā tehnoloģe Gaļina Vasiļevna bez saviem tiešiem pienākumiem nodarbināta ar korespondencēm.. Zvaigzne, 1964, 3, 8. Komjaunieši ir pirmie, kas pa šo ceļu aiziet, lai savām jaunām rokām un gaišām sirdīm celtu savu brīvo padomju dzimteni lielu un skaistu. Cīņa, 1944, 80. Kādu citu reizi, kad zēns patlaban ar saviem baltiem, veselīgiem zobiem drupināja maizes gabalu, brauca garām ķēniņa kariete. K. Skalbe, K. r. V, 1938, 48.

Minētajos piemēros lietvārdi *dzīvē, postenim, pienākumiem, rokām, sirdīm, zobiem* nosauc nojēgumus, kas attēlotajām personām ir noteiktas, taču adjektīvi *vēlākā, sabiedriskam, tiešiem, jaunām, gaišām, baltiem, veselīgiem* ar savām nenoteiktajām galotnēm minētos nojēgumus par noteiktiem neparāda. Noteiktība lasītājam jāizdibina no iepriekšējā konteksta.

Plaši ir izplatīts nenoteiktās galotnes lietojums aizpiederības vietniekvārda vecākajā rakstu valodā.

Bet Marčs gāja stingri un varonīgi, it kā tam būtu jānes lielais Herkulesa gars uz saviem sīkiem bērna pleciem. Valdis, Stab. b., 1895, 52. *Ar savām speciālām zinībām mehānikā viņš arī daudz līdzēja Maskavas industrijas izstādei.* Dienas Lapa, 1887, 3.

..sasildi viņu aukstas sirdis ar saviem dedzīgiem vārdiem. Mājas Viesis, 1857, 2, 12. ..tie raksti priekš manām vecām acīm par daudz siki. Kr. Valdemārs, Trīssimts st., 1853, 74.

Minējām, ka noteiktās galotnes lietojumu var pamatot arī sekojošais (postpozitīvais) konteksts:

Viņš apstājās vējā, nerūpēdamies par šlakstošajiem viļņiem, kas ik mirkli tiecas aizsniegt viņa kurpju purngalus. LM, 1969, 7, 12.

Šim nosacījumam neatbilst piemēri:

Savās domās iegrimis, viņš vairs neklausās priecīgās balsīs, kas skan ap viņu. Runa, 1968, 10. XI. *Kā gan lai mātes sirds nepriecājas par laimīgiem smaidiem, kas atplaukst meitas sejā?* Runa, 1968, 5. II.

Te lietvārdi *balsīs*, *smaidiem* nosauc noteiktas parādības, tāpēc adjektīvi lietojami ar noteiktajām galotnēm — *priecīgajās*, *laimīgajiem*.

Nonoteiktā galotne noteiktās vietā šādā gadījumā lietota arī vecākajā rakstu valodā.

Liena, vainagus uz rokas turēdama, lēni un domīgi runāja, izskatīdamās līdzīga tām noplūktām un vīstošām puķītēm, kuras bij savijusi vainagos. Kaudz., Mērn. l., 1903, 140. *Zilā kalnā, kurš no Valmieras kādas 10—12 verstis atstatu, Mūjenes valstī esot svētnīca bijusi.* Sēta, Daba, Pasaule, 1892, 7, 76. *Tiem miļiem lasītājiem, kas līdz šim apkavējušies Mājas Viesi uz šo gadu pastellēt, te zināmu darām, ka vēl to var darīt.* Mājas Viesis, 1857, 3, 24.

Minējām, ka situāciju veido daudz dažādu faktoru. Turpmāk aplūkosim atsevišķus gadījumus, kad kāds no

situāciju veidojošiem faktoriem pamato lietvārda nosauktā nojēguma noteiktību, bet adjektīva vai participā noteiktās galotnes vietā lietota nenoteiktā galotne.

1) Priekšmetu vai parādību tieša jutekliska uztveršana.

Tekstos, īpaši beletristikā, no visiem sajūtu orgānu uztveršanas veidiem visbiežāk attēlota priekšmetu vai parādību uztveršana ar redzi. Parasti priekšmetus, ko redz, kas atrodas acu priekšā, teksta autors parāda par noteiktiem, piemēram:

Driz vien tā [grāmata] gulēja zālē, un Ieva izklaidīgi raudzījās augstu peldošajos mākoņos. A. Grig., Cilvēki dārzā, 1957, 50.

Šim nosacījumam neatbilst piemēri:

Elkoņus galdā atbalstījusi, galvu rokām apņēmusi, viņa sēdēja un lūkojās pazīstamā nervozā rokrakstā. A. U., K. r., 3, 1948, 94. *Kā zemē iedzīts miets viņš stāv un skatās apgaismotā logā.* A. Grig., Cilvēki dārzā, 1957, 107.

Lietvārdu *rokrakstā*, *logā* nosauktie nojēgumi ir noteikti — tos tekstā attēlotā persona redz —, tāpēc adjektīvi un participi te būtu lietojami ar noteiktajām galotnēm: *pazīstamajā*, *nervozajā*, *apgaismotajā*.

2) Zināmi, pazīstami, noteikti priekšmeti vai parādības.

Ja teksta saturs norāda uz tādu situāciju, kur objekti personai ir zināmi, pazīstami, tad tie parādāmi par noteiktiem:

Un Edite ienāk no virtuves, gatavojot pietvikusi un sakarsusi, ar lielo pannu rokās, atstutē to uz krūšņinas un sadala gaļu. LM, 1969, 7, 10.

Šim nosacījumam neatbilst piemērs:

Senā krievu mākslā skulptūru uzskatīja par apgrēcību. Runa, 1964, 16. X.

Ši teksta autorei — mākslas vēsturniecei — senā krievu māksla, protams, ir noteikta parādība. Noteikts nojēgums «māksla» ir arī klausītājiem: ja arī ne tik daudz no šī nojēguma pazišanas viedokļa, tad katrā ziņā no pretstatījuma jaunākajai mākslai vai mūsdienu mākslai, tāpēc tekstā būtu lietojams adjektīvs ar noteikto galotni — *senajā*.

Zināmi, pazīstami priekšmeti vai parādības par nenoteiktiem parādīti vecākajā rakstu valodā:

Arī Oļiņš bij jau augšā un, nosēdies pretī zināmai Marijas bildei, lasīja pirmās rīta lūgšanas. Kaudz., Mērn. 1., 1903, 156. *Nekad mēs neslicināsim mazos kaķēnus, bet palīdzēsīm vecai kaķei tos uzaudzināt lielus.* B.-U., Pastar. d. gr., b. g., 56.

Jāatzīmē, ka jaunajā, 1961. gadā izdotajā, E. Birznieka-Upīša rakstu otrajā sējumā pēdējā piemērā (51. lpp.) nenoteiktā galotne aizstāta ar likumisko noteikto galotni — *vecajai*.

Kopīgas zināšanas, ko veido kultūra, izglītība, nosaka, ka pie seno tautu nosaukumiem adjektīvi *vecie*, *senie* lietojami ar noteikto galotni, piemēram, *vecie romieši*, *senie latvieši*. Tomēr datīva locījumā šie adjektīvi pie tautu nosaukumiem lietoti ar nenoteikto galotni ne vien vecākajā rakstu valodā, bet pat mūsdienās.

Seniem asīriešiem bija sava taisnība.. Zvaigzne, 1964, 3, 8. *No tā redzam, ka veciem ebrejiem, īpaši vēlākā laikā, ļoti daudz tādu svētbilžu bijis.* Sēta, Daba, Pasaule, 1892, 7, 67. *Tādus [svētozulus] sastopam jau pie veciem grieķiem..* Sēta, Daba, Pasaule, 1892, 7, 67. *Kā stāvēja ar dziedāšanu pie veciem latviešiem?* Ausekļa Raksti, 1888, 43.

Zināmi, pazīstami, tātad noteikti ir priekšmeti vai parādības, kas pieder tekstā attēlotajai personai:

Lībai tas [deguns] plats ar neredzēti smailu galiņu, kas pie tam vēl mazliet noliecies pār skābo daudz pieredzējušās atraitnes muti. A. U., Z. z., 1965, 58.

Šim nosacījumam neatbilst piemēri:

Tumšās acis Vanagam laistijās smaidis. A. U., Z. z., 1947, 67. *Kur nu bij jaukās dienas, kad viņš [velns] zem egles laimīgi gozējās saulē, izkāris mēli, ļaudams, lai tā aplip ar gardām mušām, kuras viņš tad lēni novilka gar kāriem zobiem.* K. Skalbe, K. r. V, 1938, 34.

Šais piemēros teksta saturs norāda, ka acis pieder Vanagam, zobi pieder velnam, tāpēc adjektīvi pie šiem lietvārdiem būtu lietojami ar noteikto galotni. Tā tas darīts «Zaļās zemes» jaunajā, 1965. gada izdevumā, kur *tumšās* aizstāts ar *tumšajās* (sk. 53. lpp.).

3) Vieta un laiks kā faktori, kas veido situāciju.

Adjektīvi vai participi ar noteiktajām galotnēm tiek lietoti pie lietvārdiem, kas nosauc vietas vai laika nojēgumu, ja vietu vai laiku nepieciešams parādīt par noteiktu⁴:

Tad viņas bija iegājušas sila galā senajā kapsētā. J. Kaln., A. Pump., 1964, 166. *Īsā ziemas diena ātri piebira ar krēslas pelniem.* K., 1964, 1, 58.

Šim nosacījumam neatbilst piemēri:

No gaisa ostas stiklotajiem sāniem.. pie lidmašīnas durtiņām piesniedzās lokans tunelis, un pa to sausi nokļuvām spodrajās uzgaidāmās telpās.. Zvaigzne, 1968, 18, 4. *Johans, sasprindzis pēdējos spēkus, pie-*

⁴ Piezīme. Par vietas un laika nojēgumu nenoteiktību, uz ko norāda nenoteiktās galotnes, te nerunāsim.

spieda transportieri padevīgi nolist gravas dibenā, bet pats bija tā nomocījies, ka tikko spēja ielikt drebošās lūpās cigaretī. V. Koževņikovs, Vairogis un zobens, 1967, 168. Viņi dzēra kafiju un runāja par kafijas dzimteni Brazīliju, kuras lielākos centros Toms bija bijis. A. Grig. Cilvēki dārzā, 1957, 77. ... Mārai tikai vēl jāpabeidz vērpt, tūliņ viņa gribēja likt iekšā kreklaudeklu, lai līdz mēslu ārdāmam laikam varētu veikt. A. U., Z. z., 1947, 61.

Sais piemēros lietvārdi *telpās, lūpās* un *centros* nosauc attēlotajām personām noteiktu vietu, bet lietvārds *laikam* — attiecīgā gada konkrētu, noteiktu laikaposmu, tāpēc būtu lietojami adjektīvs un participi ar noteikto galotni — *uzgaidāmajā, drebošajās, lielākajos* un *ārdāmajam*.

Arī vecākajā rakstu valodā uz lietvārdiem, kas nosauc noteiktus vietas un laika nojēgumus, attiecas adjektīvi vai participi ar nenoteiktajām galotnēm.

Pēdīgi tad gan visi vienojās uz to, izriķot lielā zaldātu norā aiz sila. Kaudz., Mērn. l., 1903, 117. Zināmā pirmdienā bij Prātnieks muižā jau no paša rīta. Kaudz. Mērn. l., 1903, 169.

4) Apzīmētājs pie īpašvārda.

Adjektīvs vai particips apzīmētāja funkcijā pie īpašvārda aizvien lietojams ar noteikto galotni:

Sai brīdī viņš te, mazaajā Gaujiņā, bija noskaļojis daļu satraukuma un ceļa sūruma. Liesma, 1965, 1, 4.

Šim nosacījumam neatbilst piemēri (mūsdienu un vecākajā rakstu valodā):

Automobilis apstājās Lielā Smilšu ielā... P. Rozītis, Ceplis, 1955, 17. ... priekšstrādnieks saviebās, bet jūtīgi ai Bērziņu Lienai nodrebēja pleci. A. U., Z. z.,

1947, 58. *Asinis gan bija, jo gaišmatainam Andrejam kāja bij pārsista.* J. Grīziņš, Vārnu ielas republika, 1929, 8. *Vecam Vairogam lija asaras pār vaigiem.* Poruku J., K. r. I, 1924, 63. *Visā Mazā Āzijā atronās augsti kalni, un pa starpām dziļas ielejas.* Mājas Viesis, 1857, 3, 19.

Visi bij krietnam Mārtiņam daudz, daudz pateicības parādā. . . Kr. Valdemārs, Trīssimt st., 1853, 60.

J. Grīziņa «Vārnu ielas republikas» 1957. gada izdevumā nenoteiktās galotnes vietā pareizi lietota noteiktā galotne — *gaišmatainajam* (sk. 24. lpp.).

Nepareiza noteiktās galotnes aizstāšana ar nenoteikto galotni dažkārt var radīt aplamu priekšstatu par attiecīgā īpašvārda dabu.

..kandidātus Augstākai Padomei? V. Koževņikovs, Vairogs un zobens, 1967, 324.

Uztverot šo teikuma daļu ar dzirdi, iespējams, ka domāsim nevis par visiem zināmo Augstāko Padomi, bet gan par kādu augstāku padomi vispār. Protams, plašāks konteksts te palīdzētu pārpratumu novērst.

Adjektīvi un participi ar noteiktajām galotnēm lietojami arī pie dažādiem nosaukumiem, taču šo nosacījumu dažkārt neievēro.

Visas šīs īpašības zināmā mērā piemīt tonizējošam vitamizētam «Austrumu dzērienam», kura ražošana apgūta Ilģuciema alus darītavā. Padomju Jaunatne, 1966, 1.

Apzīmētāji pie nosaukuma *Austrumu dzēriens* būtu lietojami ar noteiktajām galotnēm — *tonizējošajam vitamizētajam.*

5) Vārdkopas ar termina nozīmi.

Lielā daļā vārdkopu ar termina nozīmi adjektīvi vai participi lietojami tikai ar noteikto galotni, tāpēc ka

lietvārdu nosauktie priekšmeti vai parādības zināmu nozaru pārstāvjiem ir noteikti nojēgumi:

Ar piesātinātajiem taukiem savienojas tikai neliela holesterīna daļa. ZT, 1967, 6, 34.

Šim nosacījumam neatbilst piemēri:

Tā un tā, pilsoņa Zilzaķa paviāns komunālā dzīvoklī nodarījis sekojošus zaudējumus. Dadzis, 1969, 3, 6. *Attēlā: starpkontinentālās mazgabarīta raķetes, ko darbina ar cietu kurināmo.* Padomju Jaunatne, 1965, 221. *Augstākie veģetatīvās nervu sistēmas centri atrodas hipotalamusā, zemākie — muguras smadzenēs un perifēros simpātiskos un parasimpātiskos ganglijos.* Veselība, 1964, 3, 5. *Šeit jau sektoru vadītāji runāja par vecākiem zinātniskiem līdzstrādniekiem.* Runa, 1964, 7. X.

6) Vispārākā pakāpe un pārākā pakāpe ar vispārākās pakāpes nozīmi.

Vispārākā pakāpe aizvien norāda uz noteiktu lietvārda nosauktu priekšmetu vai parādību. Līdzīgi ir ar pārāko pakāpi, kas lietota ar vispārākās pakāpes nozīmi. Piemēram:

Ir taču lietas, par kurām nerunā pat ar vislabākajiem draugiem. Runa, 1968, 20. XII. *Šis atklājums pieder pie lielākajiem senrakstu atklājumiem.* ZT, 1963, 5, 34.

Šim nosacījumam neatbilst piemēri:

Cilvēki, kas pat pēc visnežēlīgākām pārbaudījumiem nav pilnīgi zaudējuši cilvēciskās iezīmes. V. Koževņikovs, Vairogs un zobens, 1967, 328. *Tur bija arī Mirdza un Zenta, kas žiglas kā atspoles šaudījās pa pārpilno telpu, nez kā veikli tikdamas cauri visbiezākai drūzmai.* A. Sakse, Pret kalnu, 1950, 299. *Abi, cēlušies no visnabadzīgākām aprindām,*

kala dzīvi ar tādiem veseriem, kas bija pa spēkam un ko liktenis pasvieda pa tvērienam. A. Grig., *Cilvēki dārzā*, 1957, 27.

Sliktākā gadījumā varēs tās pārdot. E. Vilks, *Lāga zēni*, 1966, 79. *Iespiedās pašā tumšākā kaktiņā un gaidīja.* A. Brigad., *Raksti*, 17, 1939, 44. *Nogremdējos visdziļākā pagātnē — bērībā.* P. ruku J., *K. r. I*, 1924, 166.

7) Tikai ar noteikto galotni lietojamie adjektīvi.

Adjektīvi, kuru leksiskā nozīme norāda uz zināmu no teiktību, latviešu valodā lietojami vienīgi ar noteikto galotni:

..mums vēlreiz jāmaina sējas plāns nākamajam gadam.. LM, 1969, 7, 12. *Galvenajās lomās redzēsīm Katerīnu Denēvu un Žanu Polu Belmonto.* LM, 1969, 7, 14.

Šim nosacījumam neatbilst piemēri (mūsdienu valodā un vecākajā rakstu valodā):

Nākošā pavasarī to ļaužu vidū, kas dzīvoja Galīnos, ienāca cilvēks no citas pasaules. H. Dorbe, *B. es sv. t.*, 1968, 148. *Ir interesanti izsekot viņu galvenām attīstības gaitām.* Runa, 1964, 18. XII. *Es aprobežošos ar pāris galveniem momentiem..* Runa, 1964, 18. XII. *Ādamam krita biedrs drīz labā, drīz kreisā pusē.* Apsīšu Jēkabs, *Raksti VII*, 1905, 16. *Nākamā acumirkli jau tecēju priecīgs uz kalnu.* Plūdonis, *Mazā Anduļa p. b. atm.*, 1901, 31. *..labā pusē ceļam bija liela upe.* Kr. Valdemārs, *Trīssimt st.*, 1853, 40.

Noteiktās galotnes aizstāšana ar nenoteikto galotni datīvā, instrumentālī un lokatīvā teksta uztverē pārpratumus te nerada, tomēr papildslodze lasītājam vai klausītājam tiek uzlikta: ir jāatceras, ka minētajam adjektī-

vam visos citos locījumos (izņemot datīvu, instrumen- tāli un lokatīvu) nenoteiktā galotne nav iespējama. Citiem vārdiem sakot, aizstājot attiecīgajos locījumos noteikto galotni ar nenoteikto galotni, adjektīvi, kam ir vienīgi noteiktā galotne, tiek pielīdzināti pārējiem ad- jektīviem, kam iespējamas abas galotnes. Šīs īpašās adjektīvu grupas nošķiršana no pārējiem adjektīviem teksta uztvērējam prasa kādu sekundes daļu laika, bet to varēja aiztaupīt teksta autors, lietojot noteiktās ga- lotnes visos locījumos.

8) Kārtas skaitļa vārdi.

Kārtas skaitļa vārdi latviešu valodā lietojami vienīgi ar noteiktajām galotnēm.

Tiešām trešā stāva trešajā un ceturtajā logā pa kreisi iegailējās spoža uguns. A. Grig., Cilvēki dārzā, 1957, 22.

Šim nosacījumam neatbilst piemēri:

Divpadsmitā lapaspusē ir piemērs «aust». Runa, 1965, 1. III. *Gleznu viņš pabeidz sešdemīt pirmā gadā.* Runa, 1964, 16. X. *Vajadzētu būt jau trešam sēklim.* V. Lācis, Zvejn. d., 1947, 116.

Arī vecākajā rakstu valodā kārtas skaitļa vārdu no- teiktā galotne aizstāta ar nenoteikto galotni.

Viņi turās pie Budas ticības, kas sestā gadu sim- tenī pr. Kr. pie Indiešiem cēlās, .. Pēterburgas Avī- zes, 1862, 4, 29. *Piektā Maijā 1097 tā gadā viņi līdz Nicas pilsētai aiznāce.* Mājas Viesis, 1857, 3, 19.

9) Substantivējumi.

Kā zināms, adjektīviem substantivējoties parasti ir noteiktā galotne. Tomēr datīvā, instrumentālī un loka- tīvā substantivējumiem tiek lietota nenoteiktā galotne (arī vecākajā rakstu valodā).

Novēlēsīm visiem jaunie vēlētjiem sekmīgu darbu! Runa, 1966, 14. II. *Un pēkšņi fanātiskā oratore pārveerts vienkāršā neapmierinātā mīļākā.* A. Grig., *Kad lietūs...*, 1965, 252. *Un, kamēr uz ļaužu mēlēm varētu atrasties kaut piliens līdzjūtības, Gustavs negribēja bijušajiem radiem un pazīstamiem rādītis.* A. Sakse, *Lūzums*, 1959, 48. *.. nolūkojoties izdziestošā dienas gaismā, gribētos nosūtīt mīļiem dzimtenē «labu, labu vakariņ».* Zeltmatis, *Sarkanās lilijas*, 1904, 132. *Kad es pieaugšu, mans tēvs sacīja, tad arī mācēšu viņa varenā gara valodu un es iešu tālu pa pasauli, es sludināšu visiem nospiešiem un cietējiem šo valodu un atpestīšu tos no saitēm..* M. V. Mēnešraksts, 1895, 1, 3.

Substantivējumu noteiktā galotne būtu paturama visos locījumos.

Līdz šim aplūkojām tādus gadījumus, kad konteksts vai situācija norāda uz noteiktību, kaut arī adjektīvs vai particips datīvā, instrumentālī vai lokatīvā lietots ar nenoteikto galotni. Iespējami arī tādi gadījumi, kad teksta saturs nepalīdz noskaidrot, vai attiecīgajā gadījumā nenoteikto galotni autors lietojis ar nolūku, lai parādītu lietvārdā nosauktā nojēguma nenoteiktību, vai arī noteiktā galotne aizstāta ar nenoteikto galotni tāpat kā iepriekš aplūkotajos gadījumos.

Aiz melnā lodziņa mājas galā vējš locija ābeles zarus un plakstoši purināja izplēstai rūtij aizsegtu, ar skalu krustu piestiprinātu dzeltenā ietinamā papīra lapu. A. U., *Z. z.*, 1947, 62.

No šī teikuma satura nevaram izdibināt, vai autors ir domājis *izplēstu rūti* vai *izplēsto rūti*. Tekstā attēlota redzes glezna, bet ar redzi uztveramu priekšmetu autors var gan attēlot kā noteiktu — tad šai gadījumā būtu

nepieciešama noteiktā galotne, — gan arī runāt vispār par priekšmetu, šai gadījumā par kādu rūti, un tad participa nenoteiktā galotne ir likumiska.

Ja jaunpiedzimušam neizstrādājas pietiekamā daudzumā tiroksīns, bērns neaug un stipri atpaliek garīgā attīstībā. Veselība, 1963, 4, 7. Viņš stāstīja par Karajanu un lieliem dziedātājiem. Runa, 1969, 22. V.

Arī šais teikumos varētu būt domāta gan *garīga attīstība, lieli dziedātāji*, gan *garīgā attīstība un lielle dziedātāji*.

Šāda tipa piemēri ne mazums atrodami kā mūsdienū, tā vecākajā rakstu valodā.

Klausītāja vai lasītāja uzdevums ir uztvert un saprast autora domu, kam jābūt izteiktai maksimāli precīzā formā. No klausītāja vai lasītāja nedrīkstētu prasīt, lai viņš uzlabo, papildina, precizē nepilnīgo autora tekstu — tā būtu nepieļaujama teksta uztvērēja apziņas noslogošana. Noteikto galotņu aizstāšana ar nenoteiktajām galotnēm minētajos locījumos ir viens no faktiem, kas padara tekstu neprecīzu un līdz ar to nevajadzīgi apgrūtina klausītāju vai lasītāju.

Te esam aplūkojuši gadījumus, kad konteksts vai situācija pamato noteiktās galotnes lietojumu, taču datīvā, instrumentālī un lokatīvā tā aizstāta ar nenoteikto galotni. Samērā plaša valodas materiāla (šai rakstā no tā atspoguļota neliela daļa) izpēte ļauj izdarīt dažus secinājumus.

1. Doma, ka noteikto galotņu aizstāšana ar nenoteiktajām galotnēm datīvā, instrumentālī un lokatīvā, iespējams, iezīmē jaunas likumības veidošanos valodā, ir noraidāma, tāpēc ka nevienā citā locījumā mūsdienū

latviešu valodā nepastāv tendence aizstāt noteiktās galotnes ar nenoteiktajām galotnēm.

2. Domājams, ka adjektīvu un participu noteikto galotņu aizstāšana datīvā, instrumentālī un lokatīvā ar nenoteiktajām galotnēm izskaidrojama ar rakstītāju un runātāju cenšanos taupīt savu (nevis lasītāja vai klausītāja) laiku — noteiktās galotnes ir par vienu zilbi garākas — neņemot vērā noteiktās un nenoteiktās galotnes izteikto nozīmes atšķirību.

3. Noteiktā galotne ir veidojusies, pievienojot nenoteiktā adjektīva vai participa locījuma formai atbilstošu senā vietniekvārda *jis* locījumu. Valodas attīstības gaitā ir izveidojusies tāda noteiktās galotnes locījumu paradigma, kāda mums ir pazīstama. Izsekot katra atsevišķā locījuma formas izveidei ir valodas vēsturnieka uzdevums. Te gribas uzsvērt, ka mūsdienu latviešu literārajā valodā datīva, instrumentāļa un lokatīva noteiktās galotnes ir *-ajam, -ajā, -ajiem, -ajos* pretstatā nenoteiktajām galotnēm *-am, -ā, -iem, -os*. Šķiet, ka minēto locījumu noteikto galotņu dēvēšana gramatikās par paplašinātajām galotnēm ir zināmā mērā veicinājusi noteiktās galotnes aizstāšanu ar nenoteikto: kāpēc gan lietot «paplašinātās» formas, ja «nepaplašinātās» formas ir ērtāk resp. ātrāk izrunājamas un uzrakstāmas. Terminos «noteiktā galotne» un «nenoteiktā galotne» ir atspoguļota šo galotņu galvenā funkcija — noteiktības un nenoteiktības izteikšana. Turpretī «paplašinātā galotne» (vecākajās skolu gramatikās runā par «garo galotni», «pagarināto galotni») norāda uz dažu locījumu formas īpatnību, kas pie tam vairāk saistīta ar valodas vēsturi. Tādējādi termins «paplašinātā galotne», izvirzot pirmajā plānā formu, novirza uzmanību no noteiktās galotnes nozīmes.

4. Liekas, ka skolu gramatikas, atļaujot vārdus, kas garāki par trim zilbēm, lietot ar «nepaplašinātu» galotni, ir veicinājušas nevēlamo noteiktās galotnes aizstāšanu ar nenoteikto galotni. Domājam, ka noteiktajai galotnei, tāpat kā nenoteiktajai galotnei, jāparādās visos locījumos. Nebūtu pieļaujams, ka dažos locījumos noteiktība netiek izteikta vai arī ka nenoteiktā galotne jāatzīst par noteikto galotni. Piemēram, ja adjektīvs *galvenais*, ko lieto tikai ar noteikto galotni, lietots teikumā *galvenos jautājumos viņiem nav domstarpību*, tad nav nekāda pamata *-os* atzīt par noteikto galotni. Vienīgais gadījums, kad nenoteikto galotni lieto ar noteiktās galotnes nozīmi, ir adjektīvi ar izskaņu *-ējs*, kam, kā zināms, labskaņas dēļ datīvā, instrumentālī un lokatīvā noteiktās galotnes (*malējajā, vakarējam*) vietā lieto nenoteikto galotni.

5. Ja salīdzina, kā datīvā, instrumentālī un lokatīvā noteiktā galotne aizstāta ar nenoteikto galotni mūsdienu valodā un vecākajā rakstu valodā, jāatzīst, ka nav nekādas atšķirības, piemēram, starp 1853. gada tekstu *.. visi bij krietnam Mārtiņam daudz, daudz pateicības parādā* un 1947. vai 1965. gada tekstu *.. jūtīgi Bērziņu Lienai nodrebēja pleci*.

Šāds nenoteiktās galotnes lietojums noteiktās galotnes vietā nebūtu pieļaujams.

6. Noteiktās galotnes aizstāšana ar nenoteikto galotni datīvā, instrumentālī un lokatīvā pārpratumus teksta uztverē parasti nerada — uz noteiktību norāda konteksts vai situācija. Tomēr racionālāk būtu lietot noteiktās galotnes, tāpēc ka tās nodrošina precīzu informāciju. Šo racionālāko variantu — noteiktības izteikšanai lietot noteiktās galotnes arī datīvā, instrumen-

tālī un lokatīvā — vajadzētu atzīt par mūsdienu latviešu literārās valodas normu.

Rakstā lietotie saīsinājumi

E. Adams., Lielais spītnieks	— E. Adamsons, Lielais spītnieks.
B.-U.
K. r. IV
Pastar. d. gr.	— E. Birznieks-Upītis:
— Kopoti raksti, IV.
— Pastariņa dienas grāmata.
R. Blaum., Pie skala uguns	— R. Blaumanis, Pie skala uguns.
A. Brigad., Raksti, 17	— A. Brigadere, Kopoti raksti, 17.
Degl., K. r. V	— A. Deglavs, Kopoti raksti, V.
H. Dorbe, B. es sv. t.	— H. Dorbe, Bērība, es sveicu tevi.
A. Grig.
Cilvēki dārzā
Kad lietus ...	— A. Grigulis:
— Cilvēki dārzā
— Kad lietus un vējisitas logā.
Z. Gr., Izl. I
Jauns., B. gr.	— Ž. Grīva, Izlase, I.
— J. Jaunsudrabiņš, Baltā grāmata.
K.
Kaudz., Mērn. l.	— Karogs.
— R. un M. Kaudzītes, Mērnīeku laiki.
V. Lācis, Zvejn. d.	— V. Lācis, Zvejnieka dēls.
LM	— Literatūra un Māksla.

M. V. Mēnešraksts	— Mājas Viesa Mēnešraksts.
Plūdonis, Mazā Anduļa
p. b. atm.	— V. Plūdonis, Mazā Anduļa pirmās bērnības atmiņas.
Poruku J., K. r. I	— Poruku Jānis, Kopoti raksti, I.
A. Pump. Lāčpl.	— A. Pumpurs, Lāčplēsis.
K. Skalbe, K. r. V	— K. Skalbe, Kopoti raksti, V.
A. U.	— A. Upīts:
K. r. 3	— Kopoti raksti, 3.
K. r. 12	— Kopoti raksti, 12.
Z. z.	— Zaļā zeme.
Kr. Valdemārs, Trīssimts
st.	— Kr. Valdemārs, Trīssimt stāstu.
Valdis, Stab. b.	— Valdis, Staburaga bērni.
E. Vilks, Piecas min. par v.	— Ē. Vilks, Piecas minūtes par vēlu.
ZT	— Zinātne un Tehnika.

I. CELMIŅA

PAR DAŽĀM ATKĀPEM, KAS ATZISTAMAS PAR NORMU

(Sakarā ar šai laidienā publicēto B. Ceplītes rakstu)

Ir daži valodas jautājumi, par kuriem nav viegli vienoties arī valodniekiem. Viens no tiem ir jautājums, kādos gadījumos būtu lietojama adjektīva noteiktā

galotne. Vieni atzīst, ka tē visnotaļ vajadzētu ievērot gramatisko sistēmu, otri domā, ka zināmos gadījumos būtu no tās jāatkāpjas.

Piemēri no preses un jaunākās daiļliteratūras konsekvēnti nebalsta ne vienu, ne otru no šiem uzskatiem. Iespēstos rakstus labo redaktori un korektori gan pēc saņemtiem norādījumiem, gan pēc saviem ieskatiem, tā ka ne vienmēr ir zināms, vai raksta autors šādā vai tādā gadījumā lietojis noteikto vai nenoteikto galotni. Bet, ja paklausāmie, kā runā šo rakstu labotāji, minētie redaktori un korektori, tad ievērojam, ka viņi paši noteiktās galotnes datīvā un lokatīvā nemēdz lietot. Iemesls ir viegli uzminams: dzīvajā valodā garus adjektīvus datīvā un lokatīvā ar noteikto galotni nelieto. Tādēļ nevar vis tik droši sacīt, ka noteiktās galotnes vispārinājums kļuvis par normu. Normas jāizsecina no dzīvās valodas; ja valodnieki to nedara, tad viņu veidotās normas aiziet tālu no dzīves, līdz ar to kļūdamas dzīvei nederīgas, jo mākslotas izteiksmes var gan iemācīt rakstīt, bet ne runāt.

Adjektīvu noteikto galotni datīvā un lokatīvā jo bieži apzināti neievēro un nav ievērojuši mūsu ievērojamākie rakstnieki, kurus taču dēvējam par literārās valodas galvenajiem veidotājiem.

Ikvienam izglīotam runātājam jāpapūlas apgūt gramatiķu atzītos literārās valodas likumus un jācenšas likt tos lietā, un tomēr dažs labs izglīotots runātājs, gan spējis apgūt zināmus valodas likumus, reizēm nespēj likt tos lietā noteiktu traucējumu dēļ, vai nu nevarēdams likumam pieskaņotos vārdus lāgā izrunāt, vai arī sajūzdams tos kā kaut ko nedabisku, kas neiekļaujas valodas brīvajā plūsmā. Kā gan lai viņš, piemēram, ātri un skaidri izsaka tādus datīvus un lokatīvus kā *vissa-*

sprindzinātākajai uzmanībai, visievērojamākajiem cilvēkiem, vissarežģītākajos apstākļos, visnepiemērotākajā stāvoklī?

Ir lasītas šādas frāzes: *viņš uzaudzis šajā pusemākslinieciskajā, pusintelektuālajā vidē; valstis, kas atšķiras ar savām politiskajām, sociālajām un ekonomiskajām sistēmām; tas noteikti ir jāievēro bibliotēkārājā un bibliogrāfiskajā darbā.*

Jājautā, vai tādi gari datīvi un lokatīvi tiešām ir nepieciešami? Vai teksta uztvērēja apziņa tiešām tiek noslogota, ja viņš lasa par *cilvēku, kas uzaudzis šajā pusmākslinieciskā, pusintelektuālā vidē, par valstīm, kas atšķiras ar savām politiskām, sociālām un ekonomiskām sistēmām, vai par noteikumiem, kas jāievēro bibliotēkārā un bibliogrāfiskā darbā?* Adjektīvu garās datīva un lokatīva galotnes trūkums paliek nepamanīts, tāpat kā tas paliek nepamanīts, kad lasa tādus teikumus kā *viņš atnāca pēdējā brīdī; to dziedāja vakarējā koncertā; pārējiem skolniekiem to nepateica.* Ne te lasītāja apziņai kas jāuzlabo, ne jāpapildina, ne jāprecizē.

Visi valodnieki ir vienis prāti, ka adjektīviem *pēdējais, vakarējais, pārējais* galotne datīvā un lokatīvā nav jāpaplašina, jo skaņu kopas *jajam, jājā, jajiem, jajos* ir pārāk nelabskanīgas. Runājot par adjektīviem ar izskaņu *-ējs*, «Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā» (I, 522. §) teikts, ka «no paplašinātajām galotnēm šāda veida vārdos vairās, lai novērstu nelabskanību un neērti izrunājamās formas». Jājautā: vai tad teikums ar vairākiem adjektīviem, kam galotne *-ajā* vai *-ajam*, ir labskanīgs? Laikam taču arī tāpēc līdzšinējās gramatikās ieteikts daļai adjektīvu atmest noteikto galotni.

Iespējamie teksti jau tā ir piebārstīti ar šīm nelabskani-
gām skaņu kopām, jo esam pasākuši arī participus
datīvā un lokatīvā pagarināt ar noteikto galotni tur,
kur noteiktā galotne senāk nav lietota. Arī J. Endze-
līns to nav lietojis, kā var vērot, lasot viņa sarakstītās
gramatikas.

«Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā»
(I, 524. §) teikts, ka «sarunu valodā pilnas noteiktās
galotnes vietā nenoteikto resp. nepaplašināto galotni
sastop daudz biežāk īsuma un ērtākas izrunas labad.
Vispirms te minama tendence lietot nepaplašinātās ga-
lotnes vārdos, kuru garums pārsniedz trīs un četras
zilbes».

Tendences palaikam norāda uz valodas dabiskās at-
tīstības virzienu; tās katrā ziņā jāievēro, dodot norma-
tīvus norādījumus. Mūsu līdzšinējie valodas kopēji to
arī darījuši. J. Endzelīns, runājot par adjektīvu noteik-
tajām vai nenoteiktajām datīva un lokatīva galotnēm,
konstatē, ka lietojums te atkarīgs no vārdu zilbju
skaita. (Valodas prakses jautājumi. Rediģējis J. Endze-
līns. 1935, 50. lpp.) Cik man zināms, tad šo likumu se-
nāk ievēroja arī Latvijas Valsts izdevniecība. Kādēļ ta-
gad ieviest tik nepraktiskas rēģulas, kas ir pretrunā ar
valodas attīstības likumiem? Konsekvences dēļ? Kon-
sekvence valodā ne vienmēr ir atrodama, un tā arī
ne vienmēr ir vēlama. Tā bieži vien noved pie samāk-
slotības un formālisma. Konsekvences dēļ savā laikā
darinātas formas, kas sen ir atmestas (ģenitīvi *Aša,*
Luža, valšku u. c.). Atkāpes no likumiem valodā
vienmēr ir bijušas un būs. Katrā ziņā vajadzētu izrau-
dzīties tādas formas, kas viegli apgūstamas un lieto-
jamas, lai pēc iespējas daudzi varētu izteikties koptā
valodā.

Ja runā par normām, tad vienīgi par divzilbju adjektīviem varētu sacīt, ka tiem datīvā un lokatīvā kaut cik nostabilizējusies noteiktā galotne. Participiem tā šajos locījumos vairāk vai mazāk uzspiesta. Dabiskā valodā joprojām runās (un arī rakstīs, ja neviens nelabos) *guļamās telpās*, nevis *guļamajās telpās*, *caurstaigājamā istabā*, nevis *caurstaigājamajā istabā*. Bet pavisam nedabiska, tikai iespīestā veidā sastopama ir datīva un lokatīva noteiktā galotne substantivētos daudzsilbju adjektīvos. Latvieši *n e k a d* nav teikuši *viņš ar saviem piederīgajiem*; *satikos ar saviem pazīstamajiem*; *tas nododams pagasta vecākajam*. Jauna izteiksme ieviešas tad, ja veco sajūt kā traucējumu; bet kas gan to sajūtīs kā traucējumu, ja kāds sacīs *viņš ar saviem piederīgiem*; *satikos ar saviem pazīstamiem*; *tas nododams grupas vecākam*? Traucējumu drīzāk sajūt, lasot pagarinātos substantivētos adjektīvus. Tā kā noteikto ģenitīva un lokatīva galotni sastopam tikai pie īstiem adjektīviem, tad, atrodot to pie substantivēta adjektīva, šo substantīvu dažkārt izjūtam kā adjektīvu. Ja lasa frāzi *gādība par jaunpiezimušiem*, lasītāja apziņa paliek neapgrūtināta, bet, ja šo frāzi redz iespīestu «normētā» veidā — *gādība par jaunpiezimušajiem*, liekas, ka to vajadzētu papildināt ar vārdu *bērniem*.

Jādomā, ka daudzi rakstnieki valodas daiļskanības dēļ daudzsilbju adjektīvos un adjektīvu substantivējumos joprojām nelietos noteikto datīva un lokatīva galotni, ja neviens tam nepretosies.

Vajadzētu nenoteikto datīva un lokatīva galotni daudzsilbju adjektīvos un adjektīvu substantivējumos arī turpmāk atzīt par likumisku.

VAI TIKAI VIRIEŠU DZIMTE?

Sarunvalodā un pat iespēstajos tekstos sieviešu profesiju un amata nosaukumus, kā arī dažādus goda nosaukumus dažreiz lieto vīriešu dzimtes formā arī tad, ja runā par sievieti. Piemēram, dažādos preses izdevumos raksta: *Kolhozā «Ausma» ir labs agronoms — Olga Dronova (Zvaigzne), .. pavaicājām pilotam Marianai Popovičai (Pionieris); jaunākais milicijas seržants Čerkasova (Zvaigzne); tādu lietojumu dzird arī radiopārraidēs: Koncertā piedalīsies LPSR Nopelniem bagātie mākslinieki Ilga Tiknuse un Rima Bulle. Vai tas ir pareizi?*

Kā zināms, latviešu valodas lietvārdi, pamatojoties uz formu un nozīmi, šķirami divās dzimtēs — vīriešu dzimtes un sieviešu dzimtes lietvārdos. Abas šīs dzimtes atšķiras vai nu tikai ar galotnēm (*ābols, ceļš, gailis, medus; mala, upe, klints; skolotājs — skolotāja*), vai ar izskaņām un līdzskaņu miju vārda celmā (*strādnieks — strādniece, soms — somiete, igaunis — igauņiete, kaimiņš — kaimiņiene, uzraugs — uzraudze, spiegs — spiedze, viesis — viese / viešņa*). Sieviešu dzimtes formas tiek šķirtas no vīriešu dzimtes formām ne tikai latviešu valodas sugas vārdos, kas nosauc personas, darītājus un citas sieviešu kārtas būtnes, bet šim likumam pakļaujas arī latviešu vai citvalodu cilmes īpašvārdi, piemēram, *Jānis Kalniņš* un *Anna Kalniņa*, gluži tāpat *Andrejs Gailītis* un *Ilze Gailīte*, *Pāvels Popovičs* un *Mariana Popoviča*, *Zerārs Filips* un *Anna Filipa* u. tml. Šī likumība pilnīgi attiecināma arī uz tādiem sieviešu profesiju, amata vai tamlīdzīgiem nosaukumiem, kas ir aizguvumi

vai internacionālas cilmes vārdi, piemēram, *direktors* — *direktore*, *komunists* — *komuniste*, *radists* — *radiste*, *sekretārs* — *sekretāre*, *inženieris* — *inženiere*, *akadēmiķis* — *akadēmiķe*, *ģeologs* — *ģeoloģe*, *filologs* — *filoloģe*, *farmaceits* — *farmaceite*, *students* — *studente* u. tml. Šie vārdi lietojami vīriešu dzimtes formā tad, ja runājam par vīrieti, bet sieviešu dzimtes formā, ja runājam par sievieti. Piemēram, sakām *direktors Bērziņš* un *direktore Bērziņa*, *akadēmiķis Liepiņš* un *akadēmiķe Liepiņa*, *inženieris Davidovs* un *inženiere Davidova*. «Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā» teikts, ka «sieviešu dzimtes atvasinātie lietvārdi blakus attiecīgajiem vīriešu dzimtes nosaukumiem patlaban vēl nav parasti, kad apzīmējama kāda militāra pakāpe vai arī tāda profesija, kas no laika gala bijusi vīriešu nodarbošanās, piemēram, *kareivis*, *kapteinis*, *ģenerālis*, *kalējs*, *skurstenlauķis* u. c.», un norādīts, ka «atbilstošu sieviešu dzimtes lietvārdu lietošana saistās ar sievietes darba lauka paplašināšanos»¹.

Jāatzīst, ka tieši mūsdienās, īpaši pašos pēdējos gados, ļoti mainījusies attieksme pret tā saucamajām «sieviešu» un «vīriešu» profesijām, un ir ļoti daudz tādu profesiju, amatu un darbības jomu, kurās tagad blakus vīriešiem vietu ieņem arī sievietes, piemēram, sievietes ir *seržantes*, *leitnantes*, *kapteines*, *pilotes*, *poligrāfiķes*, *kinematogrāfistes*, *šoferes*, *novatores*, *racionalizatores*, pat *kosmonautes*. Tāpēc būtu pareizi lietot atbilstošās sieviešu dzimtes formas arī to profesiju, militārā dienesta pakāpju apzīmēšanai, kuras agrāk bija sievietēm neparastas; tātad varētu runāt, piemēram, par *brīves*

¹ Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika, I. R., 1959, 380. lpp.

kareivēm, pat par virsniecēm, pulkvedēm un ģenerālēm. ja šādas dienesta pakāpes tiktu piešķirtas kādai sievietei, kaut arī šie vārdi patlaban vēl skan neparasti.

Atcerēsimies, ka pirms pāris gadu desmitiem neparasti bija arī vārdi *traktoriste, šofere, kinooperatore, milice, kibernetiķe* un daudzi citi vārdi, ko tagad bez šaubīšanās lietojam, tāpat kā senāk neparastas bija vīriešu dzimtes formas tādu profesiju nosaukumiem kā *slaucējs, cūkkopis, teļkopis*. Sieviešu dzimtes formas lietošanai arī neparastos nosaukumos jau ir paraugi mūsdienu literatūrā un presē, piemēram, *Irēna Jēkabsons nekad nebija domājusi, ka kādreiz kļūs kurpniece*. — — — *Par kurpnieci kļuvusi arī Irēnas māte*. — — — *Pašreiz Saldus rajona sadzīves pakalpojumu kombinātā ir 9 kurpnieces, bet dažas vēl mācās*. (Rīgas Balss.) *Būdama ierindniece, desantniece un medicīnas māsa vienā personā, Katjuša nostaiģāja grūtu, bet slavenu kauju ceļu*. — — — *Tagad viņas melno jūrnieces formas tērpu rotā astoņas medaļas*. (Veselība.) *Man pašai nebūtu nekas pretim izmācīties par traktoristi*. (V. Lācis.)

Tomēr ir atsevišķi vārdi, kuriem ļoti sīksti nostiprinājusies tikai vīriešu dzimtes forma, un vismaz pagaidām tiešām šķiet, ka nav iespējamā atbilstošās sievietes dzimtes formas — galvenokārt tad, ja šie vārdi beidzas ar skaņu kopu — *ks*, piemēram, *tulks, izlūks, boļševiks*, tāpēc arī, attiecinot šos nosaukumus uz sievieti, lieto tikai vīriešu dzimtes formu, piemēram, *gaidīja viesos bijušo izlūku Tatjanu Dobreņkovu*. (Oktobra Karogs.) Dažreiz bez pamata mēdz lietot tikai vīriešu dzimtes formu tad, ja vārds ir internacionālas cilmes un beidzas ar *-gs*, piemēram, *pedagogs, neiropatologs*, kaut gan ļoti daudzi vārdi liecina, ka pilnīgi iespējamā un pat regu-

lāras ir sieviešu dzimtes formas, kas beidzas ar *-ģe*, kā *ģeoloģe, ģiloloģe, ķirurgģe, arheoloģe*.

Dažos gadījumos mūsdienu latviešu literārajā valodā ir pieļaujamas svārstības dzimšu formu lietošanā. Tā lielākoties vīriešu dzimtes formu mēdz lietot tad, ja vārds nosauc nevis konkrētu personu, bet gan vispārinātā nozīmē pašu profesiju, zinātnisku vai pedagoģisku grādu, dienesta pakāpi vai goda nosaukumu u. tml., kā *doktora grāds, ģeologa specialitāte, friziera amats, sētnieka darbs, tāpat oratora talants, dzejnieka dvēsele, aktiera māksla* u. tml. Piemēram, *.. priekšsēdētāja vietnieka amatā strādāja Ilze Lūduma*. (V. Lācis.) *Viņš pēc sapulces bija pavadījis uz pagasta tautas namu bibliotekāri Gaidu Rimšu, kas izpildīja arī komSORGA pienākumus*. (V. Lācis.) Taču tikpat pareizi būtu arī šais gadījumos lietot sieviešu dzimtes formas, piemēram, *viņai piešķirts Tautas mākslinieces goda nosaukums, viņa ieguvusi zinātņu doktores (kandidātes) grādu, viņa apguvusi frēzētājas (operātores, radistes) profesiju, viņa strādā priekšsēdētāja vietnieces amatā, viņa izpilda arī komSORDZES pienākumus* u. tml.

Lai gan šādos gadījumos būtu pieļaujams abējāds dzimšu formu lietojums, var konstatēt, ka mūsdienu latviešu literārajā valodā vērojama tendence lietot sieviešu dzimtes formas pat tad, ja profesijas, amata vai goda nosaukums ietverts tādā kontekstā, kur tam ir vispārinātā nozīme.

Turpretim tad, kad profesijas, amata vai goda nosaukums u. tml. nosaukums attiecināms uz konkrētu personu, uz sievieti, vīriešu dzimtes formu lietošana šais nosaukumos neatbilst latviešu valodas gramatikas likumībām. Tāpēc arī raksta sākumā minētajos piemēros

lietotās vīriešu dzimtes formas atzīstamas par nepareizām un to vietā lietojamas attiecīgās sieviešu dzimtes formas, piemēram, ir jāraksta *Kolhozā «Ausma» ir laba agronome Olga Dronova; pavaicājām piloti Marianai Popovičai; jaunākā seržante Čerkasova; Nopelniem bagātās mākslinieces Ilga Tiknuse un Rima Bulle.*

VIETU NOSAUKUMUS LIETOSIM PAREIZI!

Galvenais kritērijs vietvārda pareizās formas noteikšanai ir vietvārda literārā izruna, t. i., par pareizu atzīstama tāda vietvārda forma, kādu lieto latviešu literārās valodas runātāji, kas attiecīgajā novadā dzimuši, auguši vai ilgu laiku dzīvojuši. Turklāt jārespektē arī rakstos ieviesusies tradīcija. Tā, piemēram, Valkas rajona pilsētu *Strenči* rakstīsim arī turpmāk daudzskaitlī, kaut pareizs būtu vienskaitlinieks *Strencis*. Tāpat par pareizām formām uzskatīsim apdzīvoto vietu vārdus Talsu rajonā — *Valgale* Sabiles tuvumā un *Valdgale* Talsu tuvumā, kaut turienes iedzīvotāji pirmo sauc par *Sabiles Valgali*, otru — par *Talsu Valgali* (reizēm arī par *Valdegāli*). *Irbes* jūras šaurumu, *Mazirbi*, *Lielirbi* joprojām rakstīsim ar vārdu *irbe* pamatā, kaut etimoloģiski pareizi būtu *irve* (no lībiešu *irva* 'stirna'). Lai paliek *Līgatne* Cēsu rajonā, kaut senāk pazīta tikai *Ligate*. Atzīsim par pareiziem arī daudzus citus laika gaitā pārveidojušos vietvārdus, piemēram, *Cesvaini* (Madonas r.) laikam vecākās *Cesveines* vietā, *Dundagu* (Talsu r.) senākās *Dundangas* vietā, *Veselavu* (Cēsu r.) *Veselauskas* vietā, arī nostabilizējušos *Valgundi* (Jelgavas r.) kādreiz lietotās *Volgundes*, *Volgūtnes* un *Valgūtes* vietā u. c.

Tomēr rakstos un runā vērojams, ka vietvārdus diezgan bieži lieto kļūdaini.

Tādu gadījumu, kad ģeogrāfisko objektu nosaukumi pavisam sakropļoti un reāliju pēc nosaukuma nevar pat aptuveni identificēt, nav daudz. Gadījies, piemēram, māju vārda *Lutermājas* (Talsu r.) vietā lasīt *Litermais* (kļūdas radušās, sajūkot slavu un latīņu alfabēta burtiem un nepareizi saprotot vietējo izrunu), māju vārda *Saulgoži* (Valkas r.) vietā — *Saloši* (laikam iespieduma kļūda).

Citādu kļūdu ir laba tiesa, un tās ir dažāda rakstura. Kļūdas reizēm apgrūtina vietas identifikāciju un var radīt pārpratumus, reizēm tikai izkropļo vietas nosaukumu.

Saknes zilbes rakstībā, piemēram, pamanītas dažādas kļūdas. Nemīkstināta līdzskaņa dēļ radies *Kūļciems* (Talsu r.) vietvārda *Kūļciems* vietā.

Garā patskaņu vietā šad tad lasāmi īsie patskaņi, piemēram, *Alande* (upe un stacija Liepājas r.) *Ālandes* vietā, *Araiši* (Cēsu r.) *Āraišu* vietā, *Eda* (Ventas pieteka) *Ēdas* vietā, *Grivaiši* (Saldus r.) *Grīvaišu* vietā, *Iģe* (Salacas pieteka) *Iģes* vietā, *Nicgale* (Daugavpils r.) *Nicgales* vietā, *Sarte* (Dienvidkurzemes upe) *Sārtes* vietā, *Šķepele* (Kuldīgas r.) vietvārda *Šķēpeļi* vietā u. tml.

Biežāk parādās nepareizi patskaņu garinājumi īso vietā, piemēram, *Aizkūja* (Madonas r.) *Aizkujas* vietā (ir arī upe *Kuja*), *Akmeņdziras* (Ventspils r.) *Akmeņdziru* vietā, *Ārona* (Aiviekstes pieteka un apdzīvota vieta Madonas r.) *Aronas* vietā, *Bārkava* (Madonas r.) *Barkavas* vietā, *Brāķi* (Madonas un Ogres r.) *Braku* vietā (pārgrozot arī vārda celmu, kaut gan Ērgļu *Brāķi* kā R. Blaumaņa atceres vieta ir plaši zināmi), *Krūti* (Alūksnes r.) *Krutu* vietā, *Kūrmale* (Kuldīgas r., izloksnē *Kuormal*) *Kurmales* vietā (no *kuršmale*), *Kūsiņi*

(Krāslavas r.) *Kusini* vietā, *Lēči* (Talsu r.) *Leču* vietā, *Mēduma* ezers un *Mēdumi* (Daugavpils r.) *Meduma* un *Medumu* vietā, *Nāriņciems* (Talsu r.) *Nariņciema* vietā, *Pāpes* ezers (Liepājas r.) *Papes* ezera vietā, *Ritiņi* (Rēzeknes r.) *Ritiņu* vietā, *Slāte* (Jēkabpils r.) *Slates* vietā, *Sūnākste* (Stučkas r.) *Sunākstes* vietā u. c.

Laikam *Skrundas* vārda ietekmē reizēm *Skrudalienas* vietā (Daugavpils r.) lasāma *Skrundaliena*.

Sad tad parādās vietvārdi nepareizās celma formās, piemēram, vietvārda *Ābeļi* vietā (Jēkabpils r.) lasām *Ābeles*, vietvārdu *Brenci* (Alūksnes r.), *Brigi* (Ludzas r.) un *Kruki* (Rēzeknes r.) vietā — *Brenči*, *Brīgi* un *Kruķi*. *Brigi* un *Kruki* ir o-celma (1. deklinācijas) vārdi un lokāmi tāpat kā vārdi *draugi* un *lauki*. Vārdu *Brigi* J. Endzelīns uzskatījis par saderīgu ar māju vārdu *Brigas* Saldus r., vārdu *Kruki* — laikam par atbilstošu senprūšu vietvārdam *Crucke* un lietuvju personvārdam *Kriuka*. Vietvārdu *Pilskalne* (Daugavpils r.), *Pliņciems* (Tukuma r.), *Tiņģere* (Talsu r.) vietā redzēti *Pilskalns*, *Pliņciems*, *Tiņģere* u. tml.

Dažādas kļūdas vērojamas arī vietvārdu izskaņās. Piemēram, ar īsu patskani garā vietā bieži lasām E. Veidenbauma tēva mājas vārdu *Kalači* (Cēsu r.), kas pareizi būtu jāraksta *Kalācis*. *Kapsēda* jeb *Kapsēde* (Liepājas r.) reizēm rakstīta *Kapsede*. *Dienvīdu Lielā Susēja* (Lielupes baseinā) un *Ziemeļu Mazā Susēja* (Daugavas pieteka) bieži rakstīta ar īsu — e — *Suseja*. Ieviešas arī nepamatoti garumi kā vārdos *Brocēni* (Saldus r.) pareizā *Broceni* vietā — (-eni te nav patronīmiskā izskaņa -ēni), *Katrina* (Madonas r.), kas pareizi jāraksta *Katriņa*, u. tml. Kaut gan Kurzemē ir *Sāti*, *Purmsāti*, *Sātiņi* u. c., kas darināti no sugas vārda sāts 'mežā iestrādāta zeme dzīves vietai', nepareizi raksta *Viesatas*

(Tukuma r.) ar garu ā — *Viesāti*. Šim vietvārdam ir izskaņa -*ata(s)*, tāpat kā, piemēram, upes vārdā *Gaurata* (Dobeles r.), un sakne tā pati, kas vārdos *Viesīte* (Jēkabpils r.), *Viesiena* (Madonas r.).

Ir arī citādi kļūdaini izskaņu pārveidojumi. Pret Gulbenes rajona stacijas vārdu *Uriekste* iebilst tā apvidus labi pazinēji — Nopelniem bagātais kultūras darbinieks K. Egle un rakstnieks K. Kraujiņš, kas vairākkārt aizrādījuši, ka pareizā forma ir *Ureikste* (ar *ei!*), tāpat kā pareizi sauc turienes upīti — *Ureikste*, bijušo krogu — *Ureikstkrogs* un pakalnu — *Ureikstkalns*. Jāpiebilst, ka arī upīte reizēm rakstīta ar *ie*. Limbažu rajona vietvārda *Vidriži* vietā kādreiz kļūdaini rakstīts — *Vidriši*.

Liekas, ka bez pamata tiek skauostas izskaņas -*ine*, -*eņi*, piemēram, *Bebrīne* (Daugavpils r.) pārvērsta par *Bebreni*, *Mērdzīne* un *Zvirgzdīne* (Ludzas r.) — par *Mērdzeni* un *Zvirgzdeni*, tāpat *Kapeņi* (Preiļu r.) pārvērsti par *Kapiņiem* u.c. Tādas izskaņas noderētu vietvārdu diferencēšanai.

Pārņemot vietvārdus no rakstījumiem krievu valodā, mūsu republikas vietvārdos ieviesta izrunai neatbilstošā skaņa *e*, kur jābūt *o* (vai *a*), piemēram, ciema un ezera vārds *Černoje Čornoje* vietā, ciemu vārdi *Astaševa* (Krāslavas r.), *Lukševa* un *Medņeva* (Balvu r.) *Astašovas*, *Lukšovas* un *Medņavas* jeb *Medņovas* vietā.

Nav vēlams vienu un to pašu administratīvo vietu vietvārdos apzīmēt ar divējādiem piedēkļiem, kā, piemēram, Saldus rajona ciema padomes un skolas nosaukumā raksta *Blīdiene* — senāk biežāk lietotajā formā (iedzi-votāji vienmēr saukti tikai par blīdeniekiem), bet stacijas nosaukumā — *Blīdene*, t. i., tā, kā tagad parasti izrunā *Blīdenes* vārdu. Līdzīgi arī Stučkas rajonā ciema padomes, skolas un pienotavas apzīmēšanai lieto viet-

vārdu *Daudzese* (Ulmaņa vārdnīcā 1872. g. rakstīta *Daudzevase*), bet mežniecības un stacijas vārds ir *Daudzeva*, kas cēlies no vāciskā rakstījuma *Daudsewas*.

Nav attaisnojama vietvārdu dzimtes pārveidošana. Dzimtei ir vēsturiskas saknes. Reizēm tā noder pat viena noteikta ģeogrāfiskā objekta vai kādas reālijas atšķiršanai no citas. Nav jāpārveido sieviešu dzimtē, piemēram, upju un upīšu vārdi, ja vietējā runā ir dzīvas vīriešu dzimtes formas: *Abuls* (Gaujas pieteka), *Iksstrums* (Iecavas pieteka), *Liepars* (Sviteņa pieteka), *Milenis* (Gaujas baseinā), *Nārvelis* (Abula pieteka), *Raunaisis* un *Raunis* (Raunas pietekas), *Mazais Garozis* jeb *Sodzeris*, *Reņģelis* un *Rūcējs* (Lielupes baseinā), *Runtiņš* (Gaujas pieteka), *Svitenis* (Lielupes pieteka) u. c. Nav attaisnojama Zebrenes (Dobeles r.) ezera vārda *Zebrus* ezers (runājams ar plato e) pārveidošana par *Zebbras*, *Zebra* un *Zebres* ezeru.

Latviešu valodas gramatiskajā sistēmā nemaz neiederas nelokāmie vietvārdi, kādi rakstos sastopami, piemēram, *Gajevo*, *Goliševo*, *Mediševo* (Ludzas r.), *Rekovo* (Balvu r.), *Stoļerovo*, *Šķenevo* (Rēzeknes r.) u. c. Tā turienes latvieši šos vārdus neizrunā, bet gan ar galotni — a. Tas pats sakāms par ciema padomes nosaukumu *Ligo* (kādreizējās *Ligomuižas* vietā Gulbenes r.), apdzīvotas vietas vārdu *Smu* (Krāslavas r. — no *строительно-монтажное управление*) u. c. Nav atzīstami par veiksmīgiem arī vietvārdi, kas diferencē objektus ar numerāciju, piemēram, *Mežvidi I* un *II* (Ludzas r.), *Vārkaivā I* un *II* (Preiļu r.) u. c.

Nepareizi top vietvārdi, ja tos pārvērš no daudzskaitliniekiem par vienskaitliniekiem. Piemēram, Rīgas—Saldušus—Liepājas dzelzceļa stacija *Josti* (no personvārda un māju vārda *Josts*, *Josti*) tagad kļuvuši par citas

cilmes vārdu — *Josta*, Jēkabpils rajona *Rubini* tagad — *Rubene*, kaut gan tāds vietvārds ir sen zināms Valmieras rajonā, u. tml.

Tāpat rodas kļūdas, ja vienskaitliniekus pārvērš par daudzskaitliniekiem, piemēram, rakstot *Alsviķi* (Alūksnes r.) vietvārda *Alsviķis* vietā, *Aumeisteri* (Valkas r.) *Aumeisteris* vietā, *Korgēni* (Limbažu r.) *Korgēne* vietā, *Lielvārdes* (Ogres r.) *Lielvārde* vietā, *Mēri* (ar šauru ē Valkas r.) *Mēris* vietā, *Nēķeni* (arī *Nēķene* vai *Nēķena* Cēsu r.) *Nēķins* vietā, *Priekuļi* (Liepājas r.) *Priekule* vietā (*Priekuļi* ir Cēsu rajonā), *Salas* un *Sējas* (Rīgas r.) *Sala* un *Sēja* vietā, *Vaureji* (Talsu r.) *Vauvrējs* vietā, *Ziles* (Valkas r.) *Zile* vietā u. c. tml.

Vietvārdu izrunā daļu kļūdu rada grafika, jo nešķiram **o**, **ō** un **uo**.

Ar **o** izrunājami, piemēram, *Bolderāja* (Rīgā), *Kolka* un *Košrags* (Talsu r.), *Loja* (Gaujas pieteka), *Nordeķi* (Rīgā), *Oldere* (upe Ventspils r.), *Oleri* (Rīgā), *Orlovas* purvs (Balvu r.), *Ote* (Valmieras r.), *Otesmuiža* (Limbažu r.), *Pleskodāle* (Rīgā), *Torsupe* (*Tora* vai *Tore?* Limbažu r.), *Zolitūde* (Rīgā).

Ar **ō** jāizrunā *Oviši* un *Ovišu* bāka (Ventspils r.). Vārda izskaņa pagaidām nav īsti noskaidrota. Pēc rakstnieka H. Dorbes liecības vietējie iedzīvotāji vietvārdu runājot ar **-iži**.

Ar **uo** saknē un piedēklī, tāpat kā *Ogre*, *Olaine*, *Ropaži*, izrunājams vairums vietvārdu, piem., *Aloja* (Limbažu r.), *Alokste* (Tebras pieteka), *Blome* (Valkas r.), *Dorupe* (Jelgavas r.), *Košķele* (Valmieras r.), *Ķrote* (Liepājas r.), *Lobe* (Ogres pieteka), *Lonaste* (Stendes pieteka Talsu r., apdzīvota vieta Ventspils r.), *Lone* (Jēkabpils r.), *Lorupe* (Gaujas pieteka), *Lose* (Ventas pieteka), *Odre* (Talsu r.), *Oksle* (Tukuma r.), *Okte* (Talsu

r.), *Oleri* (Valmieras r.), *Oļi* (Madonas r.), *Omuļi* (Valmieras r.), *Ormaņkalns* (Jēkabpils r.), *Otaņķe* un *Otaņķi* (Liepājas r.), *Oste* (Talsu r.), *Padone* (Liepājas r.), *Ploči* (Liepājas r.), *Pociems* (Limbažu r.), *Roja* (Talsu r.), *Rolava* (Liepājas r.), *Rozēni* (Limbažu r.), *Slote* (Ventspils r.), *Sodene* jeb *Sodus* (Tērvetes pieteka), *Tori* un *Tore* (Liepājas r.), *Tosele* un *Tosmares ezers* (Liepājas r.) u. c. tml.

Bieži dzirdētas kļūdas svešāku vietvārdu izrunā intonāciju ziņā. Parasti citu apvidu vārdus mēdz izrunāt ar stiepto intonāciju. Nestiepti runājami, piemēram, šādi vietvārdi: *Džūkste* (Bērzes pieteka un apdzīvota vieta Dobeles r.), *Iģe* (Salacas pieteka), *Ikstrums* (Iecavas pieteka), *Kūkas* (ciems Jēkabpils r.), *Mēmele* (upe), *Mērgava* (Ventas pieteka), *Nārvelis* (Abula pieteka), *Nica* (Liepājas r.), *Pūre* (Tukuma r.), *Raunis* (Raunas pieteka), *Slocene* (upīte pie Slokas), *Svēte* (Lielupes pieteka), *Trikāta* (Valkas r.), *Vidala* (Talsu r.) u. c.

Turpretim ar stieptajiem ī izrunājama Lielupes pieteka *Īslīcis* jeb *Īslīce* un apdzīvotā vieta *Īslīce* (Bauskas un Jelgavas r.). Vārdam laikam nav sakara ar lietvārdu *līcis*, kā to liecina upītes nosaukums lietuvju valodā — *Yslykis*.

Nozīme pārprotama Valkas rajona vietvārdam *Grundzāle*, ja to nepareizi izrunā vai daļa pārnesumā. Tā kā šim vietvārdam ir paralēlformas *Gruncēle* jeb *Gruncule*, skaidrs, ka nav nekāda sakara ar *zāli*. Vārds pārnesams *Grundzāle* un izrunājams ar *dz*.

Mums ir daudz vienādu vietvārdu, kas apzīmē katrs savu objektu, tāpēc ka vairums vietu nosaukumu ir radušies stihiski, saglabājot attiecīgās vietas iedzīvotāju valodas pēdas, raksturojot kādu attiecīgās reālijas pazīmi vai nejaušu apstākli. Turklāt nemaz nebija zināms,

ka kaut kādai vietai kaut kur citur jau ir tāds vārds. Ļoti daudz, piemēram, bijis *Jauno muižu*, bet tās parasti nav bijušas sabiedriski svarīgi objekti. Daļa no tām līdz ar reāliju zušanu ir likvidējušās vai, rodoties senākajām jaunsaimniecībām un tagadējām kolektīvajām vai valsts saimniecībām, ieguvušas citus nosaukumus.

Pastiprinoties sabiedriski komunikatīvajām funkcijām, ir bijusi tendence administratīvo centru vienādos nosaukumus likvidēt, vai nu pašu centru pārceļot uz citu vietu, vai attiecīgo objektu pārdēvējot. Tā *Jaunpils* ir palikusi Tukuma rajonā, bet Cēsu rajona *Jaunpils* vietā radās *Zaube*. Tai pašā rajonā *Unguru* vietā radās *Kūdums*, jo Limbažu rajonā bija *Ungurpils* (tās vietā radās *Aloja*) un Jēkabpils rajonā — *Ungurmuiža* (vēlāk *Medņi*).

Vietvārdu vienādību, īpaši ja tie apzīmē mazsvarīgus un tikai šaurā apkārtnē zināmus objektus, nav iespējams novērst. Tāpēc reāliju identifikācijai ir jāievēro līdzīgo vietvārdu atšķirības, kaut arī sīkas. Piemēram, Saldus rajonā ir *Kokamuiža*, Jelgavas rajonā — *Kokumuiža*, Valmieras rajonā — *Kokmuiža*. *Elkas kalns* ir Cēsu rajonā, *Elka kalns* — Liepājas un Ogres rajonā, *Elkus kalns* — Tukuma rajonā, *Elku kalns* — Cēsu, Liepājas, Limbažu, Madonas un Ogres rajonā, *Elkkalns* — Talsu un Tukuma rajonā u. tml. Par *Priekuli* un *Priekuliem*, *Raunu*, *Raunaisi* un *Rauni*, *Valgali* un *Valdgali* sacīts iepriekš. Lielajā Juglā ietek *Mergupe*, Amatā — *Mērgupe*, Ventā — *Mērgava*. Vietvārdos, kam pamatā sugas vārds *sudrabs*, *sidrabs*, atstājams tas patskanis, kas attiecīgajā vietā parasts. Piemēram, Auces apkārtnē runā par Saldus vai Dobeles rajonā (vai pat Lietuvā) bijušo zemgaļu *Sidrabenis* pili, ko krustneši izpostīja 1290. gadā. Saldus rajonā ir *Sidraba birze*, Jelgavas ra-

jonā un citur — mājas *Sidrabiņi*, bet Auces pieteka ir *Sudrabene*, Kuldīgas rajonā — *Sudraba strauts*, *Sudrabi* ir māju vārds, piemēram, Liepājas un Madonas rajonā, *Sudrabkalns* — Ogres rajonā u. tml.

Grūta un līdz šim neatrisināta problēma ir viena objekta nosaukumu dažādības novēršana. To bez speciāliem pētījumiem, ekspedīcijām un sadarbības ar ģeogrāfiem nav iespējams atrisināt, bet tas būtu jāpanāk objektu identificēšanai un pārpratumu novēršanai. Visās Padomju Savienības toponīmikas konferencēs un arī 1967. g. februārī notikušajā plašajā PSRS ziemeļrietumu zonas toponīmikas konferencē Rīgā ir prasīts katram ģeogrāfiskajam objektam resp. reālijai viens stabils nosaukums noteiktā formā, kas noderētu arī transkripcijai krievu valodā u. c. valodās.

Daļai objektu ir noskaidrots to ieteicamais nosaukums. Piemēram, Krāslavas rajona ievērojamā kalna īstais vārds ir *Mākoņkalns*, kā apgalvo turinieši, bet *Padebešu* kalnu esot sākuši lietot literāti. Pēc mūsdienu plašākā un biežākā lietojuma kritērija ieteicama ir *Sēlpils* (Jēkabpils r.), bet ne *Sēlpils*, kā šad tad lietots, jo nosaukums radies ar metatēzi no vārda *Sērpils* (sal. *Sērene*); *Jeri* (Valmieras r.), kas nostabilizējušies blakus senākajiem *Ģeriem*, turpat arī *Paipusi* senāko *Paipustu* un *Paipužu* vietā. *Bērze* (Dobeles r.) nostabilizējušies *Bērsmuižas* vietā, *Nigrande* (Saldus r.), *Vārme* (Kuldīgas r.), *Zalve*, *Mazzalve* (Jēkabpils r.) — senāk atzīto nosaukumu *Nigranda*, *Vārma*, *Zalva* un *Mazzalva* vietā.

Visvairāk neskaidrību ir ar republikas austrumdaļas vietu nosaukumiem, kur valodā vēl tagad ir ļoti dzīvas izlokšņu pēdas un vietvārdi lietoti gan literarizētā, gan daļēji literarizētā, gan izlokšnes, gan daļējā izlokšnes

formā. Par principiem šo vietvārdu rakstībā vienojās 1964. g. Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta īpaši organizētajā sēdē. Principi ir šādi: 1) ja vietvārds atbilst latviešu valodas sugas vārdam vai īpašības vārdam, tas saknes daļā jāraksta atbilstoši literārās valodas skaņām, piemēram, *Vanagi* (ne *Vonogi*), *Bērzi* (ne *Bārzi*), *Siļi* (ne *Seļi*), *Baltais* (ne *Boltis*), *Melnais* (ne *Malnijs*), kaut arī tā rastos nesaskaņa ar atbilstošajiem uzvārdiem; 2) literārās valodas leksikai neatbilstoši vietvārdi, kam tāgad nozīme latviešu valodā nav skaidra, atstājami vietējās formās, piemēram, *Blonti*, *Breidaki*, *Kivti* (Ludzas r.), *Logina* (Balvu r.), *Lomi* (Preiļu r.) u. tml.; 3) vietvārdu piedēkļi atstājami tādi, kādus tos lieto vietējie latviešu literārās valodas runātāji, piemēram, *Maļinovka*, *Pavlova* (Daugavpils r.), *Pušmucova* (Ludzas r.), *Stoļerova* (Rēzeknes r.) u. tml. Šie principi līdz šim daļēji ievēroti.

Bieži nepārdomāta ir bijusi vietvārdu izraudzīšanās pēckara gados, par ko rakstījuši, piemēram, K. Broks «Literatūras un Mākslas» 1968. g. 43. numurā, A. Apīnis 49. numurā. Daudz ir vienādu kolhozu vārdu. Nav atzīstama jauno objektu nosaukšana tādas vietas vārdā, kas neatrodas jaunā objekta tuvumā, bet dažkārt pat ir tālu no tā, piemēram, *V. I. Leņina Pļaviņu hidroelektrostacija* Aizkraukles tuvumā pie Stučkas, *Ainažu zivju apstrādāšanas fabrika* Salacgrīvā u. tml. Komunikāciju traucē arī nepamatota objektu pārdēvēšana, kā, piemēram, *Austrumu* ciema padome *Šķības* vietā (Dobeles r.), *Malienas* ciema padome *Brencu* vietā (Alūksnes r.), *Ziemeļu* ciema padome *Sēļu* vietā (Valmieras r.; *Ziemeļu* ciema padome ir arī Bauskas rajonā) u. c. Pārpratumus rada K. Broka atgādinātā *Somersetas* senākās Aglonas vietā un tagadējā *Agloņa* pie stacijas u. c. tml.

Bez nopietna iemesla vietas nevajadzētu pārdēvēt. Semantiski nepatīkamā satura dēļ derētu varbūt pārdēvēt *Jaunmokas* un *Vecmokas* (Tukuma r.), *Mēri* (Valkas r.).

Nobeigumā jāpiebilst gan, ka vietu nosaukumus, kas apzīmē sakaru nodaļas un stacijas, labot vai mainīt ir ļoti sarežģīti, tāpēc ka tie ietilpst visas Padomju Savienības sarakstos un to maiņa var radīt traucējumus visā sakaru sistēmā. Zināmas grūtības vietvārdu maiņā ir arī ar ciema padomju un citu iestāžu nosaukumiem, kas ir īpaši apstiprināti. Tādēļ jāvēlas, lai drīzāk tiktu īstenots 1967. gada PSRS ziemeļrietumu zonas toponīmikas konferences lēmums par toponīmikas komisiju dibināšanu Latvijā un pārējās Baltijas republikās. Latvijas PSR Toponīmikas komisija tad noskaidrotu mūsu vietvārdu pareizās formas, būtu palīdzīga praktiskas vietvārdu vārdnīcas sastādīšanā, kā arī sniegtu autoritatīvus ierosinājumus visos ar vietu nosaukumu precizēšanu un varbūtēju pārdēvēšanu saistītos jautājumos.

A. FELDHONS

SENGRIEĶU IPASVĀRDU UN TO ATVASINĀJUMU LATVISKO FORMU VEIDOŠANAS MORFOLOĢISKIE PAMATI

Pamatprincipi

Morfoloģiskajā ziņā sengrieķu īpašvārdu latvisko formu veidošanas pamatā ir princips, ka latviskā lokāmā galotne pievienojama grieķu vārda celmam. Taču sengrieķu valodas fonētisko īpatnību dēļ tas nominatīvā ne vienmēr skaidri saskatāms. Celms vislabāk konstatējams, atmetot ģenitīva galotni.

Piemēri:

gr. Polydámās, ģen. Polydámantos. Atmetot 3. deklinācijas ģenitīva galotni -os, konstatējam celmu Polydamant-. Pievienojot tam latvisko vīriešu dzimtes galotni -s, iegūstam nominatīva formu *Polidamants*;

gr. Eleusís, ģen. Eleu'sínos. Atmetot 3. deklinācijas ģenitīva galotni -os, dabūjam celmu Eleusín-. Tādējādi latviskā nominatīva forma ir *Eleisina*.

Tomēr šo principu pilnīgi konsekventi ievērot nav iespējams. Ir īpašvārdu grupas, kam celmu konstatēt var tikai nosacīti.

Tā, piemēram, gr. oriģinālformas «Sōkrátēs» ģenitīvs ir «Sōkrátūs». Tā kā izskaņā -ūs celma *e* ir saplūdis ar 3. deklinācijas ģenitīva galotnes (-os) *o*, veidojot skaņu [u:], kā celms uztverams vairs tikai Sōkrat-. Tas arī ir pamatā latviskajai formai *Sokrats*.

No sengrieķu īpašvārdu latvisko formu darināšanas pamatprincipa ir arī citas atkāpes, kas skar gan veselas īpašvārdu grupas, gan atsevišķus īpašvārdus. Šīs atkāpes īsi iztirzātas šā raksta nodalījumā «Atsevišķu īpašvārdu un to grupu latvisko atdarinājumu īpatnības», par pamatu ņemot sengrieķu lietvārdu deklinācijas grupu iedalījumu.

Ja sengrieķu īpašvārda celms beidzas ar patskani, tad latviskajā formā galotnes priekšā iespraužams *j*:

<i>Mesēnija</i>	— Messēniā, -ās, celms	Messēni-
<i>Leikonoja</i>	— Leukonóē, -ēs, „	Leukono-
<i>Botrija</i>	— Bótrys, -os, „	Botry-
<i>Aristejs</i>	— Aristéās, -ū, „	Ariste-
<i>Tindarejs</i>	— Tyndáreos, -ū, „	Tyndare-
<i>Minojs</i>	— 'Mínōs, -ōos, „	Mīnō-
<i>Ahillejs</i>	— Ahil'leus, -eōs, „	Ahille-

Ja sengrieķu īpašvārda celms beidzas ar divskani *ai*, *ei* vai *oi*, tas latviskās galotnes priekšā pārvēršas attiecīgi par *aj*, *ej*, *oj*:

<i>Maja</i>	—	'Maiā, -ās
<i>Alkajs</i>	—	Al'kaios, -ū
<i>Haironeja</i>	—	Chai'rōneia, -ās
<i>Augejs</i>	—	Au'geiās, -ū
<i>Eiboja</i>	—	'Euboia, -ās

Atsevišķu īpašvārdu un to grupu latvisko atdarinājumu īpatnības

I deklinācijas īpašvārdi

Sengrieķu I deklinācijas sieviešu dzimtes īpašvārdiem ir izskaņa *a* (*ā*) vai *ē*. Tā kā latviešu valodā iespējams šo dažādību atveidojumos saglabāt, būtu nepareizi no šīs iespējas atteikties, visiem atdarinājumiem piešķirot galotni *-a*, kā savā laikā tika ierosināts.

Tādējādi visiem I deklinācijas sieviešu dzimtes īpašvārdiem ar nominatīva galotni *-a* vai *-ā* atdarinājumā ir galotne *-a* (*-ja*) neatkarīgi no tā, vai oriģinālam ģenitīvā ir galotne *-ās* vai *-ēs*:

<i>Kassandra</i>	—	Kassándrā, -ās
<i>Nausikaja</i>	—	Nausikáā, -ās
<i>Aigīna</i>	—	'Aigīna, -ēs
<i>Īfianasa</i>	—	Īphiánassa, -ēs

Turpretim īpašvārdiem, kam nominatīva galotne ir *-ē* un celms beidzas ar līdzskani, atdarinājumā ir galotne *-e*:

<i>Hēbe</i>	— 'Hēbē, -ēs
<i>Afrodīte</i>	— Aphro'dītē, -ēs
<i>Andromahe</i>	— Andromáchē, -ēs
<i>Kirke</i>	— Kírkē, -ēs
<i>Auge</i>	— 'Augē, -ēs

Sieviešu dzimtes īpašvārdiem, kam nominatīva galotne ir *-e* un celms beidzas ar patskani, atdarinājumā ir izskaņa *-ja*:

<i>Leikonoja</i>	— Leukonóē, -ēs
<i>Danaja</i>	— Danáē, -ēs

Īpašvārdiem ar celma izskaņu *-au* un *-eu* atdarinājumā ir celma izskaņa *-av*, resp., *-ev*:

<i>Agave</i>	— Agau'ē, -ēs
<i>Alevs</i>	— A'leuās, -ā

Nav pamata 1. deklinācijas vīriešu dzimtes īpašvārdus ar izskaņu *-ās* (ģen. *-ā*) latviski atveidot ar nominatīvo galotni *a*, kā iesaka E. Felsbergs.¹

Tādējādi izcilā tēlnieka, Halikarnasas Mauzoleja radītāja vārds latviski ir *Skops* [ar īso *o!*] — Skópās, -ā. Citi piemēri: *Hils* — Hýlās, -ā, *Antejs* — Antéās, -ā.

II deklinācijas īpašvārdi

Salikteniem ar otro komponentu *-nūs* (radies no *-noos*) un *-thūs* (no *-thoos*) latviskā izskaņa ir *-nojs*, resp., *-tojs*:

<i>Alkinojs</i>	— Alkínūs, -ū vai Alkínoos, -ū
<i>Alkatojs</i>	— Alkátūs, -ū vai Alkáthoos, -ū

¹ E. Felsbergs. Grieķu īpašvārdu pareizrakstība latviešu valodā. Latvijas universitātes izdevums, 1922.

Nekārtni darināts atveidojums ir kalna nosaukums *Atons* [ō] — 'Athōs, -ō, kas radies, latvisko galotni pievienojot joniskajai akuzatīva formai 'Athōn.

Salu nosaukumi *Kosa* [ō] — Kōs (ģen. Kō) un *Keosa* [ō] — Kēōs (ģen. Kēō), kā arī pilsētas nosaukums *Teosa* [ō] — Tēōs (ģen. Tēō) ir darināti, latvisko nominatīva galotni pievienojot gr. nominatīva formai.

III deklinācijas īpašvārdi

Kā atkāpes no atveidojumu pamatprincipa vispirms minami gadījumi, kur latvisko nominatīva galotni pievieno oriģināla nominatīva formai:

- Sfinksa* — Sphinx, -gos
Stiksa — Styx, -gos
Eosa — Héōs (ģen. Héō) vai episkā forma E'ōs (ģen. E'ūs).

Forma *Zeus* darināta no gr. Zeus nominatīva celma *Zeu-* (sal. celma izskaņas *-eu* pārvēršanos par *-ev* iepriekš minētajā formā *Aleus*).

Īpašvārdiem ar izskaņu *-ō* (ģen. *-ūs*) latviskos atdarinājumus iespējams veidot divējādi — vai nu ar izskaņu *o* [ō], pieslienoties oriģināla nominatīva formai, vai arī ar izskaņu *-oja*, pamatojoties uz celma izskaņu *-o*, kas ģenitīvā saplūst ar galotnes *o*, izveidojot *ū*. Jāuzsver, ka latvisko atdarinājumu varianti pēc vajadzības ērti izmantojami atdzejojumos:

- Sapfo* [ō] vai *Sapfoja* — Sap'phō, -ūs
Kalipso [ō] vai *Kalipsoja* — Kalyp'sō, -ūs

Pilsētu nosaukumiem ar gr. izskaņu *-os* (ģen. *-ūs* vai *-eos*) latviskā atdarinājuma galotni *-a* pievieno gr. nominatīva formai (tā saskan ar nominatīva celmu):

Argosa — 'Argos, -ūs vai -eos
Helosa — Hélos, -ūs vai -eos

Īpaši jāatzīmē īpašvārdi ar oriģināla izskaņu *-is* (ģen. *-ios*). Vīriešu dzimtes īpašvārdiem latviskajā atdarinājumā ir izskaņa *-ijs*:

Sirijs — 'Sīris, -ios
Ligdamijs — Lýgdamis, -ios

Latvisko atveidojumu darināšana šais gadījumos pilnīgi atbilst pamatprincipam, un tie šeit minēti tikai sakarā ar nepieņemamo E. Felsberga ieteikumu latviski lietot formas «Sīris», ģen. «Sīrja», «Lygdamis», ģen. «Lygdamja».

Arī sieviešu dzimtes īpašvārdi ar izskaņu *-is* (ģen. *-ios*) un *-ys* (ģen. *-yos*) darināmi kārtņi:

Paprēmija — Páprēmis, -ios
Botrija — Bótrys, -yos

Taču šī īpašvārdu grupa atdarinājumu ziņā šķirama no īpašvārdiem ar tādu pašu nominatīva izskaņu *-is*, bet ģenitīva izskaņu *-eōs*. Pie šīs grupas pieder arī bieži sastopamie salikteni ar otro komponentu *-polis*. Šo īpašvārdu atveidojumi izskaņas ziņā pilnīgi saskan ar ģenitīva formas tiro celmu:

Amfipole — Amphípolis, -eōs (ģen. celms -pole-)
Palaiskēpse — Pa'laiskēpsis, -eōs
Steiris — 'Steiris, -eōs

Sengrieķu īpašvārdu raksturīgāko elementu rakstība

Tālāk dotais sengrieķu īpašvārdu elementu pārskats, kurā ietilpst gan visbiežāk sastopamie salikteņu pirmie komponenti, gan izskaņas (to skaitā arī salikteņu otrie komponenti) līdz ar to etimoloģijas skaidrojumiem, dos interesentiem iespēju ne vien orientēties šo elementu rakstībā, bet arī gūt priekšstatu par attiecīgo īpašvārdu nozīmi.

Attiecībā uz rakstību vispirms jāatgādina, ka arī īpašvārdu celmos parasti saglabājams tikai viens garums, kaut arī oriģinālā to būtu vairāk, piemēram, *Hēgesips* — gr. *Hē'gēsippos*. Taču salikteņos, tāpat kā aizgūtajos sugas vārdos (piem., *sociāldemokrāts*), pieļaujami divi garumi, ja katram no abiem komponentiem ir savs garums, piemēram, *Nikomēds* — gr. *Nīko'mēdēs*, *Timolājs* — gr. *Tīmólāos*.

Ieteikums atdarinājumos garināt patskani izskaņās *-ids*, *-ida* un *-āds*, *-āda* ir apzināta atkāpe no oriģinālformām, kur attiecīgie patskaņi ir īsi. Šī atkāpe izriet no vēlēšanās vienveidot šo izskaņu rakstību īpašvārdos un sugas vārdos, kuru garumu var uzskatīt par stabili ieviesušos.

Grūti normējama ir izskaņu *-ons*, *-ona* izruna, jo šo izskaņu patskanis oriģinālā var būt gan īss, gan garš. Tā kā latviskajos atveidojumos *o* kvantitāti apzīmēt nav iespējams, ir lietderīgi šo izskaņu patskaņa kvantitātes izrunu vienveidot, *o* visos gadījumos izrunājot gari.

Vienkāršības dēļ oriģināla īso *i* ieteicams garināt izskaņā *-ine*, pielīdzinot šo garumu izskaņu *-ins* un *-ina* garajam *ī*.

A. Salikteņu pirmie komponenti

- Agat-* (agathós «labs»): *Agatokls*
Agora- (agorá «tautas sapulce»): *Agorakrits*
Aleks- (aléxō «atvairu»): *Aleksandrs*
Anaks- (ánax «valdnieks»): *Anaksimens*
Andro- (a'nēr, ģen. andrós, «vīrietis»): *Androniks*
Arhe-, Arhi- (árchomai «valdu»): *Arhelājs, Arhilohs*
Arist- (áristos «labākais, droširdīgākais»): *Aristofans*
Asti- (ásty «pilsēta»): *Astianakts*
Bū- (būs «vērsis, govš»): *Būportms*
Būl- (bū'lē «padome»): *Būlagors*
Damas- (damáō «savaldū»): *Damasips*
Dāmo- ('dāmos [doriskā forma]= 'dēmos): *Dāmoksens*
Dēmo- ('dēmos «tauta»): *Dēmostens*
Dia- (diá — prievārds ar dažādām nozīmēm): *Diafans*
Dikaio- (díkaios «taisnīgs»): *Dikaiarhs*
Dio- (Diós «Zeva»): *Diokleids*
Ei- (eu «labi»): *Eibūls*
Eiri- (eurýs «plašs»): *Eirimahs*
Epi- (epí — prievārds ar dažādām nozīmēm): *Epikūrs*
Fan- ('phainō «rādu»; 'phainomai «parādos»): *Fanagors*
Fere- (phérō «nesu»): *Ferekids*
Fil- (philéō «mīlu»): *Filadelfs*
Fil- (phý'lē «fīla»): *Filarhs*
Hari- (cháris «skaistums, gods»): *Harikls*
Hris- (chrýsós «zelts»): *Hrisips*
Hēge- (hēgéomai «vadu»): *Hēgesips*
Herm- (Her'mēs «Hermejs»): *Hermotims*
Hēr- ('Hērā «Hēra»): *Hērakls*
Hiero- (hierós «svēts»): *Hierons* [ō, 3 zilbes]

- Hip-, Hipo-* (híppos «zirgs»): *Hiparhs, Hipokrats*
Iji- (í̄phi «drošsirdīgi»): *Ijikls*
Kalli- (kállos «skaistums»): *Kallimahs*
Kle-, Kleo- (kléos «slava»): *Kleandrs, Kleopatra*
Ksant- (xanthós «gaišmatains, zeltaini dzeltens»):
Ksantipe
Kseno- (xénos «svešinieks, viesis, viesturis»): *Kseno-*
fonts [ō]
Ktēsi- (ktáomai «iegūstu, pārvaldu»): *Ktēsips*
Lāo- (lāós «tauta»): *Lāodamants*
Leik- (leukós «gaišs, balts»): *Leikips*
Leo- (le'ós [joniskā un atiskā forma]=lāós): *Leotihids*
Leonto- (léon «lauva»): *Leontopole*
Lik- (lýkos «vilks»): *Likofrons [-frōns]*
Lis-, Līsi- (l̄yō «atraisu, atbrīvoju»): *Lisandrs, Lī-*
sistrate
Mega- (mégas «liels»): *Megakls*
Melan- (mélās «melns»): *Melanips*
Mnēs-, Mnēsi- (mim'nēskomai «atceros»): *Mnēsarhs,*
Mnēsilohs
Nau-, Nausi- (naus «kuģis»): *Naukrats, Nausikls*
Nik- (nīkáō «uzvaru»): *Nikandrs*
Pam-, Pan- (pān «viss»): *Pamfils, Pandora [ō]*
Parten- (párthenos «jaunava»): *Partenope*
Poli- (polýs «daudz»): *Polignots [ō]*
Prāks- (prāxis «darbs, veikums»): *Prāksitels*
Prot- [ō] (prōtos «pirmais»): *Protagors [Prōt-]*
So- [ō] (sōs «vesels»): *Sokrats [ō]*
Sofo- (sophós «gudrs»): *Sofokls*
Sofro- [sō-] (sōphrōn «saprātīgs»): *Sofronisks [Sō-]*
Stene- (sthénos «spēks»): *Stenelājs*
Stēsi- (hístēmi, hístamai «nostādu, stāvu»): *Stēsihors*

Strat- (stra'teuō «karoju»; stratós «karaspēks»):
Stratokls
Te-, Tea-, Teo- (the'ā «dieve»; theós «dievs»): *Teaitēts*,
Teagens, Teokrits
Tīm- (tīmáō «cienīju, godāju»): *Tīmokls*
Zēno- (Zeus «Zevs»): *Zēnodots*

B. Izskaņas (to skaitā salikteņu
otrie komponenti)

-āda: *Leikāda*
-āds: *Miltiāds*
-aja: *Danaja*
-ajs (gr. izskaņa -aios, -aos): *Alkajs, Kranajs*
-ājs (gr. izskaņa -āos): *Amfiarājs*
-als: *Eirials*
-āons: *Likāons*
-arhs (árchomai «valdu»): *Filarhs*
-ats: *Aliats*
-bats ('bainō «eju»): *Eiribats*
-bijs (bíos «dzīvība, dzīve»): *Zēnobijs*
-būls (bū'lē «griba, padoms»): *Aristobūls*
-dams (damáō «savaldū»): *Hipodams*
-dāms ('dāmos [doriskā forma] = 'dēmos): *Arhidāms*
-dēms ('dēmos «tauta»): *Filodēms*
-dots ('didōmi «dodu»; dotós «dotais»): *Hērodots*
-dors [ō] ('dōron «dāvana»): *Teodors [dōrs]*
-eja: *Galateja*
-ejs: *Odisejs*
-ēnors (ēnorēē «droširdība»): *Agapēnors*
-ets: *Alkets*
-ēts: *Teaitēts*

- fans* ('phainō «rādu»; 'phainomai «rādos»): *Aristofans*
- fēms* ('phēmē «slava»): *Polifēms*
- fils* (phílos «draugs»): *Teofils*
- font[s]* [ō] (phō'nē «balss, runa»): *Ksenofont[s]* [ō]
- gens* (gígnomai «dzimstu»; génos «cilts»): *Teogens*
- ida*: *Artemida*
- ids*: *Adonids*
- ija*: *Artemisija*
- ijs*: *Artemisijs*
- ina*: *Eleisina*
- ine*: *Eifrosīne*
- ins*: *Kratīns*
- ips* (híppos «zirgs»): *Filips*
- its* (bet -krits!): *Arhīts*
- kids* ('kȳdos «slava»): *Ferekids*
- kleids* (kléos «slava»): *Diokleids*
- kls* (kléos «slava»): *Sofokls*
- krats* (krátos «spēks»): *Hipokrats*
- krits* ('krīnō «izraugos, vērtēju»): *Teokrits*
- ksens* (xénos «svešinieks, viesis, viesturis»): *Filoksens*
- ktēts* (ktáomai «iegūstu, pārvaldu»): *Filoktēts*
- lājs* (lāós «tauta»): *Arhelājs*
- mahs* (máchomai «cīnos»): *Nikomahs*
- mēds* ('mēdomai «domāju, rūpējos»): *Arhimēds*
- mens* (ménos «spēks»): *Alkimens*
- nēsa* ('nēsos «sala»): *Peloponēsa*
- nīke* (nīkáō «uzvaru»): *Ferenīke*
- nīks* (nīkáō «uzvaru»): *Stratonīks*
- noja* (nóos «saprāts»): *Arsinoja*
- nojs* (nóos «saprāts»): *Alkinojs*
- ona* [ō]: *Maratona* [ō]

- one [ō]: *Elektrione* [ō]
- onims (ónyma, ónoma «vārds»): *Kleonims*
- ons [ō]: *Alkmaions* [ō]
- ors (bet -dors [ō]): *Agapēnors*
- pole (pólis «pilsēta»): *Amfipole*
- stens (sthénos «spēks»): *Dēmostens*
- strats (stra'teuō «karoju»; stratós «karaspēks»):
Filostrats
- tels (teléō «izpildu, izdaru»): *Prāksitels*
- tima (tīmáō «godāju, cienīju»): *Diotima*
- tims (tīmáō «godāju, cienīju»): *Filotims*
- ūnta: *Selinūnta*

Ģeogrāfisko nosaukumu dzimte

Sengrieķu ģeogrāfisko nosaukumu latviskajiem atdarinājumiem parasti ir tā dzimte, kas raksturīga attiecīgajai ģeogrāfisko nosaukumu grupai (upēm, kalniem, ezeriem utt.) latviešu valodā, neatkarīgi no tā, kādas dzimtes šie nosaukumi ir sengrieķu valodā.

Tātad zemju, pilsētu, salu un upju nosaukumi ir sieviešu dzimtē, kalni un ezeri — vīriešu dzimtē.

Latviešu valodā pilsētu nosaukumi daudzskaitlinieki var būt gan sieviešu, gan vīriešu dzimtes vārdi. Kaut arī pārsvarā ir vīriešu dzimtes formas, sengrieķu pilsētu nosaukumu atdarinājumos ieteicams neatkarīgi no oriģināla dzimtes dot priekšroku sieviešu dzimtes formām, kas sastopamas visplašāk pazīstamajos nosaukumos, piemēram, *Atēnas* — A'thēnai, *Tēbas* — 'Thēbai, *Mikēnas* — My'kēnai, *Platajas* — Platai'ai.

Tādējādi, piemēram, vīriešu dzimtes daudzskaitlinieki 'Thūrioi, Leon'tīnoi un nekatras dzimtes daudzskaitli-

nieki 'Abdēra, -ōn, 'Leuktra, -ōn, latviskajos atveidojumos ir *Tūrijas, Leontinas, Abdēras, Leiktras*. Izņēmums ir *Delfi* (gr. Del'phoi), kas ieviesies vīriešu dzimtes formā.

Ja sengrieķu īpašvārds reizē ir upes nosaukums un šis upes dieva vārds (upju nosaukumi grieķu valodā ir vīriešu dzimtes vārdi), darināmas divas formas — sieviešu dzimtes upes nosaukums un vīriešu dzimtes upes dieva vārds, piemēram, gr. Skámandros, -ū, — latv. *Ska-mandra* (upe) un *Skamandrs* (dievs).

Arī citos gadījumos viens un tas pats sengrieķu ģeogrāfiskais nosaukums, kas apzīmē dažādas ģeogrāfiskas kategorijas, latviski var būt dažādās dzimtēs. Tā, piemēram, gr. Erýmanthos atdarinājumā ir gan *Eri-mants* (kalns), gan *Erimanta* (upe).

Tautu, cilšu, pilsētu un salu iedzīvotāju nosaukumi

Zemju, apgabalu, novadu, salu un pilsētu iedzīvotāju latviskos nosaukumus parasti darina ar izskaņu *-ietis* (*-iete*) no attiecīgajiem ģeogrāfiskajiem nosaukumiem:

<i>frīgietis</i>	—	<i>Frīgija</i>
<i>aitolietis</i> [ō]	—	<i>Aitolija</i> [ō]
<i>korintietis</i>	—	<i>Korinta</i>
<i>lesbietis</i>	—	<i>Lesba</i>

Atsevišķos gadījumos līdzās nosaukumiem ar izskaņu *-ietis* lietojamas arī tieši no atbilstošā grieķu īpašvārda celma atvasinātas formas ar galotni *-s*. Šīs īsākās formas ērti lietojamas atdzejojumos:

trojietis [ō], *trojs* [ō] — Trōs, ģen. Trōós
aitolietis [ō], *aitols* [ō] — Aitōlós, -ū

Cilšu un tautu piederīgo nosaukumus, kas nav saistīti ar attiecīgā apgabala apzīmējumu, parasti atvasina no sengrieķu nosaukuma celma ar galotni -s:

bebriks — Bébryx, -ykos
faiāks — Phaiāx, -ākos

Senie grieķi nereti vienāda vārda personu atšķiršanai norādīja to dzimteni. Latviski ieteicams personvārdiem pievienot attiecīgās pilsētas iedzīvotāja apzīmējumu, piemēram, *Zēnodots Efesietis*, *Aristarhs Samotrāķietis*, *Apollonijs Rodietis*. Iespējams arī personvārda priekšā minēt attiecīgo vietvārdu ģenitīvā, piemēram, *Efesas Zēnodots*, *Samotrāķes Aristarhs*, *Rodas Apollonijs*. Nav ieteicami tādi apzīmējumi kā «Apollonijs no Rodas».

R. REMASS

SPĀŅU VALODAS ĪPAŠVĀRDU PAREIZRAKSTĪBAS NORMAS UN PRAKSI SALIDZINOT

Priekš nepilniem desmit gadiem Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūts sāka izdot «Norādījumus par citvalodu īpašvārdu pareizrakstību un pareizrunu latviešu literārajā valodā». Lielākā daļa no šajos norādījumos dotajiem ieteikumiem ir pieņemami, un tos savā ikdienas darbā arī ievēro visi, kam jāsaskaras ar citvalodu īpašvārdu pareizrakstības problēmām. Tā šie biļeteni, kuru skaits sniedzas jau otrajā desmitā, visumā atzīstami veic savu uzdevumu.

Diemžēl ļoti daudz iebildumu rada 1961. gadā izdots VII biļetens, ko sastādījis L. Ceplītis. Vispārīgajos norādījumos (resp. ievadā) teikts: «Biļetens izstrādāts, pamatojoties 1) uz spāņu literārās valodas izrunas normām, 2) uz attiecīgo spāņu valodas skaņu atbilstību latviešu valodas skaņām un 3) uz latviešu valodas tradīcijām spāņu īpašvārdu atdarināšanā.» Taču, pārskatot biļetena saturu, t. i., īpašvārdu sarakstus, redzam, ka normu izveidošanā latviešu valodas tradīcijas gandrīz nemaz nav ievērotas. Tās L. Ceplītis saglabājis tikai kā izņēmumu. Rakstība pēc tradīcijas palikusi vienīgi tiem īpašvārdiem, kuri jau bijuši pietiekami populāri savā agrākajā transkripcijā. Šo vārdu priekšā likta zvaigznīte (*) un tādējādi uzsvērts, ka saglabāta agrākā rakstības tradīcija, kas ir pretrunā ar normām, pēc kurām latviski rakstāmi visi pārējie spāņu valodas īpašvārdi. Pie tiem pieder, piemēram, arī tādi vārdi kā *Amazone, Andi, Bilbao, Kastīlija, Katalonija, Kuba, Spānija, Honduras, Pireneji, Biskaja*. Pēc biļetena pieņemtajām normām to rakstība, balstoties uz spāņu valodas izrunas īpatnībām, būtu: *Amasonasa, Andesi, Bilvao, Kastilja, Katalunja, Kuva, Espanja, Ondurasa*.

Pamatprincips citvalodu īpašvārdu atdarināšanā latviešu valodā — pēc iespējas tos tuvināt oriģinālizrunai — ir labs un pareizs. Taču jāņem vērā arī latviešu valodas izrunas īpatnības, tāpat tas, kā latvieši paraduši pārveidot atbilstoši savas valodas izrunas īpatnībām citvalodu (šoreiz — spāņu valodas) īpašvārdus. Norādījumos parastie *Gabriels, Roberto, Samuels, Isabela* ir pārvērsti par *Gavrjelu, Rovertu, Samvelu, Isavelu*, bet *Isabella* atstāta kā izņēmums ar zvaigznīti. Zvaigznīte likta arī pie vārdiem *Alba* un *Magelāna jūras šaurums*, turpretim *Albasetes* un *Magelāna provin-*

ces pārvērtušās par *Alvasetes* un *Magaljanesas provin-
cēm*. Tāpat nav saprotams, kāpēc personvārds *Pablo*
jāpārvērš par ukraiņu *Pavlo*. Patiesībā vajadzētu ot-
rādi — spāņu valodas īpašvārdiem, kas pēc tuvināšanas
izrunai un pārveidošanas kļūst adekvāti citu valodu
īpašvārdiem (piemēram, *Aragva*, *Armenija*), saglabāt
oriģinālrakstību (*Aragua*, *Armenia*), lai novērstu jeb-
kādu sajaukšanas iespēju.

Šī pati īpašvārdu sajaukšanas iespēja rodas arī gadi-
jumos, kad, tuvinot rakstību oriģinālizrunai, tiek pil-
nīgi ignorēta oriģinālrakstība. Tā, piemēram, pēc «No-
rādījumos» ieteiktās transkripcijas nemaz vairs nevar
noteikt oriģinālrakstību tādām vārdam kā *Rivera*. Tikai
pēc konteksta nosakāms, vai tas ir uzvārds (oriģināl-
rakstībā *Ribera*), vai pilsēta (oriģinālrakstībā *Rivera*),
vai arī kāds Latīņamerikas īpašvārds, kas oriģinālā būtu
rakstāms *Rihuera*. Tāpat arī pēc īpašvārda *Karavovo*
latviskās transkripcijas velti būtu minēt, kā to raksta
oriģinālvalodā — *Caravovo*, *Carabovo* vai *Carabobo*.
Tas var likties sīkums vienīgi tad, ja neņemam vērā,
ka citā pasaules malā var atrasties valstis, pilsētas,
upes vai cilvēki, kuru nosaukumi un vārdi latviski būtu
jāraksta pilnīgi tiem pašiem burtiem (kā jau minētie
Armenija, *Aragva*, *Pavlo*).

Interesanti pavērot, kā minētā biļetena iznākšana
ietekmējusi spāņu īpašvārdu rakstību praksē. Gan iz-
devniecības, gan arī laikrakstu un žurnālu redakcijas
sākumā centās ievērot «Norādījumu» ieteikumus, taču
to nekonsekvence drīz vien bija tik skaidri redzama, ka
daudzos gadījumos vajadzēja meklēt citu, mūsu tran-
skribēšanas tradīcijām vairāk atbilstošu rakstību. Tā-
dējādi daudziem vieniem un tiem pašiem īpašvārdiem
radās vairāki transkribēšanas veidi.

Tā, piemēram, pēdējos astoņos gados pēc minēto «Norādījumu» iznākšanas grāmatās, laikrakstos un žurnālos esam varējuši lasīt gan tur ieteiktos *Alverti, Alverto, Eskorjals, Gavrijels, Giljens, Granada, Ivanjess, Ivarruri, Karavančela, Manvels, Pavlo, Roverto, Sjerramaestra, Samvels, Senitagoja, Santjago, Tavoga*, gan arī latviešu valodas rakstībai un arī oriģinālrakstībai vairāk atbilstošos *Alberti, Alberto, Eskorials, Gabriels* (arī *Gavriels*), *Giljēns, Granāda, Ibanjess, Ibarruri* (arī *Ibaruri*, kas, tāpat kā *Gavriels*, gan nebūtu ieteicams), *Karabančela, Manuels, Pablo, Roberto, Sjerra Maestra, Samuels, Senitagoja, Santjāgo, Taboga*.

No minētajiem piemēriem secināms, ka 1) atšķirībā no «Norādījumiem» mazāk tiek lietots burts **v**, it īpaši tur, kur oriģinālvalodā tā nav; 2) tikpat pārbagāti kā «Norādījumos» lietots burts **j**; 3) īpašvārdi, kas oriģinālvalodā sastāv no diviem vārdiem, no kuriem pirmais ir nomenklatūras vārds, rakstīti kopā; 4) gandrīz pilnīgi ir atņemtas garumzīmes.

Pēc L. Cepliša sastādītajiem ieteikumiem burtu **v** vajadzētu rakstīt ne tikai tur, kur tas ir oriģinālrakstībā, bet arī 1) burta **b** vietā, ja tas nav vārda sākumā vai neseko aiz **m**, un 2) burta **u** vietā, ja aiz tā oriģinālrakstībā seko **a, e, o**.

Spāņu **b** pārvērst par latviešu **v** acīmredzot pamudinājis tas, ka spāņu valodā skaņai **b** vārda vidū atbilst pozīcija starp mūsu **b** un **v**. Taču, nosakot vispārīgu likumību, nav ņemti vērā vismaz trīs būtiski faktori.

1. Vārdu, kuros oriģinālrakstībā ir **b** (*Habana, Cordoba*), ko pirms «Norādījumu» sastādīšanas jau bija pieņemts transkribēt ar **v** (*Havana, Kordova*), ir nesaīdināmi mazāk par tiem vārdiem, kuros pēc tradīcijas

b arī tika atdarināts ar **b** (*Bilbao, Kuba, Kapablanka, Ebro* utt.).

2. Ja par galveno principu, kas nosaka rakstību latviešu valodā, tiek izvirzīta skaņas pareizrūna spāņu valodā, tad burtu **v** vārda sākumā vajadzētu pārvērst par **b**, jo tā to arī izrunā.

Šī pretējā virziena pārvērtība ir konstatējama, piemēram, vārdā *Biskaja* (oriģinālrakstībā *Vizcaya*). Tātad varētu rakstīt arī *Balensija, Balparaiso, Belaskezs*; tas būtu daudz tuvāk oriģinālizrunai nekā mūsu pieņemtie *Valensija, Valparaiso, Velaskezs*. Lieki piebilst, kāds sajukums tad rastos.

3. Pēc «Norādījumiem» arī visiem spāņu divskaņiem **ua, ue, uo** jāpārvēršas par latviešu **va, ve, vo**, un tas vēl vairāk spāņu īpašvārdus latviešu transkripcijā pārsātina ar burtu **v**. Līdz šim tas bija noticis tikai daļēji un vienīgi vārda beigās vai sākumā (piemēram, vārdos *Akonkagva, Gvadalkvivira, Nikaragva*). Taču jāšaubās, vai tālab visiem pārējiem **u** jāpārvēršas par **v** arī vārdos *Duero, Guano, Kastelnuevo, Rueda, Teruela*, ko pēc «Norādījumiem» vajadzētu rakstīt *Dvero, Gvano, Kastelnevevo, Rvedo, Tervela*. Jo sevišķi tāpēc, ka, piemēram, vārdus *Bueno, Puertoriko, Venecuela* neviens nesāks rakstīt ar **v**: *Bveno, Pvertoriko, Venecvela*.

To, cik pārsteidzīga un nepieņemama ir kārtula, kas paredz **b** un **u** aizstāt ar **v**, redzam jau no grāmatu titullapām. Tā, piemēram, LVI 1964. gadā (trīs gadus pēc minēto «Norādījumu» iznākšanas) izdeva *Dolores Ibarruri* (nevis *Ivarruri*, kā būtu bijis jāraksta pēc «Norādījumiem») grāmatu «Vienīgais ceļš». Tiesa, lielākā daļa īpašvārdu šai grāmatā rakstīti tādās formās, kādas ieteiktas «Norādījumos», taču, apzinoties, ka pilnīgi

konsekventi tās ievērot nav iespējams, redakcija atradusi šādu kompromisu: vienu un to pašu spāņu valodas vīriešu vārdu *Pablo* tā raksta divējādi (!?). 325. lappusē, kur minēti Latīņamerikas rakstnieki, kas piedalījušies Starptautiskajā rakstnieku antifašistu kongresā, iespiests *Pablo Neruda* (acīmredzot redakcija nolēmusi, ka te *Pablo* rakstāms ar **b** pēc tradīcijas), bet rindu zemāk lasām *Pavlo Rohass* un lappusi tālāk — *Pavlo de la Torrijente*. 1968. gadā «Liesmas» izdotajā stāstu krājumā «Pasaules bērni» kubiešu rakstnieka vārdu lasām šādā transkribējumā: *Pablo de la Toriente* (precīzāk gan būtu *Torriente*). Šajā grāmatā arī *Manuels, Karbons* nav pārvērtušies par *Manvelu, Karvonelu*.

Apsveicams, ka «Literatūra un Māksla» konsekventi raksta *Bunuels, Samuels, Manuels*, nevis *Bunvels, Samvels, Manvels*, kā teikts «Norādījumos». Šā laikraksta redakcija ir konsekventa pat tad, ja grāmatas titullapā rakstīts *Manvels Rohass* un romāna varonis tiek saukts par *Aniseto Eviju*. Taču «Literatūras un Mākslas» 1968. gada 30. novembra anotācijā lasām, ka iznācis *Manuela Rohasa* romāns «Zagļa dēls» un ka tā galvenais varonis ir *Aniseto Evija*.

Pēdējā vārda rakstība rāda, ka redakcija uzskata par vajadzīgu likt garumzīmes uz patskaņiem, ko oriģinālvalodā izrunā uzsvērti un pagarināti. Tā, piemēram, tepat tika publicēti *Nikolasa Giljēna* (nevis *Giljena*) dzejoļi. Manuprāt, pareizi rīkojas arī citas redakcijas, rakstīdamas *Alvāress, Dario, Granāda, Santjāgo*, nevis *Alvaress, Dario, Granada, Santjago*, kā iesaka L. Cepītis, paredzēdams garumzīmes tikai nedaudziem izņēmuma vārdiem, kuri atzīmēti ar zvaigznīti, tātad kuru rakstībā saglabāta tradīcija.

Kārtulu attiecībā uz **b** un **u** pārvēršanu par **v** pat-

laban varētu «atcelt» samērā viegli, jo, kā redzējam, redakciju praksē tas tik un tā nav pilnīgi pieņemts. Daudz grūtāk ir ar kārtulu par **j**, kas pēc «Norādījumiem» jāraksta **i** vietā, ja pēc tā seko **a**, **e**, **v** un **u**. Te, manuprāt, par galveno kritēriju jābūt vārda labskanīgumam latviešu valodā. Ir vārdi, kuriem ar **j** palīdzību iespējams izveidot latviešu valodai raksturīgās izskaņas **-ija**, **-oja**, **-eja**. Taču, ja rodas tādi veidojumi kā *Antjokija, Danjels, Djonisio, Eskorjals, Gavrjels, Huljans, Ksavjers, Torrijente*, to vietā vajadzētu rakstīt *Antiokija, Daniels, Dionisio, Eskorials, Gabriels, Huliāns, Ksaviers, Torriente*. Jāpiebilst, ka liela daļa no minētajiem vārdiem šādā rakstībā bijuši sastopami gan presē, gan grāmatās kā pirms «Norādījumu» iznākšanas, tā arī pēc tās. Vairākos gadījumos **j** tomēr būtu jāsauglabā tradīcijas dēļ. Atstāt **j** derētu, piemēram, nomenklatūras vārdos *Sjerra, Sjudad* (tulkojumā *kalnu grēda, pilsēta*), ko ne vienmēr vēl raksta (un arī diezin vai vajadzētu rakstīt) kopā ar tiem sekojošo vārdu, piemēram, *Sjudad Bolivara, Sjudad Truhiljo, Sjerra Maestra*, nevis *Sjerramaestra*, kā ieteikts «Norādījumos».

Līdzskanis **j** tiek lietots arī spāņu **y**, **ñ**, II latviskajā transkribējumā, kur izveidojas, piemēram, tādi vārdi kā *Ljivrelja, Maksiljo* (oriģinālrakstībā *Llibrell, Maxillo*). Tos varētu transkribēt daudz vienkāršāk: *Libreļa, Maksiļo* (kā tas arī darīts, piemēram, Ž. Grīvas stāstos).

Diskutējams ir jautājums par to, vai būtu lietderīgi rakstīt kopā arī pārējos saliktos īpašvārdus, piemēram, *Rio Grande, El Grao, El Greko*. Pēc L. Cepliša ieteikuma tie ir saplūdināmi kopā: *Riogrande, Elgrao, Elgreko*. Apšaubāms šķiet ieteikums no visiem spāņu īpašvārdiem (izņemot vārdus, kas jau sen ieviesušies, piemēram, *Havana, Hondurasa*) izmest oriģinālvalodā neizrunājamo

h un rakstīt *Avraans, Orasio, Ugo, Rioondo, Naarro*, nevis *Abrahans, Horasio, Hugo, Rio Hondo, Naharro*.

Manuprāt, spāņu **z** nebūtu pārvēršams par latviešu **s**, kaut vai tā iemesla dēļ, ka gan spāņu **s**, gan arī spāņu **c**, ja tas atrodas **e** vai **i** priekšā, transkribējams ar latviešu **s**. Bez tam, ja rakstītu *Auziass, Zumarraga, Zurbarans* (nevis *Ausjass, Sumarraga, Survarans*, kā ieteikts «Norādījumos»), būtu daudz vieglāk atskārst, ka arī oriģinālā šos vārdus raksta ar **z** (*Auzias, Zumarraga, Zurbaran*).

Tātad, lai pilnveidotu L. Ceplīša sastādītos «Norādījumus», vajadzētu

1) atņemt **v** rakstīšanu **b** un **u** vietā, ja to nenosaka tradīcija, un rakstīt, piemēram, *Barbara, Rubens, Hanibals, Teruela, Tibaldo, Kastelnuovo*, nevis *Barvara, Ruvens, Anivals, Tivaldo, Kastelnvovo*;

2) atņemt spāņu īpašvārdu pārblīvēšanu ar **j** un rakstīt, piemēram, *Barrioss, Gabriels, Violante*, nevis *Barrjoss, Gavrjels, Vjolante*;

3) nesaplūdināt kopā vienā vārdā, ja to neprasa tradīcija, īpašvārdus, kas oriģinālvalodā sastāv no diviem vārdiem, piemēram, *Pajo Obispo, Sjerra Nevada, Kintano Roo*, nevis *Pajovispo, Sjerranevada, Kintanaroo*;

4) pilnīgi neizmest no spāņu valodas īpašvārdiem **h** un **z** un rakstīt, piemēram, *Rio Hondo* vai *Hondo upe, Vilja Hermosa, Zorilja*, nevis *Rioondo, Viljaermosa, Sorilja*;

5) likt garumzīmes ne tikai uz dažiem izņēmuma vārdiem, bet uz visām zīlbēm, ko oriģinālā izrunā ar uzsvaru, gari, un rakstīt, piemēram, *Āvila, Bolivars, Giljēns, Māлага, Suāress, Zārate*, nevis *Avila, Bolivars, Giljens, Malaga, Svāress, Sarate*.

SPĀŅU ĪPAŠVĀRDI LATVIEŠU VALODĀ

Citvalodu īpašvārdu atdarināšana un tās normēšana ir visai sarežģīta, bet maz pētīta. Te vērojama dažādu, reizumis pretrunīgu tendenču ietekme. Līdz ar galveno mūsdienu tendenci vairāk vai mazāk nosacīti tuvināties oriģinālvalodas izrunai parādās arī citas tendences: saglabāt vārda oriģinālrakstījuma elementus un ievērot savas valodas tradīcijas, pakļauties starpniekvalodu ietekmei un atveidzināt oriģinālvalodas specifiku, stabilizēt atdarināšanas sistēmu un ignorēt šo sistēmu, vienkāršot, unificēt atdarināšanas nosacījumus un tos sarežģīt, pieļaut izņēmumus. Īpašvārdu atdarināšanā atspoguļojas arī atsevišķu valodas prakses darbinieku gaume, valodu prašana, paražas, valodnieciskie uzskati. Šo un vēl citu ietekmju dēļ atdarināšanas paņēmieni nav stabili un viens un tas pats īpašvārds var parādīties vairākos variantos.

Mūsdienās citvalodu īpašvārdu atdarināšanas normēšana daļēji uzskatāma par eksperimentu, kura rezultāti pārbaudāmi praksē un diskutējami, tā veicinot «kano-niskāku» normu izveidi. Tāpēc rosinošs ir R. Remasa raksts «Spāņu valodas īpašvārdu pareizrakstības normas un praksi salīdzinot» šajā rakstu krājumā.

Stāvoklis spāņu īpašvārdu atdarināšanā gan pirms, gan arī pēc tam, kad iznāca «Norādījumu par citvalodu īpašvārdu pareizrakstību un pareizrunu latviešu literārajā valodā» 7. biļetens, ir, manuprāt, vairāk sarežģīts, nekā parādīts R. Remasa rakstā.

Spāņu īpašvārdu atdarināšanā grūti runāt par kādu noteiktu latviešu valodas tradīciju. Mūsu valodā spāņu

īpašvārdi tiek lietoti samērā reti. Vairāk pazīstamie ir *Špānija, Madride, Katalonija* un tamlīdzīgi Amerikas valstu un lielāko pilsētu nosaukumi, kā arī nedaudzie personvārdi, kas galvenokārt pārņemti nevis no spāņu, bet gan no krievu vai vācu valodas un saglabājuši šo starpniekvalodu iezīmes.

Lielākais daudzums spāņu īpašvārdu parasti nav atdarināti pēc noteiktām kārtulām. Tie parādās vairākos variantos, no kuriem neviens nespēj kļūt par tradicionālu, jo vārda lietojuma biežums ir pārāk niecīgs. Varianti gadās arī populārāko vārdu grupā (*Sevilja, Sevilja, Seviļa*). Dažādu iemeslu dēļ kādu laiku ir bijis iecienīts viens variants, tad tas nomainīts ar citu, un beidzot prakse atgriežas pie pirmā.

Tādējādi 50. gadu beigās, kad tika vākts materiāls spāņu īpašvārdu latviskās rakstības normēšanai, varēja konstatēt dažādus atdarināšanas paņēmienus. Šāds stāvoklis tad arī pamudināja valodniekus un valodas prakses darbiniekus apspriedē par «Norādījumu» projektu izvirzīt fonētisko principu.

Valodas prakses reakcija uz šo principu tagad atvieglo spāņu īpašvārdu rakstības un izrunas normalizēšanu: skaidrāk nekā 50. gados ir uztverama tendence orientēties nevis pēc spāņu izrunas, bet rakstības. Šo tendenci, ievērojot R. Remasa priekšlikumu, varētu nostiprināt ar attiecīgām normām.

Grozījumi «Norādījumos» tomēr labi jāpārdomā, lai atdarināšanas process neklūtu pārāk sarežģīts vai pat neiespējams un lai nezustu sakars ar līdzīgām parādībām, kas saistītas ne tikai ar spāņu valodas, bet arī ar citu valodu īpašvārdu atveidi.

Pieņemams ir R. Remasa ieteikums spāņu **b** gandrīz vienmēr atdarināt ar **b**: *Ribera — Ribera, Pablo — Pablo*

u. tml. Šim nosacījumam ir daži izņēmumi, kuros **b** atdarinājums ar spāņu izrunai tuvāko latviešu **v** kļuvis tradicionāls: *Cordoba — Kordova, Habana — Havanna*.

Grūtāk risināma ir spāņu **ll** un **ñ** atdarināšana. Latviešu valodas praksē pazīstami trejādi atdarinājumi (laiku pa laikam kāds no tiem mēdz dominēt): *Sevilla — Seviļa, Sevilja* vai *Seviļja, Logroño — Logroņa, Logronjo* vai *Logronjo*. Paradoksāli, ka spāņu izrunai vistuvākie varianti **lj**, **ņj** nav sevišķi populāri latviešu valodā. Tomēr būtu lietderīgi mēģināt tieši šos variantus izvirzīt par normu, jo variantus **lj**, **ņj** balsta spāņu izruna, bet pārējiem atdarinājumiem nav īsta pamata nedz latviešu valodas tradīcijās, nedz spāņu valodas izrunā.

Problemātisks ir arī jautājums par to, kā atdarināms **i** vai **u** spāņu «divskaņos» **ia, ie, io, iu, ua, ue, uo, ui**. Pamatā var pievienoties R. Remasa priekšlikumam samazināt latviešu **j** un **v** lietošanu šādos gadījumos. Tomēr latviešu valodas prakses tradīciju vai tendenču dēļ nepieciešams izvirzīt vairāk izņēmumu grupu, nekā paredzējis R. Remass.

Ipaši jāievēro **ie**, ko latviešu valodā vedas lasīt kā divskani, un tāpēc ir diezgan jūtama tendence spāņu (tāpat kā franču un itāliešu) **ie** atdarināt ar **je** (*Diego — Djego, Ciego — Sjego, Cienaga — Sjenaga, Mieres — Mjeres* u. c.). Šim nosacījumam būtu izņēmumi: *Gabriel — Gabriels* (trīs zilbes) un varbūt vēl citi vārdi.

Laikam nebūs iebildumu pret spāņu **ia** atdarināšanu ar **ija** vārda beigās (*García — Garsija, Valdivia — Valdivija*), jo šāda **ia** atveide ar **ija** ir plaši izplatīta citu valodu īpašvārdu atdarinājumos. Vēl dažos gadījumos, šķiet, iepriekšējā līdzskaņa ietekmē **ia** samērā regulāri tiek atdarināts ar **ja** vārda vidū (*Santiago — Santjago*). Gribētos atgādināt, ka, atveidojot **ia** ar **ia, ie** ar **ie**, mēs

palielinām zilbju skaitu vārdā un radām grūtības dzejas tulkojumos. Šī doma izteikta, 1960. gadā apspriežot spāņu īpašvārdu latviskās rakstības jautājumus.

«Divskaņos», kas sākas ar **u**, šis **u** latviešu valodā būtu atdarināms ar **u**, izņemot gadījumus, kad minētie «divskaņi» atrodas aiz **g** vai **q**. Taču vārdu sākumā skaņu grupas **ua**, **ue**, **uo**, **ui** latviešu valodā labi neiedziļojas (varētu atgādināt angļu vārda *Uelsa* kādreizējā rakstījuma likteni).

Nebūtu lietderīgi spāņu «mēmo» **h** atveidot ar **h**, izņemot dažus vārdus, kam rakstījums ar **h** ir tradicionāls, — *Havanna, Honduras*. Latviešu valodā ir spēcīga tendence neatdarināt nedz spāņu, nedz arī franču «mēmos» **h**. «Mēmā» **h** atveide nozīmētu pārāk tālu aiziet no fonētiskā principa un radītu grūtības valodas praksei. Nereti vārda atveidei tiek izmantots rakstījums krievu valodā, kur **h** nemēdz atdarināt. Tāpēc lielu daļu vārdu vajadzētu pārbaudīt spāņu vārdnīcās, enciklopēdijās un citos grūtāk atrodamos avotos. Tā, piemēram, pēc krievu rakstījuma *Опыо* vien nevar noteikt, vai spāņu valodā šajā vārdā **h** ir vai nav.

Līdzīgas grūtības radītu **z** atveide ar **z** (nevis ar **s**). Arī tad vienmēr vajadzētu noskaidrot, vai krievu **c** atbilst spāņu **z**, **s** vai **c**. Protams, atdarinājums **z** — **s** mazina retranskripcijas iespējas. Tomēr tās ir tik niecīgas arī citos atdarinājumos, ka nebūtu lietderīgi sarežģīt dažu vārdu pārņemšanu.

Dīvains, latviešu valodas praksei neatbilstošs ir ieteikums apzīmēt spāņu uzsvērtos patskani ar garumzīmi un tātad rakstīt *Kūba, Kādīsa, Kortēss, Galāpagu salas* u. tml. Latviešu valodā garumzīmi lieto tādu valodu īpašvārdu atdarinājumos, kurās šķir fonoloģiski īsus un garus patskaņus (vācu, igauņu, lietuviešu un citu tautu

valodās). Bet arī šādos gadījumos garumu apzīmēšana ne vienmēr ir konsekventa (franču īpašvārdi). Kā ziņāms, spāņu valodā (tāpat kā, piemēram, krievu valodā) nav fonoloģisku īsumu un garumu — uzsvērtā patskaņa ilguma maiņas ir tīri fonētiska, bieži vien runas intonācijas radīta parādība. Tiesa, latviešu valodā spāņu vārdos šād un tad parādās pa garumzīmei, tomēr tām nav īsta sakara ar spāņu patskaņu ilgumu. Vairāk gan jādomā, ka šīs garumzīmes «provocē» dažu īpašvārdu «izskaņu» līdzība ar internacionālo sugas vārdu «izskanām», kurās latviešu valodā parasti ir garš patskanis: *Argentina*, *Panāma* (nevis *Panamā* pēc spāņu akcenta vietas), *Karupāno* (nevis *Karūpano*) u. tml. Varētu spāņu īpašvārdu atdarinājumos izveidot nosacītu sistēmu garo patskaņu lietošanai (tāpat kā franču un itāliešu īpašvārdos). Jāpiebilst, ka, apzīmējot spāņu uzsvāru vietu, būtu pilnīgi jāatsakās no spāņu īpašvārdu pārņemšanas pēc krievu valodas rakstījuma, jo tas akcenta vietu nenorāda.

Par īpašvārdiem, kas oriģinālvalodā sastāv no vairākiem vārdiem (*Vera Cruz*, *Villa Hermosa*), sakāms, ka šis jautājums jārisina, izmantojot vairāku valodu faktus. Mūsdienās aizvien biežāk vērojamas atkāpes no 50. gados parastā rakstījuma vienā vārdā (*Verakrusa*, *Viļāermosa*). Šī tendence pētījama īpaši, lai varētu izvirzīt attiecīgas normas.

Citvalodu īpašvārdu atdarinājumi ir pakļauti maiņām tāpat kā mūsu pašu valodas vārdi. So maiņu dēļ laiku pa laikam jākorrigē atdarināšanas normas. Bet, tā kā pastāv normu sistēma, kas attiecas ne tikai uz vienas valodas, bet uz vairāku valodu īpašvārdu pārņemšanu, atsevišķu nosacījumu grozījumi jāanalizē no visas normu sistēmas viedokļa.

Redakcijas kolēģijas piezīme

Spāņu īpašvārdu latviskās rakstības praksē, kas pamatos seko savā laikā sabiedriski apspriestajiem «Norādījumiem»*, tomēr vērojamas dažas atkāpes — galvenokārt šo īpašvārdu krievisko atdarinājumu ietekmē. R. Remass savā rakstā «Spāņu valodas īpašvārdu pareizrakstības normas un praksi salīdzinot» (186. lpp.) izklāsta raksturīgākās novirzes un ieteic tās atzīt par normatīvām, kā arī aicina uzsvērt patskaņu garumu atveidē vēl vairāk tuvināties spāniskajai izrunai. «Norādījumu» sastādītājs L. Ceplītis rakstā «Spāņu īpašvārdi latviešu valodā» (194. lpp.) izsaka savas domas par R. Remasa ierosinājumiem, dažus no tiem akceptējot, citus noraidot. Abu autoru priekšlikumi par līdzšinējās transkripcijas grozījumiem sabiedriski apspriežami ZA Valodas un literatūras institūta Pareizrakstības komisijā. Tas darāms iespējami drīz, taču pagaidām par normatīviem uzlūkojami 1961. gada «Norādījumi».

M. SOMANE

AUSTRUMU TAUTU IPASVĀRDU STRUKTŪRA UN TRANSKRIBĒŠANA

(Tulkotājas piezīmes)

Austrumu rakstnieku darbus mēs vēl arvien tulkojam no krievu valodas. Tātad tulkojums no tulkojuma, un tas nepavisam nav labi. Cerēsim, ka ar laiku radīsies

* Norādījumi par citvalodu īpašvārdu pareizrakstību un pareizrakstību latviešu literārajā valodā. VII. Spāņu valodas īpašvārdi. R., 1961.

Austrumu valodu pratēji, un tad mēs varēsīm strādāt ar oriģinālu.

Neredzot oriģinālu, latviešu tulkotājiem parasti ir liela galvas laužišana, kā rakstīt īpašvārdus. Šo vārdu struktūras ziņā varam paļauties uz krievu tulkotājiem: ja īpašvārdu veido vesela vārdkopa, viņi ievēro tādu pašu vārdu kārtu, kāda ir oriģinālā. Atveidojot oriģinālvalodas vārdus, krievu tulkotāji, protams, lieto savas valodas fonētiskos līdzekļus. Lai izlemtu, kā jātranskribē latviski, mums jāņem palīgā vārdnīcas.

Personvārdu struktūra tjurku valodās

Vispirms runāsim par tulkojumiem no tjurku valodām. Šo valodu grupa pieder pie aglutinējošām valodām. Tām raksturīgas vairākas pazīmes. Vārda pamatforma (nominatīva nav) ir pilns vārds, kaut gan tas nav nekādā locījumā. Lai vārdus sasaistītu teikumā, šai pamatformai pievieno dažādus afiksus — gan locījumu (ģenitīva, datīva, akuzatīva, lokatīva, ablatīva), gan daudzskaitļa, arī piederības un vēl daudzu citu veidu afiksus.

Īpašvārdu vārdkopas struktūra tjurku valodās ir viēnāda. Proti, pirmajā vietā atrodas priekšvārds vai uzvārds, vai arī ciltsvārds (arī vairāki vārdi), bet postpozitīvi, kā pielikums, nostājas tituls, pagodinājums, amata nosaukums, sena dienesta pakāpe, nacionālās piederības apzīmējums un vārds, kas norāda radniecību. Tā kā turkiem ir latīņu alfabēts, minēsim piemērus no tjurku valodas: *Hayrullah bey* — Hairullaha bejs, *Sadri efendi* — Sadri efendijs, *Omer usta* — meistars Omers (usta — meistars), *Ayşe teyze* — mātesmāsa Aīše (teyze — mātesmāsa), *Omer amca* — tēvabrālis Omers

(amdža — tēvabrālis). Uzsvars turku, tāpat arī pārējo tjurku valodu vārdos lielākoties ir uz pēdējās zilbes.

Šādas kopas, kur personvārda komponenti salikti noteiktā secībā, ir ģenitīva konstrukcijas jeb, kā to dēvē Austrumu valodu gramatikās, izafeti (no arābu vārda *izafet* — pievienojums, pielikums, vārdu savienojums). Tjurku valodu izafeti var būt gan ar ģenitīva afiksu, gan arī bez tā. Šai rakstā aplūkota izafetu konstrukcija bez afiksiem, kā tiek rakstīti personvārdi ar senajiem pagodinājumiem. Ģenitīvs te izteikts sintaktiski — ar vārdu kārtu, kā tas redzams iepriekš minētajos piemēros.

Latviešu valodas definitīvā ģenitīva konstrukcijā turku personvārds ir lietojams kopā ar pagodinājumiem: aga, bejs, bajs, efendijs, bejefendijs, hanima, hanuma, hanimefendija, hans, hanike (hane vai hana meita), hani (hane vai hana māte), banu (kundze) vai bonu, beks, beke, bike (beka sieva), begi (mongoļu hanu meitu pagodinājuma vārds), mahdums (garīdznieka dēls). Šos vārdus latviski netulko. Tātad: Fikreta bejs, Nesrines hanima, Mehmenes banu, Dilavera aga, Saliha mahdums. Tās ir vienkāršas vārdkopas un labi iekļaujas latviešu valodas ģenitīva konstrukcijā, līdzīgi mūsu tradicionālajiem savienojumiem *Ozola kungs, Briviņu kungs* utt. Dažā tulkojamā grāmatā gadās arī visai sarežģīti personvārdi. Tajos ģenitīvs pēc vārdu secības gan ir redzams, taču, lai vārdkopa nekļūtu smaga un daiļliteratūrā grūti lietojama, katram komponentam nebūtu ieteicams pievienot latviskā locījuma izskaņas. Tā, piemēram, krievu tulkojumā sastopama šāda vārdkopa: *Kata-pošo-ojim*. *Kata* ir sievietes vārds; *pošo* cēlies no vārda *podšoh* (*padīšah*). Laika gaitā *podšoh* pārvērties par *pošo* ar nozīmi 'cienījamā', ko pievieno uzbeku

sieviešu vārdiem; *ojim* nozīmē 'māmuļa', 'mīļā' (šeit pagodinājums). *Pošo* var būt arī personvārds, kam savukārt pievienoti pagodinājumi. Tulkot šādus vārdus nevajadzētu. Būtu ieteicams tos uzskatīt par nedalāmu kopu un bez defisēm rakstīt šādi: Kata pošo ojima, Pošo bonu ojima. Jāloka pēdējais vārds — ojima, ojimas, ojimai utt., piemēram: Rozijas ojima, Rozijas ojimas, Rozijas ojimai utt. Turpretī titulu *pašā* locīt nebūtu ieteicams. Var locīt personvārdu, uz kuru tas attiecas, proti: Osmans pašā, Osmana pašā, Osmanam pašā utt.

Tādad tituli un pagodinājumi nav tulkojami. Radniecības, amata, mūslaiku militārā dienesta pakāpju apzīmējumus labāk tulkot, lai tekstu nepārblīvētu ar svešas valodas vārdiem. Protams, starp amatu nosaukumiem var būt kāds tik austrumniecisks vārds, kam nav adekvāta latviska vārda. Dažkārt nav iespējams pārtulkot arī vienu otru senu militārā dienesta pakāpi.

Tjurku tautām, kas pievērsušās islamam, daļa personvārdu cēlusies no arābu valodas, daļa arī no persiešu valodas. Taču rodas arvien vairāk jaunu īpašvārdu, kurus veido tauta pati ar savas valodas līdzekļiem un pēc savas valodas paraugiem.

Trīsdesmitajos gados Kemals Ataturks pavēlēja visiem turkiem pieņemt uzvārdus, jo tiem bija tikai vārdi. Augstmaņu feodālos titulus Ataturks atcēla. Lai būtu tā kā Eiropā, tika ieteikts lietot pagodinājuma vārdiņus *bay* (kungs) un *bayan* (kundze), piemēram, *bay Fikret*, *bayan Nesrine*. Jādomā, ka šie vārdiņi sadzīvē ir ieviešusies, taču nav gadījies lasīt nevienu turku rakstnieka darbu, kur tie konsekventi būtu lietoti. Visur lasāmi tie paši senie *efendiji*, *hanimas* un citi tamlīdzīgi pagodinājumi, ar kuriem jau esam iepazinušies, vai arī vārdi vien, bez pagodinājumiem.

Turku īpašvārdos sastopams arī persiešu izafets. Šai konstrukcijā vārdu kārtā ir pretēja turciskajai. Persiešu izafeta vārdkopā pirmais ir tituls, otrais — personas vārds: sultāns Selims, sultāns Ismets, šehzade Murads. Lai gan šie sultāni un viņu dēli bijuši turki un pēc dzimtās valodas likumiem vārdkopai vajadzēja būt *Selim sultan* — Selima sultāns, *Ismet sultan* — Ismeta sultāns, *šehzade Murat* — Murads šaha dēls, tomēr attiecībā uz padišahu vārdiem Turcijā bija iesakņojusies persiešu izafeta konstrukcija. Tas laikam izskaidrojams ar to, ka galmā un augstākajās aprindās lielā cieņā bija persiešu valoda — turku valodu uzskatīja par vulgāru. Pēc turku konstrukcijas veidotais vārds *Ismet sultan* turpretī nozīmēja 'sultāna sieva' — Ismetes sultāne. Protams, latviski mēs teiksim: sultāns Selims, sultāne Ismete, sultāna meita Ismete (princese Ismete), šehzade (šahzade) Murads; vai arī, pārtulkojot titulu: šaha dēls Murads (princis Murads).

Sultānu iesaukas turki novieto prepozitīvi, proti: Bargais sultāns Selims (*Yavuz sultan Selim*), Zibens sultāns Bajezits (*Yıldırım sultan Bayezit*). Abās turciski rakstītajās vārdkopās nav nekādu afiksu. Lai arī turku valodā saglabājušās diezgan daudzas vārdkopas persiešu izafetā, tomēr tā ir sastingusi konstrukcija, kas pieder vēsturei un jaunus veidojumus nerada.

Ir vēl arī daži citi veidojumi, ar kuriem daiļliteratūras tulkotājam der iepazīties. Stambulai, senajai Turcijas galvaspilsētai, ir dažādi nosaukumi, kas veidoti persiešu izafetā, proti: *Dârisaadet* — Laimes Mājoklis (*Dâr* — mājoklis, *i* — sufikss, ko sauc par izafetu, *saadet* — laime); *Babiâli* — Augstie Vārti, Augstās Durvis (*Bab* — vārti, *i* — izafets, *âli* — augstais). Krievu valodā sastopams tulkojums *Высокая порта*. Šo nosaukumu

cara diplomāti bija pārņēmuši no franču *Porte sublime* (Dižie vārti). Latviski jāsaka nevis *Augstā Porta*, bet gan *Augstie Vārti* vai *Augstās Durvis*.

Kāpēc Stambulai ir tāds nosaukums? Senatnē lūgumus un sūdzības pieņēma pie valdnieku vai vezīru pils durvīm vai sliekšņa. Tāpēc vara tautas priekšstatā saistījās ar pils durvīm, ar slieksni. (Stambulai ir arī nosaukums *Asitanei aliye* — Augstais Slieksnis.) Laika ritējumā piļu nosaukumi tika attiecināti uz visu pilsētu.

Ipašvārdi Irānā

Irānā īpašvārdi veidojušies arābu, turku un arī mongoļu valodu ietekmē. Divus gadsimtus (VII—IX gs.) Irāna ietilpa arābu kalifātā. Šai laikā iedzīvotāji tika pievērsti islamam. Ieviesās arī arābu rakstība, ko lieto vēl šodien. Vienpadsmitajā gadsimtā Irānā iebruka turki seldžuki un veselām ciltīm apmetās tur uz dzīvi. Arī vēlāk (XV—XVI gs.) notika turku invāzija.

Šobrīd Irānas iedzīvotāju etniskais sastāvs ir šāds: puse ir persieši (farsi, parsi), kurus tagad sauc par irāņiem, 28% — azerbaidžāņu, kas apmetušies Irānas Azerbaidžānā, diezgan daudz turkmēņu, bez tam arī dažādas irāņu cilmes minoritātes, piemēram, kurdi. Mongoļi ir asimilējušies. Personvārdiem lielākoties ir arābu cilme. Irāņu īpašvārdiem uzsvars arī ir uz pēdējās zilbes.

Irānas šahu vārdu struktūrā kopš seniem laikiem atspoguļojas kā turciskais, tā persiskais elements. Minēsim Nadiršahu (XVIII gs.), tā saukto beidzamo lielo Āzijas iekarotāju, kas pārstaigāja daudzas zemes, starp

tām arī Indiju, kur sagrauva Lielos Mogoļus¹. Viņš cēlies no turciskas afšāru cilts. Nadirs ir vārds, šahs — tituls (pirms kronēšanas — Nadirhans). Vārdi sastatīti pēc turku izafeta parauga: pirmajā vietā vārds, otrajā — tituls (pēc persiešu gramatikas vajadzētu būt otrādi). Tāpat veidoti nākamās — Kadžāru dinastijas šahu vārdi, piemēram: Fethi Ali šahs, Mohammeds Ali šahs, Ahmedšahs. Arī Kadžāri cēlušies no turciskas cilts. Tagadējā šahinšaha vārdu raksta šādi: Irānas šahinšahs Mohammeds Reza šahs Pehlevi.

Tādā pašā gramatiskā konstrukcijā veidoti Afganistānas šahu vārdi. Tā, piemēram, afgāņu valsts dibinātāja vārds ir Ahmadšahs (XVIII gs.), tagadējā Afganistānas karaļa vārds — Muhammeds Zahiršahs.

Ja vārds beidzas ar patskani, kā, piemēram, *Ali*, *Reza*, tad titulus *šahs*, *hans* var rakstīt kā šķirti, tā arī kopā: Ali šahs, Ali hans (Ališahs, Alihans); ja vārds beidzas ar līdzskani, tas jāraksta kopā ar titulu: Nadiršahs, Nadirhans.

Ir arī toponīmi un personvārdi, kas veidoti pēc arābu gramatikas likumiem. Uz to norāda *status constructus* — substantīvu saistījums, kur vārdi sakārtoti šādā secībā: substantīvs + artikuls + substantīvs, piemēram, Malek-oš-šoara (*Malek* — valdnieks, *oš* — artikuls, *šoara* — dzejnieki); latviskā tulkojumā — Dzejnieku valdnieks (tā tiek saukts Irānas dzejnieks Mohammeds Tagi Behārs — Mohammeds Tagi Behārs Malek-oš-šoara).

Persiešu valodā arī ir noteiktais artikuls *al*, kas

¹ Mogoļi — eiropiešu izrunā pārveidots no vārda mongoļi. Tā sauca Indijas valdnieku dinastiju, kas cēlusies no tāliem Čingishana pēctečiem.

pakļauts tādām pašām asimilācijas likumam kā arābu valodā. Tā kā mēs tulkojam nevis no oriģināla, bet no krievu valodas un sastopamies jau ar pārveidotu artikulu, pie asimilācijas likuma izklāstīšanas nekavēsimies. Jāievēro gan tas, ka persiešu valodā personas vārda vai toponīma priekšā ir *el, ed, en, er, es, eš, et, ez*, bet starp diviem vārdiem — *ol, od, on, or, os, oš, ot, oz*. Tātad pārvērtības notikušas ar patskani **a** — tā vietā radies **e** un **o**. Piemēri: El-Asvada, Ez-Zehra, Šoa-os-Soltenete, Firuzs Mirza Nosret-od-Doule, Ras-ol-Hejira. Vārdkopas, kur artikuls ir vidū, ieteicams rakstīt ar defisēm. Vārdkopas, kur artikuls atrodas vārda priekšā, rakstāmas ar defisi tad, ja blakus ir divi līdzskaņi. Tādus vārdus kā *Elasvada* var rakstīt arī kopā.

Gadās, ka grāmatā, kas krieviski tulkota no persiešu valodas, personvārdi transkribēti šādi: *Пахлаван-е Зенд, Кахраман-е Иран, Тахт-е Абу Наср*. Galotne **e** šeit norāda, ka tā ir izafeta konstrukcija. Vārdkopās divi pirmie vārdi ir iesaukas: *pahlavan* — spēkavīrs, *kahraman* — varonis, *toht, taht* — tronis; tulkojumā: Zendas spēkavīrs, Irānas varonis, Abu Nasra tronis. Šādi vārdi populāri arī Vidusāzijā un Azerbaidžānā, un tiem tulkojumus var atrast uzbeku-krievu, tadžiku-krievu, azerbaidžāņu-krievu, kā arī turku-krievu vārdnīcās. Ja vārds nav jātulko, izafets **e** bez defises rakstāms kopā ar vārdu: *pahlavane, kahramane, tahte jeb tohte*.

Ir toponīmi, kas veidoti persiešu izafetā, piemēram: Ziarete Hadže Musa (Hadži Musas lūgšanas nams; *Ziaret* — lūgšanas nams, *e* — izafets), Torbete Šeihe Džami (Šeiha Džami kaps; *Torbet* — kaps, *e* — izafets). Taču šādu sarežģītu toponīmu nav daudz. Vairums vietvārdu ir īsi, izteikti ar vienu vārdu, piemēram: Durana, Esbu, Demavenda.

Ap 1928.—1930. gadu Persijā notika dažādas reformas. Persiju pārdēvēja par Irānu, atcēla feodālos titulus, visiem iedzīvotājiem deva uzvārdus. No valodas meta laukā arābu, turku, eiropiešu vārdus. To vietā parādījās senirāniešu vārdi. Valodas tīrīšana turpinājās līdz 1941. gadam, taču arābu grafika tika paturēta.

Šais īsajās piezīmēs nebūt nav aptverti visi gadījumi, ar kādiem tulkotājam jāstopas. Ar vārdnīcām vien dažkārt nepietiek. Vēlams būtu ieskatīties arī oriģinālā, ko var vai nu dabūt no autora vai no nacionālo republiku bibliotēkām, vai no Ļeņina bibliotēkas Maskavā, vai arī pasūtīt «Grāmatā pa pastu». Padomju Savienībā dzīvojošām tjurku valodu tautām ir krievu alfabēts, Turcijas turkiem — latīņu alfabēts. Tādējādi personvārdus un vietu nosaukumus arī valodas neprātējs spēs izlasīt oriģinālā.

V. STRAUTIŅA

PAR SKAŅAS *H* IZRUNU

Latviešu padomju valodniecībā izteiktās atziņas par atsevišķiem latviešu valodas ortoēpijas jautājumiem dažreiz nesaskan ar valodas praksi.

Latviešu valodnieciskās literatūras avotu lielākajā daļā, piemēram, «Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā», «Mūsdienu latviešu literārās valodas fonētikas jautājumos»¹, vidējais mēlenis $|\underline{x}|$ ² ir uzskatīts

¹ Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika, I. 1959, 37. lpp. A. L a u a. Mūsdienu latviešu literārās valodas fonētikas jautājumi. R., 1961, 61. lpp.

² Skaņu $|\underline{x}|$ artikulē līdzīgi skaņai $|\underline{j}|$, tikai bez balss saišu aktīvas darbības; tā atbilst vācu valodas *ich-Laut*.

par fonēmas |x| sekundāro variantu³. Sekundārais variants obligāti lietojams latviešu literārajā izrunā⁴. Nosacījumi, kas jāievēro varianta |x| lietošanā, ir ne tikai pozicionāli, piemēram, vārdā *psihe* |x| (sal. *psihologs* |x|), bet arī etimoloģiski, piemēram, vārdā *himēra* |x| (sal. *hipnoze* |h|). Minētajā literatūrā ieteiktais varianta |x| lietojums prasa dziļas filoloģiskas zināšanas un reizē rada grūtības skaņu |x| un |x| precīzā diferencēšanā.

Noklausoties 60 diktoru ierunātu tekstu (diktori no dažādiem Latvijas PSR apvidiem, visi guvuši vismaz vidējo izglītību), konstatējām, ka tikai viena diktores skaņu |x| lieto konsekventi. Divas diktores vidējo mēleni |x| lietoja neregulāri, bet pārējie diktori to vispār nelietoja.

Pētījumi liecina, ka |x| un |x| atbilstoši pozīcijai un cilmei precīzi šķir pavisām neliela runātāju daļa — atsevišķi vecākās paaudzes inteligences pārstāvji. Tādēļ skaņas |x| lietojumu nevajadzētu izvirzīt par obligātu literārajā izrunā. Pētera Stučkas Latvijas Valsts universitātes Latviešu valodas katedras docētāji mūsdienu latviešu literārās valodas fonētikas programmā variantu |x| atzinuši par fonēmas |x| fakultatīvu variantu. Šo atzinumu būtu vēlams ievērot arī pareizrakstības vārdnīcas

³ Galvenais variants — pakalējais mēlenis — apzīmēts ar |x|, variants — vidējais mēlenis — ar |x|, dvesmas skaņa apzīmēta ar |h|. Grafētikā visos gadījumos lietots burts *h*.

⁴ Norādījumi par citvalodu īpašvārdu pareizrakstību un pareizrunu latviešu literārajā valodā, III. Vācu valodas īpašvārdi. R., 1960. L. Ceplītis un N. Katiļape. Izteiksmīgas runas pamati. R., 1968, 115. lpp.

sastādītājiem un attiecīgajos vārdos variantu |x| neizvirzīt par vienīgo pieļaujamo, obligāto variantu latviešu literārajā izrunā.

Eksperimentālie dati apstiprina mūsu uzskatu, ka fakultatīvajam variantam |x̣|, ko lielākā daļa latviešu valodas runātāju nelieto un pat akustiski nešķir no fonēmas |x|, latviešu pareizrunā nav būtiskas nozīmes.

KONSULTĀCIJAS

Par kolektīvās saimniecības un valsts saimniecības apzīmējumiem

Daži literārās valodas lietotāji savās vēstulēs, vērsdamies pret svešvārdu pārmērīgu lietošanu vispār, ieteic kolektīvās saimniecības apzīmējumu *kolhozs* vai *lauksaimniecības artelis* vietā lietot latviskos darinājumus *kopsaimniecība* vai *kopsaime*, tāpat arī valsts saimniecības nosaukuma *sovhozs* vietā — *padomju saimniecība*.

Runājot par iemesliem, kas nosaka vārdu pārņemšanu no citām valodām, jāatgādina, ka pasaulē nav nevienas tādas valodas, kuras vārdu krājumu veidotu tikai šīs valodas vārdi vien. Katras valodas vārdu krājums savā attīstībā tiek papildināts arī ar aizgūtiem vārdiem. Šādas parādības pamatā ir ekonomiskās, sabiedriskās un politiskās dzīves attīstība, zinātnes un tehnikas uzplaukums, tautu savstarpējie sakari un sadarbība šais novados. Rodas jauni jēdzieni, kam nepieciešami attiecīgi nosaukumi — jauni vārdi.

Jaunus vārdus darina gan ar pašu valodas līdzekļiem, gan arī pārņemot vārdus no citām valodām. Bieži vien līdz ar kādu jaunu parādību tūliņ aizgūst arī nosaukumu, kā ir noticis, piemēram, ar nosaukumiem *kolhozs* un *sovhozs*, kas ir pārņemti no krievu valodas. Šo saimniecības formu apzīmēšanai krievu valodā ir izveidojušies gan ar vārdkopu izteikti nosaukumi: *сельскохозяйственная артель*, *коллективное хозяйство*, *советское хозяйство*, gan arī saīsinājumi jeb abreviatūras *колхоз*, *совхоз*. Arī latviešu valodā blakus nosaukumiem

kolhozs un *sovhozs* tika ieviesti vēl citi atbilstoši apzīmējumi, piemēram, vārdkopas *lauksaimniecības artelis*, *kolektīvā saimniecība* (kas ir krievu *коллективное хозяйство* tiešs tulkojums), tāpat *padomju saimniecība* (kas ir krievu *советское хозяйство* tiešs tulkojums). Nosaukuma *kolhozs* vietā, īpaši 50. gados, plaši lietoja arī apzīmējumu *lauksaimniecības artelis* (kas arī ir tiešs krievu *сельскохозяйственная артель* tulkojums). Nosaukumam *kolhozs* radās un tiek lietots arī labs atbilstošs latvisks darinājums *kopsaimniecība*; vēstulēs ieteiktais vārds *kopsaime* nevar tikt lietots, jo neapzīmē vis kolektīvo saimniecību, bet tikai kolektīvā apvienotos darba darītājus.

Tātad minēto sociālistiskās saimniecības formu nosaukšanai latviešu valodā ir vairāki apzīmējumi. Pēdējo gadu desmitu valodā šo dažādo nosaukumu lietojumā ir vērojamas zināmas tendences. Tā latviskā darinājuma *kopsaimniecība* lietojuma biežums pašreiz ir kļuvis stipri mazāks. Arī vārdu savienojums *lauksaimniecības artelis* kā terminoloģiska vienība nav guvis pārsvaru. Kaut arī latviešu literārajā valodā ir bijuši mēģinājumi vairīties no aizguvuma *kolhozs*, meklējot citus apzīmējumus, tomēr vārda *kolhozs* lietošanas biežums pēdējos gados ir kļuvis daudz lielāks un, var teikt, pat guvis jau zināmu pārsvaru. Vārda *kolhozs*, tāpat arī *sovhozs*, nostiprināšanos literārajā rakstu valodā lielā mērā ir veicinājuši runas valoda, kurā visu laiku šie abi aizguvumi tiek lietoti bez jebkādiem ierobežojumiem. Vārdu *kolhozs* un *sovhozs* nepieciešamību literārajā valodā ir noteicis arī tas, ka tieši šiem nosaukumiem ir lielākas iespējas kļūt par attiecīgo jēdzienu apzīmējumiem, piemēram, salīdzinot ar vārdu *kopsaimniecība*, kas var tikt lietots arī vispārīgā nozīmē, kā *tūristu kopējā saimniecība*

pārgājiena laikā. Vēl jāpiebilst, ka tiklab no vārda *kolhozs*, kā arī no *sovhozs* pēc latviskā paraduma var ērti darināt darītālvārdus — *kolhoznieks*, *sovhoznieks*. Darinājums *sovhoznieks* pagaidām gan ir sastopams tikai sarunvalodā.

Arī vārda īsums ir varējis būt par iemeslu šo nosaukumu noturīgumam literārajā valodā. Tādējādi pašreizējā valodas praksē par vienlīdz tiesīgiem kolektīvās saimniecības jēdziena apzīmējumiem ir uzlūkojami gan nosaukumi *lauksaimniecības artelis* un *kolhozs*, gan *kolektīvā saimniecība* un *kopsaimniecība*.

Turpretī valsts saimniecības apzīmējumu *sovhozs* rakstu valodā vairāk sāk lietot pēdējos gados. Terminoloģiskajai vārdkopai *padomju saimniecība* arvien vēl ir lielāks un stingrāks literārās valodas lietotāju atbalsts gan oficiālajos dokumentos, gan citāda veida rakstos. Arī runā vārdkopa *padomju saimniecība* ir jau ieguvusi diezgan plašu lietojumu. Taču arī aizguvums *sovhozs* rakstu valodā sāk arvien vairāk nostabilizēties. Jo bieži pēdējā laika rakstu valodā pat ir tā, ka vienā teikumā pamīšus lieto abus nosaukumus, kas gan labā stilā nebūtu vēlams, piemēram, *Tagad galvenais ir pānākt, lai ikviens padomju saimniecības darbinieks justos atbildīgs par stāvokli savā sovhozā* (Cīņa, 1969, 5).

Dažkārt aizguvums *sovhozs* izrādījies pat noderīgāks jaunu terminu veidošanā nekā saliktais nosaukums *padomju saimniecība* (piemēram, termins *sovhoztehnikums*).

Tā blakus valsts saimniecības nosaukumam *padomju saimniecība* par literāru vārdu ir atzīstams arī apzīmējums *sovhozs*.

T. Porite

Volgundes vai Valgundes iela?

Pievienojamies tiem lasītājiem, kas savās vēstulēs raksta par to, ka ielu nosaukumu uzrakstiem jābūt pareiziem. Kļūdaini ielu nosaukumu uzraksti, tāpat kā jebkurš cits nepareizi uzrakstīts nosaukums, var būt par nopietnu šķērslī daudzveidīgajā cilvēku savstarpējās saziņas procesā.

Te ir jārunā par *Volgundes ielas* pašreizējo nosaukumu, kas nesaskan ar tagadējās ciema padomes nosaukumu *Valgunde*, ar kuru cilmes ziņā neapšaubāmi ir saistīts. Formu atšķirības starp abiem nosaukumiem nav pārrakstīšanās kļūda, bet ir turienes iedzīvotāju valodā sastopamo šī vārda dažādo formu atspulgs. Vēl nesenajā — 1966. gada dialektoloģijas ekspedīcijā valodas materiālu vācēja ir konstatējusi vairākas formas: *valguņde*, *valguņte*, *valgūte*, tātad formas gan ar skaņu *d*, gan *t* vārda celma beigās.

Forma ar patskani *o* vārda saknē ir dzirdēta vēl tikai *Valgundes* purva nosaukumā — *Volgondes purvs*. Bet priekš vairākiem gadu desmitiem — vēl 30. gados — forma ar patskani *o* vārda saknē blakus citiem variantiem ir bijusi daudz plašāk sastopama. Tādējādi ir zināms pamats domāt, ka pagājušajā gadsimtā, kad minētajai Rīgas ielai deva šo nosaukumu, forma *Volgunte* turienes iedzīvotāju valodā ir tikusi vairāk lietota nekā pārējās un ielas nosaukuma devēji ir izraudzījušies tieši šo formu, kas tad nu stabilī cauri daudziem gadu desmitiem līdz pašām mūsu dienām ir turējusies minētās ielas nosaukuma rakstībā gan adresu grāmatās, gan pilsētas plānos, gan citos sarakstos. Turpretī tagadējās ciema padomes nosaukumā ir nostabilizējusies forma *Valgunde*.

Varbūt no literārās valodas prakses viedokļa būtu liederīga abu minēto objektu nosaukumu saskaņa formas ziņā, lai valodas lietotāji pēc cilmes neuztvertu tos kā dažādus, savā starpā nesaistītus nosaukumus vai nesaskatītu pat kļūdu, kā, piemēram, *Volgundes ielas* nosaukumā. Un tomēr ir vairāki svarīgi apstākļi, kas balsta pašreizējā ielas nosaukuma paturēšanu.

Vispirms, *Volgundes ielas* nosaukumam ir samērā gara vēsture. Ar šādu nosaukumu šī iela jau ir 1889./90. gada adresu grāmatā (vāciskajā rakstījumā *Wolgund*). Minētā nosaukuma saglabāšana ir ļoti svarīga arī no valodas vēstures, no vietvārdu jeb toponīmikas attīstības gaitas pētīšanas viedokļa, jo nosaukumā *Volgunte*, domājams, atspoguļojas vecāka valodas parādība, tādējādi minētais nosaukums pētniekiem var dot noderīgu izziņas materiālu.

Ielu nosaukumu pārdēvēšana ir iespējama, bet tikai sevišķi nepieciešamos gadījumos, jo ikviena ielas nosaukuma maiņa ilgāku laiku ir saistīta ar zināmiem sarežģījumiem, gan, piemēram, pasta piegādē, gan iedzīvotāju personības dokumentu apmaiņā u. tml. Šo apsvērumu dēļ *Volgundes ielas* nosaukuma pārdēvēšana, formas ziņā pielīdzinot ciema padomes nosaukumam *Valgunde*, nav nepieciešama.

T. Porite

Grenobla vai Grenoble?

Franču valodas mēmo e īpašvārdu beigās latviešu valodā atdarina ar galotnēm -a, -s: *Seine* — *Sēna*, *Marne* — *Marna*, *Pierre* — *Pjērs* utt. Tikai diviem Latvijā plašāk pazīstamiem franču vietvārdiem mēmais e atdarināts

ar *e*: *Grenoble* — *Grenoble* un *Lille* — *Lille*. (*Parize* kā pilnīgi neregulārs un ar citu valodu starpniecību ienācis vārds šajā sakarā nav aplūkojams.) Ņemot vērā vispārējo tendenci citvalodu īpašvārdus cik iespējams iekļaut 1. vai 4. deklinācijā, *Grenoble* un *Lille* uzlūkojamas par ārpussistēmas parādību, kuras cēloņi ir visai neskaidri — varētu domāt par skaņu grupu **bl, ll** ietekmi. Mazāk pamatots ir ieskats par franču mēmā *e* atdarināšanu ar latviešu *e*, jo šāds atdarinājums citos vārdos neparādās. Abu vārdu lietojuma biežums latviešu valodā ir ļoti mazs. Par *Grenobli* biežāk lasām ievērojamu sporta sacikšu laikā, bet šāds vārda lietojuma biežuma pieaugums tomēr ir epizodisks, vērojams tikai periodikā (rakstos par sportu) un tāpēc nespēj palielināt vārda biežumu latviešu valodas tekstos vispār. Par formu *Lille* sakāms, ka valodas prakses attieksme pret šo vārdu pašlaik nav konstatējama tā niecīgās izplatības dēļ.

Kā varētu normatīvi vērtēt formas *Grenobla* un *Grenoble*? Nav īsta pamata bez ierunām akceptēt neregulāro atdarinājumu *Grenoble*: vārds nav tik bieži lietots, lai varētu runāt par stabilu tradīciju, jo šim ģeogrāfiskajam objektam Latvijas apstākļos ir mazs nozīmīgums. Tomēr nedrīkstētu ignorēt sporta ziņās diezgan ierasto formu, kas no šā avota izplatās arī cita satura un stila tekstos. Ievērojot teikto, pareizāk būtu pieļaut paralēlas formas *Grenobla* un *Grenoble*, par ieteicamāko atzīstot pirmo, kas labāk iekļaujas gan franču, gan arī citu valodu īpašvārdu atdarināšanas sistēmā.

L. Ceplītis

Meksika vai Mehiko?

Kā zināms, Meksikas valstij (oficiāli — Meksikas Savienotajām Valstīm), galvaspilsētai un vienam no štatiem spāņu literārajā valodā ir vienādi nosaukumi. Tos raksta Méjico (Meksikas variantā — México) un izrunā *Mehiko*. Eiropas valodās bieži sastopamais ks šai nosaukumā, jādōmā, ieviesies ar angļu valodas starpniecību (angļu valodas forma ir Mexico).

Latviešu valodas nosaukums *Meksika* droši vien izveidojies nevis no spāņu *Méjico*, bet gan no krievu *Мексика* vai vācu *Mexico*. Šāds valsts nosaukums, kaut arī būdams neregulārs spāņu īpašvārda atdarinājums, ir nostiprinājies, kļuvis tradicionāls latviešu valodā, un par tā tuvināšanu spāņu oriģinālam nevar būt runas.

Citāds stāvoklis ir ar pilsētas un štata nosaukumu. Tas latviešu valodas tekstos tikpat kā neparādās (ja neņemam vērā olimpiādes dienas), un tā atdarināšanu nebalsta stingras tradīcijas. Pirms gadiem desmit, normējot spāņu īpašvārdu rakstību un izrunu latviešu valodā, tika konstatētas divējādas formas — *Meksika* un *Mehiko*. Šie valodas prakses fakti pieļāva divas iespējas šā ģeogrāfiskā nosaukuma normēšanā. Pirmā iespēja: nosaukt vienā un tai pašā vārdā valsti, galvaspilsētu un štatu (vienādi nosaukumi šiem ģeogrāfiskajiem objektiem ir, piemēram, angļu un vācu valodā). Latviešu valodā šim vārdam, bez šaubām, vajadzētu būt *Meksika*, jo mainīt tradicionālo valsts nosaukumu nav lietderīgi. Otrā iespēja: nostabilizēt jau samērā bieži lietoto formu *Mehiko* par pilsētas un štata vārdu, bet atstāt pierasto valsts nosaukumu *Meksika*. Šāds atrisinājums ir racionālāks par pirmo: vārdi *Meksika* un *Mehiko* jau paši par sevi rāda, vai runa ir par valsti vai par pilsētu (štatu).

Bez tam atdarinājums *Mehiko* pakļaujas mūsdienās pieņemtajam pamatnosacījumam īpašvārdu atdarināšanā — iespējami tuvināties oriģinālvalodas izrunai, protams, ciktāl to ļauj mūsu valodas fonētika, gramatika un tradīcijas. Jāpiebilst, ka atšķirīgi nosaukumi Meksikas valstij un Mehiko pilsētai (štatam) izveidojušies arī krievu valodā (*Мексика* un *Мехико*), franču valodā (*Mexique* un *Mexico*).

Var apgalvot, ka mūsu literārās valodas praksē vārdus *Meksika* un *Mehiko* jau lieto diferencēti, kā bija vērojams olimpiādes laikā.

L. Ceplītis

Dārzeņi vai saknes?

Jautājums

Žurnālā «Lauku Dzīve» (1969, I) lasāma vārdkopa «ar saknēm sacepts ķirbis». Tālāk par saknēm dēvēti burkāni, pētersīļi, sīpoli, selerijas, tātad *dārzeņi*, ko dažkārt sauc par *dārzājiem*.

Arī Mirdza Ķempe savās liriskajās miniatūrās «Dzintara spogulis» (1968, 57. lpp.) raksta, ka viņas vecaistēvs zemniekiem tirgū piepalīdzējis «pārdot *saknes*» un viņam «par darbu iedotas *saknes*».

Vai tiešām *saknes* būtu lietojamas līdzās *dārzeņiem*?

A. Burka

Atbilde

Vēl plaši tautas valodā un literatūrā saglabāties agrākais literārais *dārzeņu* nosaukums *saknes*. Rakstnieki, tēlojot tālākās pagātnes notikumus, izmanto savā stās-

tījumā un personāžu valodā laikmetam raksturīgo leksiku. Daiļliteratūrā tas ir gluži parasts paņēmieni. Taču nav vēlams novecojušus apzīmējumus, tātad arī vārdu *saknes*, lietot zinātniskos un populāros rakstos.

D. Zemzare

REDAKCIJAS KOLEĢIJAS PIEZĪME

(par vārdu *virsa* un *virisma* lietošanu)

Pēc diskusijas par vārdu *virsa* un *virisma* lietošanu («Latviešu valodas kultūras jautājumu» 2., 3. un 4. laidienā) redakcijas kolēģija atzīst, ka mūsdienu latviešu valodā ir vajadzība pēc abu vārdu lietojuma. Lai gan atsevišķos gadījumos abu vārdu nozīmes saskaras (*iet pa zemes virsu* vai *virsmu*), tomēr katram vārdam izšķirama sava pamatnozīme.

Par *virsu* sauc kāda priekšmeta augšējo, virsējo daļu, kam ir savs biežums, piem., *kaudzes virsa*, *galda virsa*. Dažkārt vārds *virsa* apzīmē atsevišķu sastāvdaļu, kas vienmēr vai parasti atrodas kam virspusē, augšpusē, piem., *galda virsa* (dēlis), *zābaka virsa*.

Vārds *virisma* lietojams vispusējās aptvertības nozīmē, t. i., *virisma* ir priekšmeta laukumiska robeža (bez biežuma), un tā aptver priekšmetu no visām pusēm (parasti — no ārpuses, bet dobus priekšmetus — arī no iekšpusēs), atdalot šo priekšmetu no ārējā izplatījuma vai cita blakus objekta, piem., *pieskarties galda virsmam*, *pulēta mēbeļu virisma*, *saskares virsmas*, *lodes virisma*.

1965.—1969. GADA LAIDIENOS PUBLICĒTO
RAKSTU TEMATISKS RĀDITĀJS

	Kura gada laidienā	Lpp.
Vispārīgas problēmas		
<i>Ahero A.</i> Par citu valodu ietekmi vārdu darināšanā	1967	12
<i>Graudiņa M.</i> Literārās valodas un iz- lokšņu mijiedarbība	1969	16
Valoda un stils		
<i>Barbare Dz.</i> Daži vārdi par dažiem vārdiem [<i>apzīmēt, izmainīt, noformēt</i>]	1966	5
<i>Blinkena A.</i> «Ziemeļu virziena vējš».	1965	93
<i>Blinkena A.</i> Dažas piezīmes par mūsu preses valodu.	1968	20
<i>Ceplītis L.</i> Valodas kļūdas un teksta satura uztvere.	1968	13
<i>Ceplītis L.</i> Vārds un uzvārds.	1968	68
<i>Egle A.</i> Nelatviski pārcēlumi.	1969	36
<i>Endzelīna M.</i> Par kādu prievārda <i>pie</i> lietošanas gadījumu.	1966	134
<i>Ezeriņa L.</i> Prievārds <i>pie</i> nav neaizstā- jams.	1969	34
<i>Grase I.</i> Vai runa var iet?	1966	86
<i>Grīle R.</i> Pārrunām. (Par šodien un <i>tai skaitā</i> lietošanu.)	1965	91
<i>Jankevics A.</i> Daži apzīmētāja lietoša- nas gadījumi.	1965	111
		219

	Kura gada laidienā	Lpp.
<i>Jankevics A.</i> Piezīmes par salīdzinājuma partikulas <i>kā</i> lietošanu. . .	1967	140
<i>Lauce N.</i> Saikļi <i>ka, ja; ka, lai; ka, jo</i> un līdzīgi.	1965	132
<i>Lauce N.</i> Izrādās.	1969	32
<i>Lepika M.</i> Par partikulu <i>vien</i> un tās vietu teikumā.	1965	128
<i>Melderis A.</i> Piezīmes par vārdu <i>mēnesis</i>	1967	81
<i>Niselovičs I.</i> «Noformēta» valoda. . .	1966	14
<i>Niselovičs I.</i> Verbālsustantīvi ar izskaņu <i>-šana</i> no stila viedokļa. . .	1967	148
<i>Niselovičs I.</i> Tagadnes divdabis ar izskaņu <i>-ošs</i> mūsdienu valodas praksē. . .	1968	77
<i>Niselovičs I.</i> Vai tikai izraisīt? . . .	1969	31
<i>Raģe S.</i> Par <i>aizvietot, atvietot</i> un <i>aizstāt</i>	1967	48
<i>Raģe S.</i> Koncertu un teātra izrāžu programmu valoda.	1968	30
<i>Rozenštrauha I.</i> Par uzrakstu valodu. . .	1967	64
<i>Smagare L.</i> Piezīmes par valodu un stilu publicistikā.	1969	27
<i>Strazdiņa V.</i> Par dažām neprecizitātēm vārdu lietošanā un teikumu veidošanā.	1965	65
<i>Strazdiņa V.</i> <i>Celtnieks</i> un <i>celtniecība</i> . . .	1966	42
<i>Strazdiņa V.</i> Ar dažādu vārdu šķiru vārdiem izteiktu apzīmētāju novietojums teikumā.	1967	158
<i>Vanags A.</i> Liekvārdība nosaukumos. . .	1965	75

	Kura gada laidienā	Lpp.
<i>Vanags A.</i> Dažas neprecizitātes laika apzīmējumos.	1966	93
<i>Vanags A.</i> Par dažām valodas kļūdām preses izdevumos.	1967	78
<i>Vanags A.</i> Svešvārdi jālieto pareizi.	1968	65
<i>Veidmane R.</i> Publicistikas stila speci- fika un izteiksmes līdzekļu izvēle.	1969	20
<i>Zemzare D.</i> <i>Gājuši!, braukuši!, cēluši!</i>	1968	63

Daiļliteratūras valoda

<i>Bauga A.</i> Burtiskuma recidīvi.	1966	82
<i>Laua A.</i> Par dažiem nevēlamiem ap- vidvārdiem.	1966	57
<i>Lepika M.</i> Mūsdienu latviešu literārās valodas un izlokšņu saskare tulkotos daiļdarbos.	1967	107
<i>Plēsuma A.</i> Burtisku tulkojumu ievie- šanās oriģināltekstos.	1968	56
<i>Plēsuma A.</i> Frazeoloģismu variēšana daiļdarbos.	1969	72
<i>Šūmane M.</i> Tulkotājas piezīmes.	1965	38
<i>Veidmane R.</i> Par dažu poētismu sino- nīmiskajiem sakariem.	1967	57

Leksika

<i>Ahero A.</i> Salikteņi ar norobežotu no- zīmi.	1965	18
<i>Ahero A.</i> Par <i>debeszils, sniegbalts</i> ... tipa salikteņiem.	1965	31
		221

	Kura gada laidienā	Lpp.
<i>Ahero A.</i> Par latviešu valodas aizgumumiem.	1967	40
<i>Augstkalne R.</i> Vērojumi un ierosinājumi. (1) <i>Ilma, pihta, samšits</i> u. c. 2) <i>Vararītā.</i> 3) <i>Palaikam.</i> 4) <i>Itālietis vai itālis?</i>)	1966	89
<i>Augstkalne R.</i> Vērojumi un ierosinājumi. (1) <i>Dzīvīgs un dzīvīgums.</i> 2) <i>Uzpūtenis.</i> 3) <i>Pašuzupurēšanās.</i> 4) <i>Arlēziete un neapolitānietis.</i> 5) <i>Jūtīgs, jūtīgs un citi.</i> 6) <i>Bojā eja un bojā eja.</i> 7) <i>Mežģīnes un mežģīnes.</i> 8) <i>Tecila un tecila.</i>)	1967	71
<i>Augstkalne R.</i> Vērojumi un ierosinājumi. (1) <i>Dzelains un dzelmjains.</i> 2) <i>Lenta un lente.</i> 3) <i>Lieka precizitāte.</i> 4) <i>Atkal «gimālajiešu lāči».</i>	1968	69
<i>Augstkalne R.</i> Vērojumi un ierosinājumi. (1) <i>Viest.</i> 2) <i>Jebšu.</i> 3) <i>Klajš, klājs un klajs.</i> 4) <i>Seniors, senjors un sinjors.</i> 5) <i>Atslēga un slēdzene</i>)	1969	48
<i>Bikova S.</i> <i>Cēlonis un iemesls.</i>	1966	46
<i>Brence M.</i> Lituānismi latviešu literārajā valodā.	1965	53
<i>Edelmane I.</i> Par vārda <i>fabrika</i> lietošanu mūsdienu latviešu valodā.	1965	85

	Kura gada laidienā	Lpp.
<i>Edelmane I.</i> Vārda leksiskās nozīmes pārnesums.	1969	37
<i>Freimane I.</i> Vienpersonas verbi un to trīs personiskā lietojuma iespējas mūsdienu latviešu valodā.	1965	23
<i>Freimane I.</i> Skaņu verbu lietošana virzības nozīmē.	1965	50
<i>Grisle R.</i> <i>Leiši, lietuvji, lietuvieši.</i> . . .	1966	21
<i>Karulis K.</i> <i>Kalpība, kalpot.</i>	1965	88
<i>Karulis K.</i> Piezīmes par dažiem vārdiem. (Kas ir grāmatniecība? <i>-grāfs</i> vai <i>-grāfists</i> ? Vai <i>ģērbt</i> ir lituānisms?).	1966	31
<i>Karulis K.</i> Vārdu nozīmju paplašināšanās un sašaurināšanās.	1967	20
<i>Lepika M.</i> Vērojumi par prievārdu <i>priekš</i> un <i>pirms</i> lietošanu laika nozīmē mūsdienu literārajā valodā.	1969	58
<i>Miķelsone A.</i> <i>Saikļi jeb un vai.</i>	1969	52
<i>Miķelsone A.</i> <i>Saiklis ka</i> un apstākļa vārds <i>kad.</i>	1969	70
<i>Niselovičs I.</i> <i>Iegūt</i> vai <i>apgūt</i> ?	1969	40
<i>Ozola Ā.</i> Par verba <i>aizpildīt</i> sinonīmiskajām nozīmēm.	1966	18
<i>Ozola Ā.</i> <i>Dzeļošs</i> un <i>dzelošs.</i>	1969	44
<i>Raģe S.</i> Vērojumi par apstākļa vārda <i>līdz</i> formu.	1967	129
<i>Rozenbergs J., Isajeva A.</i> Par dažiem saliktu nosaukumu saīsinājumiem.	1965	71
<i>Saule-Sleine M.</i> Par adjektīviem <i>personisks, personīgs.</i>	1965	77

	Kura gada laidienā	Lpp.
<i>Saule-Sleine M.</i> Vēl par izskaņām -igs un -isks.	1967	115
<i>Saule-Sleine M.</i> Dažu abreviatūru pre- tenzijas mūsdienu latviešu literārajā valodā.	1968	129
<i>Smagare L.</i> Priekšgars un aizgars.	1966	54
<i>Veidemane R.</i> Potenciālie vārdi.	1968	89
<i>Veidemane R.</i> Pasūtīt vai pasūtīnāt?	1969	46

Terminoloģija

<i>Birziņa L.</i> Izkopsim juridiskos iztei- cienus un terminus!	1966	65
<i>Birziņa L.</i> Turpināsim sarunu par ju- ridiskiem terminiem un izteicieniem.	1967	100
<i>Birziņa L.</i> Pret mehānisku tulkošanu.	1968	74
<i>Ēdelmane I.</i> Virsa un virsma.	1966	59
<i>Ēdelmane I.</i> Kā nosaukt dzintara rotu darinātāju?	1967	85
<i>Ēdelmane I.</i> Vai visiem augiem ir stumbri?	1967	102
<i>Ēdelmane I.</i> Ārstniecības augu termi- noloģija.	1968	103
<i>Knaps R.</i> Vēl par virsu un virsmu.	1967	87
<i>Kristovska D.</i> Vērojumi par leksiska- jiem variantiem zinātniski tehnis- kajā literatūrā.	1966	77
<i>Laumane B.</i> Par jauniem zivju sugu nosaukumiem.	1968	96
<i>Skujiņa V.</i> Bezpriedēkļa vārda un prie- dēkļvārda izvēle terminos.	1966	70

	Kura gada laidienā	Lpp.
<i>Skujiņa V.</i> Vai šlifs lietojams latviešu valodā?	1967	105
<i>Skujiņa V.</i> Vēlreiz <i>virsa</i> un <i>virsmā</i>	1968	107
<i>Skujiņa V.</i> Zinātnisko terminu veidošanas paņēmieni.	1969	82
<i>Skujiņa V.</i> Latviešu valodas zinātniskās terminoloģijas attīstība un terminoloģijas komisijas darbs.	1969	114
<i>Vimba E.</i> Lietosim pareizus botāniskos terminus!	1969	111
Redakcijas kolēģijas piezīme (par vārdu <i>virsa</i> un <i>virsmā</i> lietošanu).	1969	218

Gramatika

<i>Bāliņa R., Miķelsone A.</i> Daži statistikas dati par darbības vārdu tagadnes paralēlformām mūsdienu valodā.	1965	100
<i>Bendiks H.</i> <i>Lasām, lasāt</i> vai varbūt <i>lasam, lasat?</i>	1965	104
<i>Bendiks H.</i> Piezīmes par darbības vārdu paralēlformām.	1966	123
<i>Blinkena A.</i> Nepareizs verba refleksi-vās formas lietojums	1966	128
<i>Blinkena A.</i> Vai tikai vīriešu dzimte?	1969	158
<i>Celmiņa I.</i> Par dažām atkāpēm, kas atzīstamas par normu.	1969	153
<i>Ceplīte B.</i> Par noteikto un nenoteikto adjektīvu lietojumu.	1967	133
<i>Ceplīte B.</i> Dažas atkāpes no normas noteiktās galotnes lietošanā.	1969	128

	Kura gada laidienā	Lpp.
<i>Freidenfelds I.</i> Par divdabju lietošanu.	1965	122
<i>Freimane I.</i> Ģenitīvs vai cits locījums?	1966	116
<i>Laua A.</i> Par vietniekvārdu <i>manējs, ta- vējs</i> u. c. lietošanu.	1966	92
<i>Lepika M.</i> Pārdomas par paralēlām verbu tagadnes formām latviešu li- terārajā valodā.	1965	95

Ortogrāfija un interpunkcija

<i>Bendiks H.</i> Latviskās svešvārdu rak- stības gadu desmits.	1968	116
<i>Bendiks H.</i> Ceļā uz mūsdienu rakstību.	1969	5
<i>Bergmane A.</i> Par internacionālismu pārņemšanu.	1968	144
<i>Blinkena A.</i> Par pieturas zīmi teiku- mos ar vairākiem apzīmētājiem. . .	1965	134
<i>Blinkena A.</i> Par defises lietošanu. . .	1965	146
<i>Blinkena A.</i> Par <i>acīm redzot</i> un <i>acīm- redzot</i> nozīmi un rakstību.	1967	75
<i>Blinkena A.</i> Pieturzīme salīdzinājuma konstrukcijās.	1967	167
<i>Blinkena A.</i> Daži problemātiski inter- punkcijas jautājumi.	1968	153
<i>Dambe V.</i> Vietu nosaukumus lietosim pareizi!	1969	163
<i>Egle K.</i> Sagrozīti vietu vārdi Druvienā un apkaimē.	1965	47
<i>Karulis K.</i> Punkts pēc gadskaitļa. . .	1966	137

	Kura gada laidienā	Lpp.
<i>Melderis A.</i> Daži divkāršo pieturas zīmju lietošanas gadījumi	1965	139
<i>Porīte T.</i> Lielie sākumburti iestāžu, fabriku u. c. nosaukumos.	1966	94
<i>Saule-Sleina M.</i> Par vārdu <i>zeme</i> un <i>saule</i> rakstību.	1968	142
Pareizrakstības komisijas atzinumi par svārstību mazināšanu pašreizējā rakstībā.	1967	178
Pareizrakstības komisijas atzinumi par dažu svešvārdu rakstījumiem.	1968	168

Citvalodu nosaukumu atdarināšana latviešu valodā

<i>Ceplītis L.</i> Spāņu īpašvārdi latviešu valodā.	1969	194
<i>Feldhūns A.</i> Sengrieķu īpašvārdu at- veidojumi latviešu valodā.	1968	133
<i>Feldhūns A.</i> Sengrieķu īpašvārdu un to atvasinājumu latvisko formu vei- došanas morfoloģiskie pamati.	1969	173
[<i>Ozols A.</i>], <i>Kušķis J.</i> Par latīniskās grafikas citvalodu nosaukumu un teicienu rakstīšanu.	1967	5
<i>Remass R.</i> Spāņu valodas īpašvārdu pareizrakstības normas un praksi salīdzinot.	1969	186
<i>Šūmane M.</i> Arābu īpašvārdu rakstība.	1966	105
<i>Šūmane M.</i> Austrumu tautu īpašvārdu struktūra un transkribēšana.	1969	199

Pareizrūna

<i>Augstkalne R.</i> Vērojumi un ierosinājumi. (Ierosinājums fonētiķiem).	1968	72
<i>Bendiks H.</i> Zilbju intonācijas var un vajag normēt!	1965	5
<i>Strautiņa V.</i> Par skaņas <i>h</i> izrunu. . .	1969	207

Personālijas

<i>Porīte T.</i> Jānis Endzelīns — latviešu valodas kopējs.	1968	5
---	------	---

Konsultācijas

<i>Ceplītis L.</i> 1) <i>Grenobla</i> vai <i>Grenoble</i> ? 2) <i>Meksika</i> vai <i>Mehiko</i> ?	1969	214
<i>Porīte T.</i> 1) <i>Aizsargāt no kāda</i> vai <i>pret kādu</i> ; <i>izdarīt atentātu uz kādu</i> vai <i>pret kādu</i> . 2) <i>Lietvārds</i> pie daļu skaitļa vārdiem. 3) <i>Saiklis un laika, cenas</i> un dažos citos apzīmējumos.	1966	138
<i>Porīte T.</i> 1) <i>Nosacījuma saikļa ja lietojums</i> nevietā. 2) <i>Kļūt par skolotāju</i> vai <i>kļūt skolotājs</i> ?	1967	186
<i>Porīte T.</i> 1) <i>Par iestāžu nosaukumos ietilpstošo komponentu novietojumu.</i>		

	Kura gada laidienā	Lpp.
2) <i>Medinieši</i> vai <i>mediņieši</i> ; <i>dārzi-</i> <i>nieši</i> vai <i>dārziņieši</i>	1968	168
<i>Porīte T.</i> 1) Par kolektīvās saimniecī- bas un valsts saimniecības apzīmē- jumiem. 2) <i>Volgundes</i> vai <i>Valgundes</i> iela?	1969	210
<i>Zemzare D.</i> <i>Dāržeņi</i> vai <i>saknes?</i>	1969	217

SATURS

<i>H. Bendiks.</i> Ceļā uz mūsdienu rakstību	5
Valoda un stils	
<i>M. Graudiņa.</i> Literārās valodas un izlokšņu mijiedarbība	16
<i>R. Veidemane.</i> Publicistikas stila specifika un izteiksmes līdzekļu izvēle	20
<i>L. Smagare.</i> Piezīmes par valodu un stilu publicistikā	27
<i>I. Niselovičs.</i> Vai tikai <i>izraisīt</i> ?	31
<i>N. Lauce.</i> <i>Izrādās</i>	32
<i>L. Ezeriņa.</i> Prievārds <i>pie</i> nav neaizstājams	34
<i>A. Egle.</i> Nelatviski pārcēlumi	36
Leksika un frazeoloģija	
<i>I. Edelmane.</i> Vārda leksiskās nozīmes pārnesums	37
<i>I. Niselovičs.</i> <i>Iegūt</i> vai <i>apgūt</i> ?	40
<i>Ā. Ozola.</i> <i>Dzeļošs</i> un <i>dzelošs</i>	44
<i>R. Veidemane.</i> <i>Pasūtīt</i> vai <i>pasūtīnāt</i> ?	46
<i>R. Augstkalne.</i> Vērojumi un ierosinājumi	48
<i>A. Miķelsone.</i> Saikli <i>jeb</i> un <i>vai</i>	52
<i>M. Lepika.</i> Vērojumi par prievārdu <i>priekš</i> un <i>pirms</i> lieto- šanu laika nozīmē mūsdienu literārajā valodā	58
<i>A. Miķelsone.</i> Saiklis <i>ka</i> un apstākļa vārds <i>kad</i>	70
<i>A. Plēsuma.</i> Frazeoloģismu variēšana daiļdarbos	72
Terminoloģija	
<i>V. Skujiņa.</i> Zinātnisko terminu veidošanas paņēmieni	82
<i>E. Vimba.</i> Lietosim pareizus botāniskos terminus!	111

V. <i>Skujiņa</i> . Latviešu valodas zinātniskās terminoloģijas attīstība un terminoloģijas komisijas darbs	114
---	-----

Gramatika

B. <i>Ceplīte</i> . Dažas atkāpes no normas noteiktās galotnes lietošanā	128
I. <i>Celmiņa</i> . Par dažām atkāpēm, kas atzīstamas par normu	153
A. <i>Blinkena</i> . Vai tikai vīriešu dzimte?	158

Ortogrāfija un ortoēpija

V. <i>Dambe</i> . Vietu nosaukumus lietosim pareizil	163
A. <i>Feldhūns</i> . Sengrieķu īpašvārdu un to atvasinājumu latvisko formu veidošanas morfoloģiskie pamati	173
R. <i>Remass</i> . Spāņu valodas īpašvārdu pareizrakstības normas un praksi salīdzinot	186
L. <i>Ceplītis</i> . Spāņu īpašvārdi latviešu valodā	194
M. <i>Šūmane</i> . Austrumu tautu īpašvārdu struktūra un transkribēšana	199
V. <i>Strautiņa</i> . Par skaņas <i>h</i> izrunu	207

Konsultācijas

T. <i>Porīte</i> . Par kolektīvās saimniecības un valsts saimniecības apzīmējumiem. <i>Volgundes</i> vai <i>Valgundes</i> iela?	210
L. <i>Ceplītis</i> . <i>Grenobla</i> vai <i>Grenoble</i> ? <i>Meksika</i> vai <i>Mehiko</i> ?	214
D. <i>Zemzare</i> . Dārzeni vai saknes?	217
Redakcijas kolēģijas piezīme (par vārdu <i>virsa</i> un <i>virsmā</i> lietošanu)	218
1965.—1969. gada laidienos publicēto rakstu tematisks rādītājs	219

ВОПРОСЫ КУЛЬТУРЫ
ЛАТЫШСКОГО ЯЗЫКА

(Сборник статей)

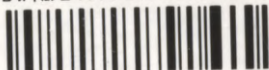
Издательство «Лиезма»

На латышском языке

Redaktori I. Niselovičs, A. Pārupe, M. Pu-
riņa, I. Rozenštrauha.

Māksl. redaktore Ņ. Sakirjanova. Tehn. re-
daktore Dz. Reigase. Korektore A. Ābele.
Nodota salikšanai 1969. g. 18. jūlijā. Pa-
rakstīta iespiešanai 1969. g. 26. novembrī.
Tipogrāfijas papīrs Nr. 2, formāts 70×108 3/2.
7,46 fiz. iespiedl.; 10,42 uzsk. iespiedl.;
9,94 izdevn. l. Metiens 5500 eks. JT 02218.
Maksā 52 kap. Izdevniecība «Liesma» Rīgā,
Padomju bulv. 24. Izdevn. Nr. 22933-V171.
Iespiesta Latvijas PSR Ministru Padomes
Preses komitejas Poligrāfiskās rūpniecības
pārvaldes 2. tipogrāfijā Rīgā, Dzirnavu ielā
57. Pasūt. Nr. 2145.

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0306061024

52 kap.

2229-

82362